

Vereniging Hendrick de Keyser Jaarverslag 2018

Vereniging Hendrick de Keyser

De Vereniging heeft tot doel het behoud van architectonisch of historisch waardevolle huizen in Nederland

Algemeen

Vereniging Hendrick de Keyser is opgericht op 3 januari 1918 en erkend bij Koninklijk Besluit van 26 februari 1918 no. 62. Haar laatstelijk gewijzigde statuten zijn vastgelegd in een notariële akte d.d. 7 september 2007. De Vereniging is ingeschreven bij de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Amsterdam onder no. 40530264.

Iedereen kan lid worden van de Vereniging, zowel particulieren als bedrijven.

De minimum contributies zijn:

- voor een gewoon lid € 30 per jaar;
- voor een lid ‘voor het leven’ (30 jaar) € 540 ineens.

Bedrijven kunnen alleen lid worden op jaarbasis. Bedrijven en andere lichamen die aan de vennootschapsbelasting zijn onderworpen kunnen giften aan de Vereniging aftrekken voor zover zij tezamen met andere giften maximaal 50% van de winst betreffen (met een maximum van € 100.000). Een gift aan Vereniging Hendrick de Keyser mag tot een maximum van € 5.000 met 50% meer aftrek worden verwerkt (Culturele ANBI).

Behalve leden kent de Vereniging donateurs. Deze betalen tenminste € 20 per jaar en adopteren daarmee een pand uit ons bezit. Zij ontvangen de reguliere publicaties van de Vereniging, doch kunnen verder geen aanspraak maken op de rechten die leden hebben.

Voor de inkomstenbelasting kunnen giften aan de Vereniging worden afgetrokken, voorzover deze giften, tezamen met andere aftrekbare giften, zowel € 60 als 1% van het drempelinkomen te boven gaan. De aftrek bedraagt ten hoogste 10% van het drempelinkomen. Giften in de vorm van termijnen van lijfrenten, welke berusten op een bij (notariële of onderhandse) akte van schenking aangegane verplichting om termijnen van (nagenoeg) gelijke omvang gedurende vijf of meer jaren ten minste jaarlijks uit te keren, zijn

steeds aftrekbaar. Omdat Vereniging Hendrick de Keyser een ‘Culturele ANBI’ is, kunnen giften tot maximaal € 5.000 voor 125% in de aftrek worden verwerkt.

Vereniging Hendrick de Keyser is een instelling die de bevordering van kunst en wetenschap ten doel heeft als bedoeld in de Successiewet en de Wet op de inkomsten, resp. vennootschapbelasting. De Vereniging is sinds 1 januari 2006 vrijgesteld van het betalen van zowel schenkbelasting over ontvangen schenkingen als erfbelasting over ontvangen erfstellingen en legaten. Met ingang van 1 januari 2008 is de Vereniging opnieuw door het Ministerie van Financiën aangemerkt als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) en per 1 januari 2012 als ANBI met een Cultureel doel. Voorts is de Vereniging door het Centraal Bureau Fondsenwerving gecertificeerd.

(foto Arjan Bronkhorst)

Het kantoor van de Vereniging is gevestigd te:

Herengracht 172

1016 BP Amsterdam

Telefoon 020 521 06 30

Website www.hendrickdekeyser.nl

E-mail info@hendrickdekeyser.nl

Bankrelaties

NL94 ABNA 0411 8402 07

NL86 INGB 0000 0487 18

Voorzijde omslag:

Zaal van Museumhuis Bartolotti (foto XSAGA - Koen Hauser)

Achterzijde omslag, v.l.n.r.:

Museumhuis Bonck, Rams Woerthe en Van Eysinga (foto's XSAGA - Koen Hauser)

Samenstelling Bestuur en Raad van Commissarissen

per 31 december 2018

Bestuur

Jaar van aftreden

H.J.M. van den Eerenbeemt	voorzitter	2019
J.B.H. de Haan	secretaris	2020
mw. P.H.M. Hofsté	penningmeester	2021
L. Bosman		2022
mw. E.M. van der Pol		2020

Raad van Commissarissen

mw. S.M. Dekker	2019
F. Elderson	2019
E. ten Cate	2019
mw. W. Sorgdrager	2019
mw. C.W. Fock	2020
mw. J.R. Jas	2020
mw. P.W. Kruseman	2020
mw. P.M. Noordervliet	2020
J.J. Schrijen	2020
H.M.J. Tromp	2020
M.C. van Veen	2020
D.P. de Vries	2020
F.J. van Bruggen*	2021
G. van Tussenbroek	2021
J.G.P.M. Helderma	2022
W. de Jonge	2022
J.H.M. Lindenbergh*	2022
K.M.H. Peijs	2022
mw. M.T.A. van Thoor	2022
J. Volkers	2022

* audit commissie

Directeur

C.S.T.J. Huijts

Adjunct directeur

mw. J.L.P.B. Finaly

Warmond, Herenweg 141, ‘Huis te Warmond’
(foto Arjan Bronkhorst)

Inhoud

Pagina

6	Inleiding
	Doelstelling
9	Verwervingen
24	Instandhouding
41	Voorlichting
	Financiën
48	Baten
51	Lasten
	Verenigingszaken en governance
53	Algemene Ledenvergadering
54	Bestuur
55	Raad van Commissarissen
55	Directie
56	Organisatie
	Belanghebbenden
57	Leden
57	Huurders
57	Publiek
58	Vrijwilligers
	Plannen op korte en middellange termijn
59	Plannen op korte termijn
59	Begroting 2019
60	Plannen op middellange termijn
60	Risico’s en onzekerheden
61	Dankwoord
62	Verantwoordingsverklaring 2018
	Jaarcijfers 2018
64	Balans
66	Staat van Baten en Lasten
67	Toelichting
70	Controleverklaring
	Artikel 1
72	Nieuw licht op een historisch vertrek in Huis Bartolotti – Een achttiende-eeuws ensemble van Jan Baptist Xavery, Isaac de Moucheron en Jacob de Wit door Stan Braam
	Artikel 2
88	Een keizer waardig – Het herstel van de bel-etage van Huis Barnaart, Nieuw Gracht 7 te Haarlem, 2012-2018 door Wouter van Elburg
108	Alfabetische lijst van huizen
114	Verspreidingskaart

Inleiding

Amsterdam, Herengracht 170, Museumhuis Bartolotti, voorkamer (foto Arjan Bronkhorst)

100 jaar Vereniging Hendrick de Keyser Op 3 januari 2018 bestond Vereniging Hendrick de Keyser 100 jaar. Zolang na de oprichting blijkt het oorspronkelijke doel, het behouden van huizen met historische of architectonische waarde, nog altijd even actueel. Sterker, het aantal huizen dat de Vereniging jaarlijks onder haar hoede neemt, is in de afgelopen eeuw gestaag toegenomen van drie per jaar aan het begin naar gemiddeld zes per jaar in het laatste decennium. Ook in het jubileumjaar zelf verwierf de Vereniging zes huizen (en een perceel grond), met een variëteit waar in de beginjaren niet aan gedacht werd.

Is het denken over behoud ongewijzigd, de aard van het werk is in de achterliggende 100 jaar ingrijpend veranderd. In de eerste vijftig jaar stond het overeind houden van de technisch vaak in slechte staat verkerende huizen voorop. Restaureren was een luxe, gebruiken een noodzaak. In de tweede helft van ons bestaan had de Vereniging de financiële ruimte om huizen na verwerving eerst te restaureren en daarna in gebruik te nemen. In beide gevallen echter had de Vereniging de gewoonte om ieder huis een nieuwe toekomst te geven; het toekomstgericht nadenken over erfgoed zit dus in het DNA van ‘Hendrick de Keyser’. De aanwezige (of latente) historische of architectonische waarde werd en wordt daarbij altijd beschouwd als

Steenwijk, Gasthuislaan 2, Museumhuis Rams Woerthe (foto Arjan Bronkhorst)

een kwaliteit voor het nieuwe gebruik. Niet voor niets staat “Geef Verleden Heden Toekomst” als motto op onze erepenning uit 1998. Anno 2018 is deze invalshoek nog uiterst actueel.

Jubileumviering Vijf jaar geleden zetten de jubileumcommissie en het bestuur de twee hoofdlijnen uit voor de jubileumviering. De feestelijkheden zouden in het teken staan van vooruitkijken. Alleen de oudere leden hebben Nederland nog meegemaakt met verpauperde binnensteden vol dichtgetimmerde krotten, die soms juweeltjes bleken te zijn. Voor de jongere generaties is de noodzaak van behoud en bescherming door onze Vereniging helemaal niet vanzelfsprekend. Toch stelt ‘Hendrick’ ieder jaar weer méér panden veilig. Dat vraagt om nadere uitleg aan die ‘jongeren’, anders verdwijnt het begrip en droogt het draagvlak van de Vereniging op. Ziehier de motivering om tijdens het jubileum niet terug te kijken op de geleverde prestaties, maar nadruk te leggen op de rol van de Vereniging in de komende vijftig jaar. En meteen ook de motivering om met ingang van het jubileumjaar nieuwe doelgroepen aan de Vereniging te binden.

De tweede hoofdlijn betrof het verbeteren van het begrip bij het publiek over het landelijke karakter van ‘Hendrick de Keyser’. De organisatie is weliswaar gevestigd in Amsterdam, maar het werk wordt altijd uitgevoerd op locatie. Toch blijft het ook na 100 jaar een uitdaging om van het imago van ‘een Amsterdamse organisatie’ af te komen en duidelijk te maken dat een huis in bezit van ‘Hendrick de Keyser’ alleen bestaansrecht heeft als het behoud en het gebruik in de regio worden gedragen.

De twee hoofdlijnen vormden de grondslag voor een jubileumviering in 2018 die in een aantal bijeenkomsten voor verschillende doelgroepen, verspreid over het land, plaatsvond (zie elders in dit [Jaarverslag](#)). Tegelijk is de ‘klassieke’ manier om een jubileum bij de Vereniging te vieren niet uit het oog verloren. Aan de na het eerste decennium al ingezette gewoonte om bij ieder jubileum een boek te publiceren, met daarin een overzicht van de verworven panden, werd ook in 2018 invulling gegeven. Tijdens het jubileumjaar zagen zelfs twee uitgaven in de serie [Huizen in Nederland](#) het licht. In het voorjaar werd ‘De negentiende en twintigste eeuw’ gepresenteerd en in het najaar ‘Aanwinsten’. Het eerste boek completeert de serie [Huizen in Nederland](#) omdat een diepere beschouwing van de laatste twee eeuwen in de eerdere boeken ontbrak. Het laatste boek is in

feite een verzamelband, waarin zo’n zestig losse katernen kunnen worden bewaard. Voortaan zal ieder huis dat de Vereniging verwerft of verworven heeft, als aanvulling op de eerdere boeken, worden beschreven in een los katern. Hierdoor behoudt [Huizen in Nederland](#) zijn actualiteit en zal het nog meer een standaardwerk zijn over de huisontwikkeling in Nederland.

Het nieuwe draagvlak Bij het negentigjarig jubileum van de Vereniging werd de tot dan toe algemeen gangbare scheiding tussen *monumenten* (verleden) en *architectuur* (actualiteit) opgeheven. Dit gebeurde vanuit de redenering dat ieder monument ooit als moderne architectuur gebouwd is. Ter gelegenheid van de viering van het 100-jarig jubileum heeft de Vereniging een tweede scheidslijn overgestoken; die tussen *monumenten* en *musea*. Die ontwikkeling is een gevolg van de wens om Vereniging Hendrick de Keyser ook voor de komende decennia draagvlak te geven in de samenleving. Daarvoor is de traditionele wijze van informatie verstrekken via publicaties niet meer voldoende.

De beste manier om een breed publiek duidelijk te maken waarom een vereniging als ‘Hendrick de Keyser’ onverminderd bestaansrecht heeft, is door de pracht en het verhaal van onze huizen te tonen en beleefbaar te maken. Het 100-jarig jubileum werd dan ook aangegrepen om het project Museumhuizen te lanceren. Een ambitieus project, dat het huis zelf de kern van de museale beleving laat zijn. Het verhaal van ieder Museumhuis wordt verteld aan de hand van zijn bewoners, de inrichting of de afwerking. Maar geen van de huizen is Museumhuis vanwege deze drie items; zij vormen slechts de illustratie van de bijzondere kwaliteit die het betreffende huis heeft en de plaats die het inneemt in de lange ontwikkeling die de huizenbouw in Nederland heeft doorgemaakt.

Nadat in december 2017 het eerste Museumhuis werd geopend (Steenwijk), volgden er in 2018 nog drie (Amsterdam, Hoorn en Leeuwarden), waarmee meteen in het eerste jaar een 17de-eeuws, een vroeg- en een laat-18de-eeuws en een 19de-eeuws huis publiek toegankelijk werden. Daarnaast werden in het jubileumjaar drie Museumhuizen-Verdieping geopend (Maassluis, Monnickendam en Amsterdam), waarin steeds een specifiek aspect van de huisontwikkeling wordt geïllustreerd (in dit geval stucwerk, goudleerbehang en trapontwikkeling). Monumenten laten zien als museum, daarvoor was de ontwikkeling van een nieuwe presentatiewijze noodzakelijk. Het resultaat werd in het eerste jaar zeer positief ontvangen. Nog niet eerder meldden zich in één jaar zoveel nieuwe leden aan als in 2018. Het jubileumjaar werd afgesloten met een voor ‘Hendrick de Keyser’ recordaantal leden van 4.923.

‘Gewone’ werk Naast al het jubileumgeweld was 2018 ook een ‘gewoon’ jaar waarin hard gewerkt is aan het realiseren van de doelstelling van de Vereniging. Een groot aantal restauratie- en renovatieprojecten heeft ervoor gezorgd dat veel bijzondere panden weer bruikbaar zijn voor een nieuwe toekomst. Daarbij heeft de

Maquette van de trap in Museumhuis Verdieping Maassluis

Vereniging onderkend dat het duurzamer maken van monumenten juist bij ‘Hendrick de Keyser’ een extra uitdaging vormt. Doordat onze panden vrijwel allemaal karakteristieke interieurs hebben, lenen zij zich bij uitstek slecht voor isolerende maatregelen. Als gevolg daarvan resteert bij de Vereniging hoofdzakelijk de mogelijkheid om met technische maatregelen de duurzaamheidsdoelen te realiseren. Maar veel bestaande technieken zijn alleen geschikt voor reeds goed geïsoleerde huizen. De Vereniging ziet zich dus als een van de weinigen gesteld voor de opgave om duurzame oplossingen voor slecht geïsoleerde huizen te ontwikkelen.

Dit lastige toekomstperspectief heeft de Vereniging er niet van weerhouden om een zestal panden (en een perceel grond) aan het bezit toe te voegen. Maar liefst de helft daarvan (Heusden, Hogebeintum en Nederhorst den Berg) is ‘om niet’ overgedragen omdat de schenkers of de erfslaters meenden dat deze huizen het best bewaard konden blijven binnen het bezit van Vereniging Hendrick de Keyser. Wij zijn hun zeer dankbaar voor dat vertrouwen.

Hoorn, Binnenluiendijk 3, Museumhuis Bonck (foto Arjan Bronkhorst)

Leeuwarden, Koningsstraat 25, Museumhuis Van Eysinga (foto Arjan Bronkhorst)

Twee panden zijn voor een symbolische waarde overgedragen, met de verplichting tot het uitvoeren van een grondige restauratie. In Warmond kwam ‘Hendrick de Keyser’ daarmee voor het eerst in het bezit van een heus (voormalig) kasteel. De andere verwerving is zo mogelijk nog specialer: met de ‘Shelter’ is voor het eerst in de geschiedenis een woning verworven die géén vaste locatie heeft. Ook het, op het eerste gezicht onbeduidende perceel grond, lijkt minder significant dan het is. Het perceel betreft de bouwgrond waarop architect Jan de Jong in Schaijk het laatste gebouw had gepland ter voltooiing van zijn complex. Terwijl de ramen van het gebouw in de jaren tachtig van de vorige eeuw al gemaakt zijn, heeft Jan de Jong zijn creatie nooit kunnen realiseren. Met de aankoop van de bouwgrond, mogelijk gemaakt door de nalatenschap van een inwoner van Schaijk, zal ‘Hendrick de Keyser’ dit nu wel doen en daarmee voor het eerst een geheel nieuw gebouw (naar bestaand ontwerp) oprichten.

De laatste verwerving is symbolisch markant: in het honderdste bestaansjaar verwierf de Vereniging weer een dichtgetimmerd krot. Een woonhuis te Uithoorn, ontworpen door de Amsterdamse architect Michel de Klerk, werd als bouwgrond te koop aangeboden. Nadat bleek dat het behoud op geen enkele andere wijze mogelijk was, heeft de Vereniging dankzij de steun van de BankGiro Loterij dit markante huis door aankoop veilig kunnen stellen. In het jubileumjaar ontving Vereniging Hendrick de Keyser van een particulier ook nog een omvangrijke schenking teneinde opnieuw twee panden in Tegelen te kunnen aankopen. De gesprekken over deze aankoop zullen naar verwachting pas in 2019 tot resultaat leiden.

Naast al dit verwervings- en schenkingsfeest heeft de Vereniging in 2018 ook twee zeer substantiële nalatenschappen ontvangen. Samen waren deze goed voor maar liefst drie miljoen aan extra inkomsten. Door deze geweldige steun is het jubileumjaar ook in financieel opzicht met een positief saldo afgesloten. ■

Doelstelling

Vereniging Hendrick de Keyser heeft tot doel het behouden van historisch of architectonisch waardevolle huizen en hun interieurs in Nederland (artikel 2 van de Statuten). Als gevolg van de verdere formulering van de statuten realiseert ‘Hendrick de Keyser’ haar doel door: verwervingen, instandhouding en voorlichting.

Verwervingen

In 2018 zijn de volgende panden verworven:

Amsterdam, ‘Shelter’ De zoektocht naar nieuwe oplossingen in de woningbouw, met vooruitstrevende constructies, bouwmaterialen en vormen, kreeg eind jaren zeventig van de 20ste eeuw een bijzondere uitwerking in een ontwerp van binnenhuisarchitect Kor Aldershoff. Hij ontwierp een prototype voor een woonhuis in polyester op een metalen frame dat bewaard is gebleven in het havengebied van Amsterdam en het afgelopen jaar als experimenteel architectenhuis uit de 20ste eeuw is ondergebracht bij de Vereniging. Kor Aldershoff (geb. 1932) kreeg zijn opleiding als beeldhouwer en schilder aan de Academie Minerva in Groningen en specialiseerde zich in binnenhuisarchitectuur en industriële vormgeving in Amsterdam en aan de Academie voor Beeldende Kunsten in Rotterdam. Hij ontwierp interieurs, verlichting, tapijten, meubelen en gebruiksvoorwerpen, onder andere voor Metz & Co. Werken van zijn hand zijn het interieur van het Delta Hotel in Vlaardingen (1965), directievertrekken en kantines voor Shell in Pernis (1965), de VIP room in het Nederlands Paviljoen op de wereldtentoonstelling in Montreal (1967), een showroom voor Knoll International (1967), interieurs en fontein voor het Adriaan Volkerhuis in Rotterdam van architect Hugh Maaskant (1973), diverse winkels voor de Society

Het eerste model van het bouwelement voor de Shelter in de TNO-werkplaats

De Shelter en Kor Aldershoff (foto Roos Aldershoff)

Shop en Robe di Kappa (jaren tachtig) en de inrichting van het Shell laboratorium in Amsterdam-Noord (1992). Uit zijn werk blijkt een grote interesse in nieuwe materialen als perspex en polyester en een fascinatie voor bewegend water.

Eind jaren zeventig experimenteerde Aldershoff met een bouwstelsel voor industrieel te vervaardigen woningen. In eerste instantie waren de woningen bedacht voor de derde wereld waarbij het opvangen van regenwater een belangrijk uitgangspunt was. Het idee was om door gebruik te maken van een snelle bouwtechniek, goedkope kunststof materialen, lichte constructies en een beperkt aantal bouwelementen te komen tot vernieuwende woningbouw. De woningen moesten schaalbaar en verplaatsbaar zijn, vrij indeelbaar en op te stellen in groepen. Ze moesten koppelbaar zijn en geschikt

Het frame van de Shelter in aanmaak bij de N.S.M.-werf

Interieur van de Shelter (foto Roos Aldershoff)

om te bouwen op land en in water. Na een aanloopperiode van studie en ontwikkeling van maquettes werd een subsidie verkregen waarmee een proefmodel op ware grootte kon worden gebouwd: de Shelter. Het prototype kon drijven en stond op een draagframe met jukken en 24 verstelbare palen. De metalen draagconstructie werd gemaakt door de Nederlandse Scheepsbouw Maatschappij (N.S.M.) in Amsterdam-Noord en de polyester bovenbouw, met binnen- en buitenschil en plexiglas ruiten, door de firma Resicon in Medemblik. Binnen de ronde hoofdvorm, met een diameter van 8 meter, werden rondom een middenkolom waarin de waterdoorvoer was opgenomen, een halletje, een woon-eetkamer en twee slaapkamers geprojecteerd. Het interieur werd afgewerkt met houten balken, vloer- en plafondplaten, kasten, een doucheceel en een keukenpantry en ingericht met meubelen van Eames en Castelli. Het prototype was op verschillende plaatsen voor publiek te zien en stond onder andere opgesteld in 1980 op de uitvindendebeurs in Rotterdam. Een permanente opstelling werd gevonden in Amsterdam Zeeburg, in het water van het Buiten IJ bij een jachthaven aan de Diemerzeedijk. Later verhuisde de Shelterwoning naar een nabijgelegen terrein van Rederij Kooij waar het een grotendeels vergeten bestaan leidde. Het heeft er de tand des tijds doorstaan en is nu door de rederij geschonken aan de Vereniging.

De Shelter verkeerde inmiddels in erbarmelijke staat en is gedemonteerd en in onderdelen vervoerd naar een werkplaats in – opnieuw – Medemblik, van een in vezelversterkte composieten gespecialiseerd

Heusden, Putterstraat 2

Maquette (foto Roos Aldershoff)

bedrijf. Er wordt onderzocht hoe de aangetaste polyesterdelen geres- taureerd kunnen worden met behoud van zoveel mogelijk oorspron- kelijk materiaal. Ook wordt bekeken hoe het gebouw verduurzaamd kan worden, waarvoor fondsen worden gezocht. Na de restauratie zal de Shelter naar verwachting kunnen worden opgesteld op het terrein waar het huis ‘geboren’ is: het NDSM terrein in Amsterdam-Noord.

Heusden, Putterstraat 2 De vestingstad Heusden, strate- gisch gelegen aan de Bergsche Maas op de grens van Brabant en Gelderland, is een levendige toeristische trekpleister met talloze ge- restaureerde monumenten, historische vestingwerken en een kasteel- ruïne. Toch had de Vereniging hier tot voor kort geen bezit. Door een nalatenschap van de Heusdense kunstenares mevrouw J.T.A.M. Kimmel-van der Made is daar in 2018 verandering in gekomen. Zij liet haar twee oude huizen aan de Putterstraat na aan ‘Hendrick de Keyser’. De bebouwing aan de Putterstraat behoort tot de middeleeuwse kern van Heusden en de geschiedenis van de panden gaat hier vaak vele eeuwen terug. Aan deze straat staan onder andere de Grote of Sint Catharijnekerk en het Gouverneurshuis. Een deel van de zuidzijde van de straat werd ingenomen door het stedelijke weeshuis. Ook Putterstraat 2 kent een lange geschiedenis. Het gaat om twee panden, een voormalig pakhuis en een woonhuis (rijksmonument). In het woonhuis zijn eikenhouten gebinten met muurstijlen,

Heusden, Putterstraat 2, een van de bewaard gebleven sleutelstukken

Heusden, achtergevels Putterstraat en Grote Kerk (ongedateerde tekening)

samengestelde balklagen, twee 16de-eeuwse sleutelstukken en een fraai bolkozijn bewaard die er op wijzen dat dit ooit een voornaam huis moet zijn geweest. De huidige gevels zijn vooral een product van een reconstructie in 1973-1974 waarbij een 17de-eeuws straat- beeld werd nagestreefd. Het woonhuis is echter ouder. Vermoedelijk was Gozewijn Beelaerts, in sommige bronnen rentmeester en lid van het stadsbestuur, aan het eind van de 16de eeuw eigenaar van het woonhuis. In 1572 woedde een grote stadsbrand in Heusden waarbij ook de kerk werd getroffen en waarna veel huizen, mogelijk ook dit huis, werden herbouwd. Volgens de verpondingskohieren (onroerendgoedbelasting) was het huis rond 1600 in bezit van Heijltgen, weduwe van genoemde Gozewijn Beelaerts. Het had toen een leeg erf aan de zijkant (‘zijdelers’). In 1614 kwam het in bezit van de ‘oude vroukens’ achter de kerk. Van omstreeks 1617 tot 1642 was het huis, nog altijd met een leeg erf ernaast, eigen- dom van de constabel en batterijmeester Bartholomeus Janssen van Langendijck. Hij tekende protest aan tegen de hoogte van de belasting en merkte op dat het maar een zeer kleine woning betrof. Peter Huijbertsz Valck was in het derde kwart van de 17de eeuw eigenaar en Michiel Willemsz in het vierde kwart van de eeuw. Tussen 1699 en 1727 was het in bezit van de luitenant Smits en diens weduwe. In 1727 werd het voor 165 gulden verkocht aan Thijsken van Gorkom, weduwe van Hendrik Pothoven. Gesproken wordt dan inmiddels van een huis, een erf en een stal (‘stallinge’). Het bezit vererfde vervolgens in haar familie en werd in 1783 voor 130 gulden door Hendrina van Pothoven verkocht aan de smid Adriaan van Helvoirt. De direct naast het huis staande stal bleef voorlopig eigendom van de verkoop- ster. Zij was gehouden om ‘het bolkousijn, dat op het erff van de verkoperesse uitziet, te onderhouden met een vast glas en een houten venster vermits het met spijlen moet gemaakt worden’. In 1791 verkocht Van Helvoirt zijn bezit, omschreven als een ‘kolenpakhuis en erf’

Heusden, Putterstraat 2 voor en na de restauratie van 1973-1974

voor 198 gulden aan de kastelein Jan de Vries, eigenaar van een achtergelegen buurpand. Vanaf de vroege 19de eeuw waren de twee panden in eigendom van de burgemeestersfamilie Roomer die in het Gouverneurshuis woonde en meer bezit had aan de Putterstraat. De gebouwen raakten steeds meer in verval en dienden beide als pakhuis. In 1911 werden de twee panden (inmiddels omschreven als ‘schuren’) voor 1.000 gulden verkocht aan de vier broers Dankers, timmerlieden in Heusden. Zij vestigden er een elektrisch timmer- fabriekje met pakhuis.

Heusden met omringend landelijk gebied werd in 1972 aangewezen tot beschermd stadsgezicht. Een nieuw bestemmingsplan was het startsein voor een grootscheepse restauratie, uitgevoerd tussen 1968 en 1986, waarbij de vestingwerken werden gereconstrueerd naar een kaart van Joan Blaeu uit 1649, het historische stratenplan zoveel mogelijk werd behouden of hersteld, een honderdtal huizen is geres- taureerd en straatwanden en binnenterreinen werden gerehabiliteerd met ‘invulwoningen’. Passende reconstructie teneinde een sfeervol straatbeeld te creëren werd hierbij niet geschuwd. De twee vervallen panden aan de Putterstraat werden in 1971 via de gemeente verkocht aan mevrouw Kimmel-van der Made. Stadsarchitect Ab Peetoom maakte voor de restauratie nauwkeurige opmetingstekeningen van de bestaande situatie en tekende een nieuwe voorgevel voor Putterstraat 2. Peetoom was nauw betrokken bij het herstel van veel panden in de stad. Bij de restauratie, met subsidie van gemeente en rijk, kreeg het woonhuis een 17de-eeuws voorkomen met een trapgevel, deels fantasie, deels gebaseerd op bouwsporen en deels gebaseerd op de bewaarde achtergevel van het huisje. Inwendig werd de woonhuis- structuur hersteld, vier balkvakken diep, met hoog voorhuis en een spiltrap en een achterhuis met een binnenkamer en een insteek. Op de insteekverdieping werd een schouw gemaakt naar 17de-eeuwse voorbeelden (opmerkelijk genoeg bleef de binnenkamer zonder stookplaats). Oude tegels en ingebrachte bouwfragmenten gaven het huis zijn historische sfeer. Het pakhuis, waarvoor in eerste instantie sloop was overwogen, bleef bestaan uit onverdeelde verdiepingen.

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State' (foto Arjan Bronkhorst)

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State' Het huis 'Harsta State' ligt even buiten Hogebeintum in de voormalige grietenij Ferwerderadeel in het noordoosten van Friesland. Het terpdorp met romaanse kerk en de op enige afstand daarvan in het wijde land gelegen kleine state – met oprijlaan, singel, gracht, pachtboerderij, paden, sloten, beuken- en lindenlanen, boomgaard en landschappelijke tuin – vormen een eeuwenoud en kwetsbaar cultuurlandschap.

Hogebeintum, de oude state (tekening door J. Stellingwerf, 1722)

Het huidige huis is een restant van een grotere omgrachte state die voor het eerst vermeld wordt in 1511. Eigenaar is dan Rummert oppe Harst. In de 16de en 17de eeuw vererfde de state met bijbehorende landerijen binnen de families Wynia, Van Jeltinga en Van Nijsten en ook in de 18de en 19de eeuw ging het bezit niet door verkoop maar steeds door vererving over op volgende generaties. De rouwborden met familiewapens in het kerkje van Hogebeintum, de familiebank, de familiegraven en het kerkzilver illustreren de verbondenheid tussen de dorpsgemeenschap en de adellijke families van de state. Begin 18de eeuw kwam de state in bezit van Gideon Gosses van Cochoorn – een broer van de bekende vestingbouwer Menno van Cochoorn – door zijn huwelijk met Catharina Imilia van Nijsten. Vanaf 1762 was de state eigendom van Imilius Josinus de Schepper die in 1770 grietman van Ferwerderadeel werd en gehuwd was met Amelia Cochoorn van Scheltinga. Harsta State moest volgens een bepaling in het testament van Van Cochoorn in één hand blijven en vererfde sindsdien binnen de families De Schepper en Van Andringa de Kempnaer. Van 1818 tot 1906, bijna een eeuw lang, was de state met landerijen in Hogebeintum en Ferwerderadeel in bezit van Jkvr. Amelia Gerardina de Schepper, die het op vijfjarige leeftijd had geërfd. In 1830 woonden er nog negen personen op 'Harsta', waaronder de jonge Amelia, haar stiefgrootvader (grietman van Ferwerderadeel), diens gezin, vier dienstboden en een gouvernante. In 1832 was de bekende Friese tuin- en landschapsarchitect Lucas Roodbaard (1782-1851) vermoedelijk werkzaam op de state en werden er bomen geleverd, hoogst waarschijnlijk voor een landschapstuin die nu nog

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State', interieur in 1945 (foto H. van der Wal)

deels aanwezig is. Bij een verbouwing in 1843 werd het huis in opdracht van het jonge echtpaar Van Andringa de Kempnaer-De Schepper verkleind en verbouwd naar een plan van de Leeuwarder stadsarchitect Thomas Adrianus Romein (1811-1881). Voor dezelfde opdrachtgevers had Romein kort ervoor Huize Oostenburg in Sint Annaparochie gebouwd als woonhuis voor hun gezin. Romein is bekend als architect van verschillende neoclassicistische Friese kerken, scholen, villa's en onder andere het Paleis van Justitie en het Beurs- en Waaggebouw in Leeuwarden. De Harsta State kreeg bij de ingrijpende verbouwing van 1843, mogelijk gevolgd door nog een verbouwing omstreeks 1858-1865, zijn huidige omvang en vorm met gepleisterde gevels en empireramen. Vanaf dit moment werd de state niet langer permanent bewoond, maar was het een zomerhuis met grote boerderij ernaast en pachtboerderijen en pachtgronden verspreid in de omgeving. Het oude woonhuis had twee hoge, diepe vleugels, waarvan er een in 1843 werd afgebroken en de ander werd verkleind en verlaagd. Een grote hoeveelheid bouw materiaal werd in

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State', voorgevel in 1978 (foto RCE - A.J. van der Wal)

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State', interieur in 2018 (foto Arjan Bronkhorst)

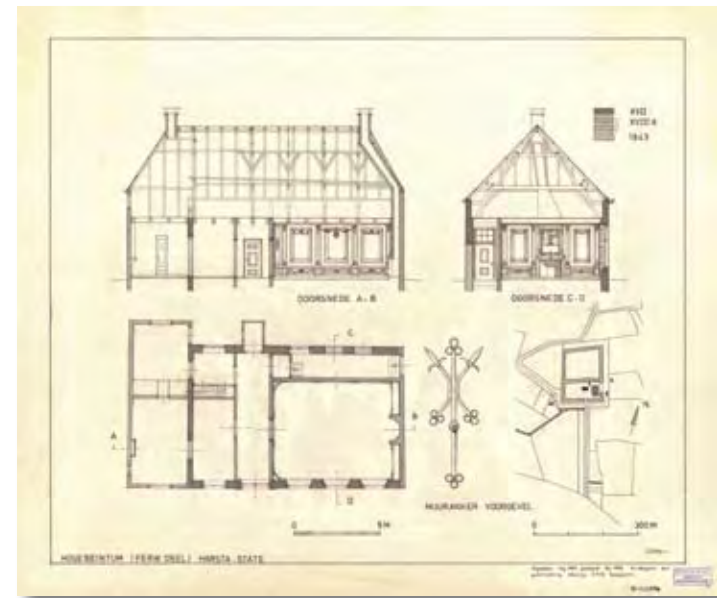
de krant te koop aangeboden waaronder stenen, dakpannen, kozijnen, interieurbetimmeringen en de pomp, het fornuis en de bakoven van de keuken. De state werd teruggebracht tot een eenvoudig neoclassicistisch landhuis bestaande uit slechts enkele vertrekken op een vrijwel rechthoekig grondplan. Achter het pleisterwerk van de gevels gaat echter nog steeds oud muurwerk met speklagen schuil en in de kap werden vier oude spanten hergebruikt. De vermoedelijk laat 18de- of vroeg 19de-eeuwse entreepartij van het huis heeft pilasters met Ionische kapitelen met daarboven een empire snijraam en de naam van de state. In de gevel zijn ingekorte smeedijzeren sierankers uit de 16de of 17de eeuw opgenomen. Gelukkig is bij de verbouwing

Advertentie in Leeuwarder Courant, 14 april 1843

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State', entree (foto Arjan Bronkhorst)

Hogebeintum, Harstawei 25, 'Harsta State', opmeting (tekening W.J. Berghuis, A.M.E. Doppegieter, 1979)

van 1843 de laat 18de-eeuwse ontvangstzaal van de state bewaard gebleven, met fraaie houten betimmeringen, houten plafond en snijwerk in Lodewijk XVI-stijl, vermoedelijk uit 1779, toen de familie De Schepper er woonde. Voor het huis staat een smeedijzeren hek waarvan onderdelen – de hekpijlers met vlampotten in rococostijl – uit het midden van de 18de eeuw dateren. Bijzonder zijn ook de stinzenplanten op en rondom het terrein, onder andere blauwe anemoon en het zeldzame 'Haarlems klokkenspel'.

De recente geschiedenis van de Harsta State is minder gelukkig. De naastgelegen boerderij werd in 1950 door brand verwoest en naar voren verplaatst herbouwd. De restauratie van de state zelf in de jaren 1994-1997 was onderwerp van veel discussie. De 'dakkapel in moderne vormen' was een compromis tussen de eigenaar en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Bij een verbouwing enige jaren daarna werd het pand op minder gelukkige wijze aan de achterzijde uitgebouwd. Als gevolg van deze restauratie en verbouwing zijn de oude kaspanten grotendeels achter beschot verdwenen en is veel historisch bouw materiaal vervangen. Het huis is nu – twintig jaar later – in matige staat van onderhoud. Door de state te kopen en aan 'Hendrick de Keyser' te schenken hebben de heer Van Riemsdijk en

mevrouw Van Riemsdijk-Zandee uit Stiens het huis en de stinzenfloratuin voor een onzekere toekomst behoed. De schenking betreft het huis en de direct daaromheen gelegen delen van de landschapstuin. Boerderij, boomgaard, bomensingels en oprijlaan zijn niet in eigendom van de Vereniging maar van particulieren en Staatsbosbeheer. Direct na de overdracht is begonnen met het archief-, tuin- en bouw-historisch onderzoek ter voorbereiding van een restauratie. Voor de kwetsbare stinzenfloratuin zal een toekomst- en beheerplan worden opgesteld.

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15 Het buurtschap Hinderdam ligt op de grens van Utrecht en Noord-Holland en ontstond bij een dam in de rivier de Vecht, voorzien van een schutsluis en een brug. Deze 'hinderlijke' dam, gebouwd in de middeleeuwen om overstromingen te voorkomen, vormde een obstakel voor de scheepvaart tot 1673. Het naastgelegen fort Hinderdam, op een eiland in de Vecht, beschermde de sluis en maakte deel uit van de Hollandse Waterlinie. Nadat de sluis naar Muiden was verlegd, waren er op dit 'verkeersknooppunt' van weg en water een pontveer met een schuit over de rivier, een tol en ook enige tijd een houten

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15 in 1968 (foto RCE)

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15 in 2018

Luchtfoto van het complex Hinderdam 15 te Nederhorst den Berg

ophaalbrug. Aan passerende scheepslieden, passanten over weg en water, soldaten op het fort en lokale bewoners leverde een bakker brood, melk, kaas, vlees en zelfs drank. Het bakkershuis op de zuidelijke Vechoever, tegenwoordig Hinderdam 15, recht tegenover het verdwenen pontveer, dateert uit de 17de eeuw. Een exacte datering is moeilijk, het gaat om een eenvoudig breed zaalhuis met slechts een begane grond en een hoge kap, een huistype dat de hele 17de eeuw gebouwd werd op het platteland. Het is in opzet goed vergelijkbaar met bijvoorbeeld het Schultehuis in Wanneperveen uit het midden van de 17de eeuw (in bezit van de Vereniging sinds 1990). De historische structuur van het huis is goed bewaard gebleven. De brede begane grond is net als in Wanneperveen door een balk-ondersteunende deelmuur in de langsrichting verdeeld in vier vertrekken en er is geen gang. Aan de voorzijde bevinden zich een voorhuis (de bakkerswinkel, oorspronkelijk rechtstreeks toegankelijk vanaf de straat) en een onderkelderde opkamer. De vertrekken aan de achterzijde liggen lager doordat het huis tegen de Vechtdijk in de Spiegelpolder is gebouwd. Hier is aan een zijde de entree van het woonhuis, in een binnenkamer met

schouw. Aan de andere zijde is de keuken waar zich de bakoven bevond. Tussen de binnenkamer en de opkamer was een hoge, nu verdwenen, houten wand met bedsteden. Aan de andere zijde van de binnenkamer was waarschijnlijk ook een ondiepe ruimte afgescheiden. Hier stond een spiltrap die het vertrek met een kleine bedstede, de insteekverdieping en de zolder verbond. De lage insteekverdieping boven de keuken (verwarmd door de schoorsteen van het bakkersvuur) had bedsteden en keek door een glas-in-loodraam uit op de betegelde winkelruimte. De zolder daarboven was enigermate geïsoleerd met riet tussen sporen en panlatten en werd gebruikt voor de opslag van meel en graan, waarvan bij de restauratie nog korrels

zijn gevonden. In een hoek van de zolder is een afgetimmerde knechtenkamer bewaard gebleven en in een van de schoorstenen op zolder was een luik waarachter vlees kon worden gerookt. Het huis heeft enkelvoudige balklagen van smal gezaagd grenenhout, zonder ondersteunende consoles. Deze zijn met gesmede muurankers in de buitenmuren vastgezet. De grenen vloerdelen van de opkamer en de insteekverdieping liggen op zwaardere balklagen van eikenhout. De kap bestaat

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15, voorhuis (voormalige winkelruimte)

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15, overzicht van het complex aan de achterzijde in ca. 1969 en 2018

uit vijf dekbalkgebinten met eikenhouten krommers en grenenhouten korbelen, schoren en 'flieringen' die de daksparen dragen. De met telmerken van voor naar achter genummerde eiken krommers zijn door dendrochronologisch onderzoek (datering op basis van jaarringen in het hout) gedateerd op zowel 1618 als omstreeks 1665. In het rampjaar 1672 richtten Franse troepen in Hinderdam verwoestingen aan en wellicht is het huis toen herbouwd of hersteld. De anderhalfsteens muren van het huis zijn opgemetseld in klein formaat baksteen in staand verband, met geslepen felrode baksteentjes in de strekken, 'klezoren' bij de venster- en deuropeningen en vlechtingen in de geveltop. De voorgevel wordt bekroond door een zandstenen timpaan. Zowel het voorhuis als de binnenkamer hadden een ingangdeur geflankeerd door kruiskozijnen, waarvan bij de restauratie in 1969 sporen in het muurwerk zijn gevonden. Bij de restauratie werd de 17de-eeuwse situatie in de zijgevel gereconstrueerd, de voorgevel kreeg echter vensters naar vroeg-18de-eeuws model.

Archiefonderzoek door de huidige bewoner heeft veel informatie opgeleverd over de bewoningsgeschiedenis van het pand. Alle namen van de bakkers en eigenaren vanaf het midden van de 17de eeuw zijn bekend. Bij de broodbakkerij hoorde een klein boerenbedrijf met enkele percelen land, een schuur en een hooiberg. Waarschijnlijk was ook het bleken van linnen met Vechtwater een nevenactiviteit. De eerste eigenaar die we bij naam kennen is de bakker Hermen Hermensz Nae(n) dorp die het 'huys, schuer en erf' in 1658 kocht van de zoon van de sluiswachter. Vanaf 1671 was de bakker Ryck Remmerden eigenaar en van 1694 tot 1732 het echtpaar Willem Hendriksz Cuijp en Hillegonda Nijse Verhoeven. In 1732 kwam de 'huijsinge, erve, bergh en schuur met zijn stallinge' in bezit van Johannes Winter, stadsbode van Amsterdam,

Nederhorst den Berg, Hinderdam 15, zolder met knechtenkamer

die het naastgelegen buitenplaatsje Damvecht bezat en de bakkerij verhuurde aan Pieter van der Voort. In deze tijd werd de bakkerij uitgebreid met een klein zijhuis. In 1742 kocht Hendrik Slinckman het 'bakkers huijs en erve met een huijsje daar neevens staend en een vier roede [hooi]bergje met de verdere timmeragie'. De volgende bakkers/winkeliers die er met hun gezin woonden waren Reijnier Bouwman (van 1747 tot 1782) en zijn schoonzoon Theodorus Josephus Wassenberg (van 1782 tot 1807). Bij de bedrijfsoverdracht aan hun schoonzoon gingen de oude bakker en zijn echtgenote in het zijhuis wonen. Wassenberg moest echter uit armoede de bakkerij in 1807 verkopen aan de Utrechtse koopman Hermanus van Meurs. In 1809 kocht Warnaar Schuurman voor 4.300 gulden de bakkerij en het naastgelegen huis. Met hem begon de dynastie van de Schuurmannen in het pand, die tot 1954 zou voortduren. In 1833, na het overlijden van broodbakker Jan Schuurman, werd een boedelinventaris opgemaakt zodat we een beeld hebben van de toenmalige indeling en inrichting van het bakkershuis. Op zolder lag een kostbare voorraad rogge, tarwe en meel en in de schuur stond enig vee. In het tweede kwart van de 19de eeuw nam de welstand van de familie toe en kregen de boerenactiviteiten de overhand. Men bezat nu ongeveer twaalf hectare gras- en hooiland in de Spiegelpolder en daarbuiten en er werd land bijgepacht voor

melkkoecien, jongvee, schapen en kippen. Ook een aan de oostzijde van de bakkerij staande veestal met hooiberg en een aan de westzijde achterop het terrein staande houten schuur met paardenstalling kwamen via een erfenis bij het bezit. Omstreeks 1860 stopte men geheel met broodbakken. Waarschijnlijk is kort hierna een verbouwing uitgevoerd waarbij de bakkersoven werd afgebroken en de deur van de winkel werd verwijderd (kennelijk was ook de winkelfunctie

beëindigd) en nieuwe ramen met luiken in de voorgevel werden aangebracht. Zoals zo vaak werden beschadigingen in de gevels weg- gewerkt door delen ervan te pleisteren. Achter in het zijhuis kwam een stookgelegenheid voor warm water en een stenen bak voor het koelen van melkbussen. De houten schuur daarnaast werd gebruikt als stalling voor wagens en rijtuig. Vanaf de vroege 19de eeuw hoorde ook een kleine arbeiderswoning achter op het terrein bij dit complex. Het was omstreeks 1731 ge- bouwd voor het naastgelegen buitenplaatsje Damvecht van Johan- nes Winter. Het werd in 1773 omschreven als ‘seer gering huijsje met een erfje’ en in 1833 als ‘daggelderswoning’. Het complex van bakkershuis met stal en hooiberg, zijhuis, rijtuigenschuur en dag- gelderswoning werd tot 1965 gebruikt voor de boerderijfunctie. In dat jaar werd het complex in vervallen staat gekocht door de heer en mevrouw Joosse-van Damme. Zij restaureerden het in fasen en onderzochten de geschiedenis. Het huis blijft, ook na de schenking door mevrouw Joosse aan onze Vereniging, particulier bewoond.

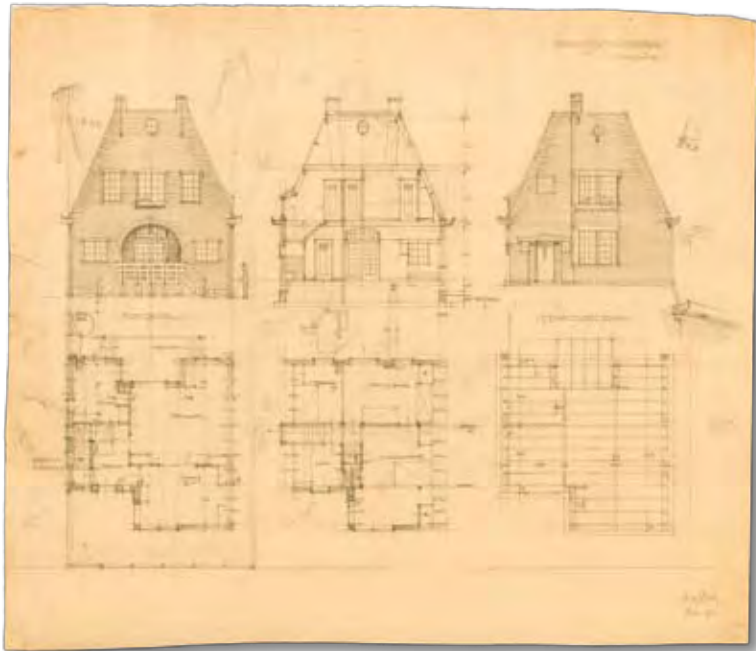
Schaijk, bouwka- vel bij Rijksweg 56, ‘Huis Jan de Jong’ Huis Jan de Jong in Schaijk, verworven door de Vereniging in 2016, is een belangrijk monument van de ‘Bossche School’, de naoorlogse architectuurstroming waarin rit- mische verhoudingen en ruimtelijkheid een belangrijke rol spelen. Het betreft een woonhuis, kantoor, hoven, tuinen en bijgebouwen, ontworpen door en voor architect Jan de Jong (1917-2001) die er woonde met zijn gezin en er zijn architectenbureau had gevestigd. Het werd gefaseerd gebouwd tussen 1956 en 1982 waarbij de archi- tect experimenteerde op eigen terrein en steeds weer iets toevoegde zoals een poortgebouw, kapel, stallen en kassen. In 1982 werd een atelier op het terrein verbouwd tot woning voor een van de kinderen. De Jong maakte vervolgens een plan voor een uitbreiding van de car- port, met een werkkamer op de begane grond en een tekenkamer op de verdieping. Ook hier kon dan mogelijk later een van de kinderen gaan wonen, zo was zijn gedachte. Beide uitbreidingen zouden een evenwichtig geheel vormen, met het grote huis op de achtergrond. Alleen de oostelijke woning werd gerealiseerd, de westelijke uitbreiding kwam niet tot uitvoering. Vooruitlopend op de bouw had De Jong al wel de kozijnen besteld. Toen de Vereniging het complex in 2016 overnam van de familie, bleef het deel van het perceel met vergunning voor het bouwplan van De Jong buiten de overdracht. Door een legaat van de heer G.H. van der Zwaluw uit Schaijk heeft de Vereniging deze bouwgrond in 2018 alsnog kunnen kopen. Hierdoor heeft de Vereniging zelf in de hand wat er op het omsloten terrein in de nabijheid van het huis gebeurt.

Uithoorn, Thamerlaan 14 Uithoorn was lange tijd een wat afgelegen nederzetting aan de Amstel ten zuiden van Amsterdam. De naam van het plaatsje betekent let- terlijk ‘uithoek’. Verschillende veenplassen, ontstaan door grootschalige veenaafgravingen, zorgden dat het dorp samen met de nabijgelegen buurtschappen Thamen, De Kwakel en Kudelstaart lange tijd grotendeels afgesloten was van de buitenwereld. Na drooglegging van het drassige landschap omstreeks het midden van de 19de eeuw begon het gebied zich te ontwikkelen met tuin- en akkerbouw. Uithoorn veranderde in een bedrijvige plaats met enkele fabrieken

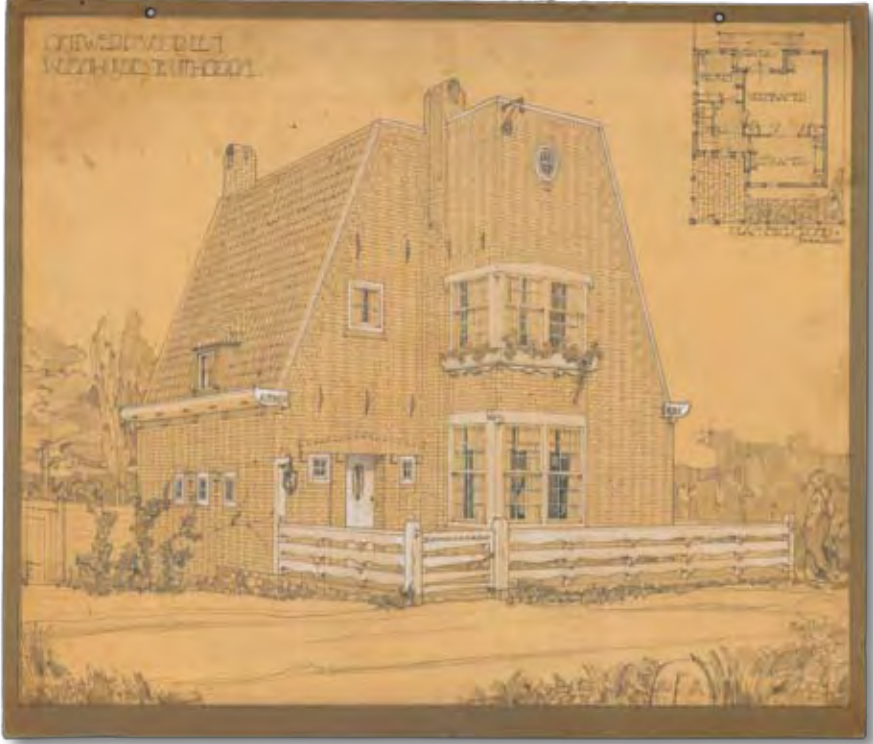

Uithoorn, Thamerlaan 14, situatie najaar 2018 (foto Arjan Bronkhorst)

en kassen. Om ruimte te bieden aan de groeiende bevolking begon men rond 1900 met het verkavelen en bebouwen van de Thamerbin- nenpolder, even benoorden het dorp. Dit gebeurde niet plangewijs maar per losse verkochte kavel, waardoor de bebouwing gevarieerd in vormgeving en veelal vrijstaand tot stand kwam. De Thamerbin- nenpolder was grotendeels in handen van de lokale notabelenfami- lie Vlamingh Kiebert, maar hun bezit raakte vrij snel verbrokkeld door de verkoop van aparte kavels. In 1908 werden enkele percelen gekocht door Wolf Blom. Blom behoorde tot de joodse notabelen van Uithoorn en was onder meer actief in de gemeenteraad en het bestuur van de lokale synagoge. Hij trad op als een kleine grond-

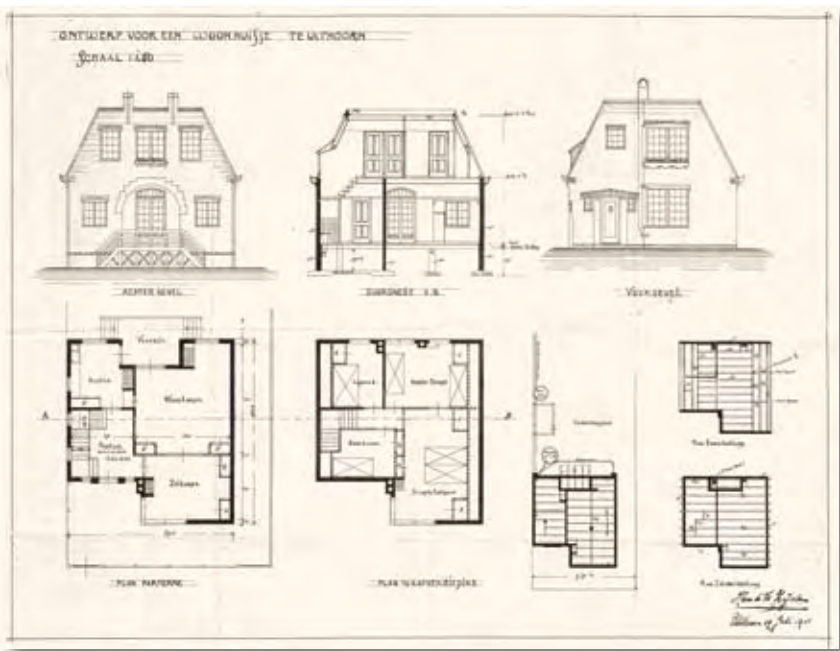

Uithoorn, Thamerlaan 14, ontwerp M. de Klerk, juni 1911

Uithoorn, Thamerlaan 14, presentatietekening M. de Klerk, 1911

speculant en verkocht verder opgesplitste percelen voor bebouwing. Een van de kavels verkocht hij in 1911 aan Jesaia Hamburger, de echtgenoot van zijn uit Uithoorn afkomstige nichtje Esther Blom. De in Amsterdam geboren Hamburger woonde en werkte in de di- amantindustrie in Antwerpen en liet voor het perceel een vrijstaand huis ontwerpen. Het ontwerp voor de vrijstaande woning werd in juni 1911 getekend door de 26-jarige architect Michel de Klerk (1884-1923). De Klerk, op dat moment net voor zichzelf begonnen, zal door familiebanden aan de opdracht gekomen zijn. Zijn zus Elisabeth was getrouwd met Samson Hamburger, een broer van Jesaia. Zijn vader was net als Je-

Uithoorn, Thamerlaan 14, bestektekening H. van der Zijden, juli 1911

saia een diamantbewerker. Michel de Klerk zou zich in de jaren na deze opdracht ontwikkelen tot één van de meest vooraanstaande architecten van de Amsterdamse School, de stroming in de architectuur van de jaren tien en twintig van de 20ste eeuw die zich kenmerkt door uiterst gevarieerd gebruik van baksteen, uitspringende hoeken en erkers, decoratieve details en warm kleurgebruik in het interieur. De grondleggers van de stijl waren Michel de Klerk, Piet Kramer en Johan Melchior van der Mey. Zij maakten niet alleen ontwerpen voor woningen en kantoren, maar ook voor interieurs en meubelen. Beroemde Amsterdamse voor- beelden zijn het Scheepvaarthuis, de arbei- derswoningen ‘Het Schip’ en woningcomplex ‘De Dageraad’. Het werk van de drie jonge aan het begin van hun loopbaan samenwerkende architecten, alle drie opgeleid als bouwkundig tekenaar op het architectenbureau van Eduard Cuypers, vertoont in de beginjaren nog veel overeenkomsten. Het ontwerp voor de Thamer- laan lijkt bijvoorbeeld op een project voor zeven villa’s dat Van der Mey in 1910 had getekend

voor de fietsenmaker Fongers in Groningen. De Klerk maakte, vermoedelijk voor de presentatie aan de op- drachtgever, twee aquarellen met verschillende ideeën voor de vorm het huis: een experimentele en een wat traditionelere variant. De experimentele versie werd ook weer in twee varianten en in verschil- lende detailtekeningen verder uitgewerkt. Het exterieur vertoont al elementen, die later kenmerkend werden voor de Amsterdamse Schoolstijl, zoals de uitgesneden hoek waarop de schoorsteen is gepositioneerd, het noords metselverband en de decoratieve houten vensterkozijnen, plantenbakken en dakgoot. Het betreft een vrij klein pand op een plattegrond van amper 9 bij 9 meter met begane grond, verdieping en vliering onder een markant steil oplopend, afgeknot zadeldak. Op de be- gane grond waren een hal, keuken, zitkamer en woonkamer met uiterst modieuze inglenook (een beschut zitje bij een haard), op de verdieping een ouderslaapkamer, kinderslaapkamer, logeerkamer en een bodekamer. Er was zoals gebruikelijk geen badkamer, maar wel een ruime keuken. De hal kreeg een opgaande bordestrap en tussen zit- en woonkamer was een wand met schuifdeuren en kasten. Tegen de achtergevel was een veranda gebouwd, uitkijkend over een ruime tuin. Een van de experimentele varianten werd gereali- seerd, maar de bouw stond niet onder leiding van De Klerk zelf. In het **Bouwkundig Weekblad** is het later zelfs opgenomen onder de niet gebouwde ontwerpen van De Klerk, maar dat klopt niet geheel. Het vrijwel besteksklare project werd kort voor de bouw uit handen gegeven aan de lokale aannemer-timmerman en latere dorpsarchitect Herman van der Zijden (1885-1957) en vervolgens versoberd uitgevoerd. De bestektekeningen van

Uithoorn, Thamerlaan 14, achtergevel in 2018 (foto Arjan Bronkhorst)

Van der Zijden zijn duidelijk gekopieerd naar het plan van De Klerk. Het plan is echter vereenvoudigd, zo is het metselverband versimpeld en de vlieringzolder weggelaten, wat enigszins afbreuk deed aan het originele ontwerp. Waarom De Klerk zelf niet bij de bouw betrokken was, is niet bekend. Er is wel eens geopperd dat hij het te druk had met zijn eerste grote projecten in Amsterdam, zo was hij op dat moment bezig met de uitvoering van het Hillehuis op de Nicolaas Maesstraat in samenwerking met de architect Herman Baanders, maar opmerkelijk is het afstaan van de uitvoering wel.

Wat de intenties van Hamburger met het huis waren is niet geheel duidelijk. Reeds anderhalf jaar na de bouw verkocht hij het aan zijn schoonvader Mozes Blom. Hamburger en zijn vrouw werden in de Tweede Wereldoorlog vanuit Antwerpen gedeporteerd naar Auschwitz en zijn daar beiden omgekomen. Mozes Blom woonde slechts kort in het huis. Het werd in 1918 door zijn weduwe verkocht en was achtereenvolgens eigendom van een lokaal schoolhoofd, een veehouder en een slager. Vanaf de jaren vijftig van de 20ste eeuw werd het lange tijd bewoond door de familie Könst. In deze tijd is het huis verbouwd, zo werden naar een eigen ontwerp een houten luifel, vrij geïnspireerd op de Amsterdamse Schoolstijl, boven de voordeur aangebracht en het tuinhek veranderd. Mogelijk zijn toen ook de suideuren en kasten in de woonkamer weggebroken. Het huis, dat oorspronkelijk vrij uitzicht had over de polder, werd ook steeds meer ingesloten door de bebouwing van het uitdijende Uithoorn. Door leegstand, vandalisme en brand raakte het pand recent in steeds slechtere staat. Het werd ‘als buitenkans voor nieuwbouw’ ter afbraak op de markt aangeboden. De Bond Heemschut voerde actie voor behoud van het leegstaande pand omdat het ondanks de verwaarloosde omstandigheden veel originele details in interieur en exterieur bewaart, waardoor het een mooi voorbeeld is van een vroeg 20ste-eeuwse modern vormgegeven woning. Om het te redden van de sloop is het door de Vereniging met steun van de BankGiro Loterij gekocht met de intentie het terug te brengen in de oorspronkelijke staat.

Warmond, Herenweg 141, ‘Huis te Warmond’ Na een lange periode van voorbereiding kon aan het einde van het jaar het Huis te Warmond bij Leiden in eigendom worden overgenomen. Hierna is, gesteund door de Provincie Zuid-Holland, de gemeente Teylingen, verschillende fondsen en de Stichting Huis te Warmond, meteen het startsein gegeven voor een restauratie. De werkzaamheden zijn direct van start gegaan en zullen de komende jaren gefaseerd worden uitgevoerd.

Uithoorn, Thamerlaan 14, het interieur in 2018 (foto's Arjan Bronkhorst)

Het Huis te Warmond in zijn huidige verschijningsvorm is het geesteskind van Cornelis Pieter van Leyden, telg uit een puissant rijke Leidse regentenfamilie. Hij liet vanaf 1774 een grillig gevormd kasteel, met verschillende bouwdelen rond een binnenplaats, verbouwen tot een sober maar imposant neoclassicistisch buiten. Het pleisterwerk op de gevels verhult een variëteit aan muren en balklagen uit eerdere bouwfasen. Een stichtingsdatum is niet bekend, maar vermoed wordt dat het kasteel ergens tussen 1287 en 1362 werd opgetrokken door leden van het adellijke geslacht Van den Woude, heren van Warmond. Het kasteel bestond aanvankelijk uit een versterkte woontoren op een rechthoekig grondplan, zo’n drie verdiepingen hoog, waarvan restanten zijn opgenomen in het huidige westelijke hoekpaviljoen. De oudste schriftelijk bron, waarin het kasteel wordt vermeld, dateert uit 1362 toen Jacob XIV van den Woude ‘syn huys tot Warmonde, syn heemwerff met alle de huysinghe daer opstaent en metten boomgaerde’ in leen opdroeg aan Machteld van Voorne. In 1403 kreeg de heerlijkheid Warmond een hogere status met meer rechten en werd het een vrije en hoge heerlijkheid. Gedurende de 15de en 16de eeuw vond een geleidelijke ‘verstening’ en vergroting van het kasteelcomplex plaats. Het werd, tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten, ook twee keer in brand gestoken.

LINKSBOVEN Cornelis Pieter baron van Leyden, heer van Warmond (1738-1790) (collectie Huis Zypendaal, Arnhem)
RECHTSBOVEN Hermina Jacoba gravin de Thoms, vrouwe van Warmond (1744-1814) (collectie Huis Zypendaal, Arnhem)

‘Huis te Warmond’ door Roelant Roghman, omstreeks 1646 (collectie Rijksmuseum)

Aansluitend op de woontoren verrees een vleugel (waarvan restanten zijn opgenomen in de huidige westvleugel), inclusief een tweede toren (de huidige noordtoren). Meer dan een eeuw lang, van ongeveer 1450 tot 1573, zou het resultaat van deze bouwhausse – twee torens met daartussen een langwerpige vleugel – het kasteelterrein domineren. In 1503 stierf het geslacht Van den Woude in mannelijke lijn uit en vererfde de heerlijkheid op Johan van Duvenvoorde uit het geslacht Van Wassenacr-Duvenvoorde. Nadat het kasteel in 1574, tijdens de belegering van Leiden, door Spaanse troepen ernstig beschadigd was, vond vanaf 1579 een kostbare herbouw en uitbreiding plaats in opdracht van Johan II van Duvenvoorde, een van de bevelhebbers van de geuzen. De werkzaamheden bestonden uit het opnieuw spannen van de kappen tot de hoogte zoals ze die ‘bij gissing van ouds’ hadden. Er werd ook nieuw gebouwd. Prenten van rond 1600 laten een groot U-vormig kasteel zien rond een binnenplaats. De belangrijkste toevoeging was een twee verdiepingen hoge noordvleugel met een traptoren. Haaks op deze vleugel stond een laag bouwvolume, waarschijnlijk met bergplaatsen, dat een beëindiging had in twee achtkantige torens. In 1630 ontwierp de bekende Haarlemse schilder-architect Salomon de Bray (1597-

‘Huis te Warmond’ door J. Lamsvelt in een publicatie uit 1712 (Beeldbank Erfgoed Leiden en Omstreken)

Leden van de familie Van Limburg Stirum voor 'Huis te Warmond' omstreeks 1900 (foto Erfgoed Leiden en Omstreken)

1664) een kunstgalerij over twee verdiepingen als nieuwe entree voor de hoofd vleugel. Samen met Jacob van Campen was De Bray verantwoordelijk voor de introductie van de classicistische architectuur in Holland. De kunstgalerij van Huis te Warmond, nu nog slechts bekend van enkele prenten, was een van de eerste voorbeelden van deze nieuwe, strengere architectuur in de Republiek. In het huidige pand zijn, achter latere gevels, de muren en kapconstructie van deze aanbouw bewaard gebleven.

In 1774 kocht Cornelis Pieter van Leyden, Rijksbaron en heer van maar liefst vijf heerlijkheden, voor 88.300 gulden het sterk verouderde kasteel en de heerlijkheid Warmond. Hij startte een omvangrijk transformatieproject waarbij het gebouw zijn huidige aanzien

als buitenplaats in neoclassicistische stijl kreeg. In het timpaan van de voorgevel prijken sindsdien de familiewapens van het echtpaar Van Leyden-De Thoms. De ingrijpende verbouwing had tot doel meer rust en eenheid in het middeleeuwse bouwwerk te brengen, gecombineerd met het realiseren van modern wooncomfort. Kamers kregen een heldere architectonische opbouw, waarin alle onderdelen – lambriseringen, wandbespanningen, stucwerk, vloeren, schouwen, spiegels, houtsnijwerk – tot een eenheid werden gesmeed in Lodewijk XVI-stijl. Symmetrie in het beeld was uitermate belangrijk. Er waren aardig wat kunstgrepen nodig om het grillige kasteel om te bouwen, met wonderlijke oplossingen in zowel exterieur als interieur tot gevolg. De verdeling van de verschillende vertrekken in het huis

'Huis te Warmond' in 1940 (foto RCE)

Luchtfoto van 'Huis te Warmond' en omgeving

volgde een duidelijke hiërarchie. Er waren dienstvertrekken en opslagruimten (hoofdzakelijk ondergebracht in de middeleeuwse westvleugel), familiekamers, slaapkamers en representatieve ontvangstzalen. De laat 18de-eeuwse indeling en interieurafwerking met betimmeringen, schouwen, schilderstukjes en verfijnde stucplafonds is grotendeels bewaard gebleven. Opmerkelijk zijn de ontvangstzalen in de noordvleugel en de ronde kamer in het zuidelijke hoekpaviljoen. In dit laatste vertrek, mogelijk een tuin- of zomerkamer of ontvangstruimte voor jachtpartijen, is stucwerk aangebracht met voorstellingen van de jacht en cartouches met arcadische landschappen. In de 19de eeuw vererfde Huis te Warmond binnen de families Van Leyden en Van Limburg Stirum. In 1901 werden het huis, het park en het restant van de heerlijke rechten voor 80.000 gulden verkocht aan de vermogende Leidse wollenstoffenfabrikant Cornelis

Warmond, Herenweg 141, 'Huis te Warmond', de ronde kamer

Warmond, Herenweg 141, 'Huis te Warmond' (foto Arjan Bronkhorst)

Hendrik Krantz. De familie Krantz bewoonde het pand tot 1960. In dat laatste jaar werd het huis eigendom van de Stichting Huis te Warmond, terwijl het parkbos met bossages, waterpartijen, 'grand canal', paden en laanstructuren uit verschillende perioden werd ondergebracht bij het Zuid-Hollands Landschap. Sindsdien is het huis in een aantal onzelfstandige appartementen particulier bewoond. Het gebouw is voor het laatst gerestaureerd in 1962-1963. Zesenvijftig jaar later verkeert het in een kwetsbare staat. Dit is van buiten te zien aan afbladderend pleisterwerk. Materialen hebben het einde van hun levensduur bereikt en de installaties zijn verouderd. De westelijke vleugel is recent aan de buitenkant hersteld maar de toestand van de rest van het gebouw verslechterde snel. De overdracht van het huis door Stichting Huis te Warmond aan Vereniging Hendrick de Keyser maakt nu de algehele restauratie van het gebouw mogelijk.

Warmond, Herenweg 141, 'Huis te Warmond', detail stucwerk (foto Arjan Bronkhorst)

Instandhouding

Aan 55 panden is in 2018 voor meer dan € 25.000 aan instandhoudingskosten besteed (2017: 64). In 18 (2017: 21) gevallen daarvan is € 100.000 of meer besteed, waaronder bij 4 panden zelfs € 500.000 of meer (2017: 3), hetgeen illustreert dat in 2018 opnieuw veel geld is besteed aan herbestemming van leegstaande panden of aan instandhouding van (grotere) complexen of aan restauraties of delen daarvan.

Het ging daarbij om (tussen haken is het bestede bedrag in € 1000 vermeld):

- Amsterdam, Bloemgracht 87-91** (860)
Funderingsherstel en duurzaamheid
- Amsterdam, Sloterkade 21, Aalsmeerder Veerhuis** (230)
Groot onderhoud en brandwering
- Amsterdam, Herengracht 170-172, Huis Bartolotti** (161)
Onderhoud en tuinreconstructie
- Delft, Oude Delft 199, Huis Lambert van Meerten** (390)
Restauratie
- Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack** (500)
Restauratie
- Den Haag, Toussaintkade 22, Huis Tuyt** (465)
Restauratie
- Den Haag, Piet Heinstraat 2B-4** (185)
Renovatie en partiële restauratie
- Gorinchem, Molenstraat 109, vml. Tolhuis** (110)
Huurmutatie en gedeeltelijke herbestemming
- Harlingen, Noorderhaven Z-zijde 106** (205)
Restauratie en herbestemming
- Honselersdijk, Hofstraat 27-29, vml. Nederhof** (630)
Asbestsanering, herinrichting en brandwering
- Nagele, Karwijhof 1-32** (850)
Renovatie en duurzaamheid
- Scheveningen, Zwaardstraat 16, Derde Ambachtsschool** (115)
Onderhoud
- Schiedam, Lange Achterweg 36-84, vml. Weeshuis der Hervormden** (270)
Restauratie en herindeling
- Schoonhoven, Bij de Watertoren 25, vml. watertoren** (166)
Herbestemming
- Tegelen, Hoekstraat 2-4, vml. Smederij Giesen** (275)
Restauratie en herbestemming
- Utrecht, Prins Hendriklaan 112** (180)
Herbestemming
- Warmond, Hofpolder 12** (182)
Renovatie

In verband met de soms forse bedragen die aan deze huizen zijn besteed, wordt het werk aan tien panden hierna toegelicht.

Amsterdam, Bloemgracht 87-91

Amsterdam, Bloemgracht 87-91 De gevels van deze drie 17de-eeuwse huizen aan de Bloemgracht, genoemd naar de voorstellingen op de gevelstenen de Steeman, de Landman en de Zeeman, zijn uitzonderlijk goed bewaard gebleven. De architectuur in rode baksteen met banden en blokken van natuursteen is kenmerkend voor het tweede kwart van de 17de eeuw. De onderpuien met glas-in-lood ramen werden bij de restauratie in 1947 gereconstrueerd op basis van goed afleesbare bouwsporen. Ook inwendig zijn de huizen toen hersteld naar de 17de-eeuwse situatie, met een hoog voorhuis, spiltrap, opkamer en een lager gelegen achterhuis met keuken. Net zoals veel andere oude huizen in ‘laag Nederland’ hebben ook deze panden een historie met vocht- en waterproblematiek. Regenwater, grondwater en rioolwater leidden, door de lage ligging van de vloer in het achterhuizen ten opzichte van de achtertuin, altijd tot veel overlast. Regelmatig zorgde overvloedig regenwater voor overstromingen in de achterhuizen. Bij de restauratie in 1947 werden in de kelders en onder de achterhuizen al betonnen vloeren aangebracht. Ondanks deze en diverse recentere maatregelen bleef er wateroverlast. Daarom werd besloten tot ingrijpende maatregelen. Bij een vooronderzoek werd vastgesteld dat de fundering uit 1947 zich

Amsterdam, Bloemgracht 89, interieur voor restauratie (foto Wijnanda Deroo)

Amsterdam, Bloemgracht 87-91, onderpuien van 1947 (foto Reindert Groot)

in slechte staat bevond. Het noodzakelijke funderingsherstel (met grout-injectiepalen) bood de mogelijkheid om met een betonconstructie een goede waterkering aan te brengen. Tezamen met drainage, een ondergronds buffervat voor grondwater en een gescheiden regenwater- en vuilwaterriool moeten deze maatregelen het water vanaf nu buiten de woningen houden. Tijdens de werkzaamheden kwamen in de kelders nog grote delen van de ‘drijvende’ gemetselde kelders uit de bouwtijd tevoorschijn. Duidelijk zichtbaar waren de glijbalken en het houten beschot waarop de vloer van de kelder was gemetseld. Op deze houten werkvloer lagen eerst geglazuurde plavuizen met de glazuurlaag naar onder, daar vijf lagen metselwerk bovenop en dan weer afgedekt met een laag geglazuurde plavuizen, nu met de glazuurkant naar boven. Door de verspringende naden ontstond zo een waterdichte constructie. Bouwhistorici van het Bureau Monumenten en Archeologie van de gemeente Amsterdam, die direct na de blootlegging van de kelders bij het project betrokken werden, hebben de kelders ingemeten en gedocumenteerd. Tot de afsluiting van de Amsterdamse binnenstad van het IJ in 1871, waardoor het grondwaterpeil werd gestabiliseerd, konden deze kelders iets meebewegen met de fluctuatie in de grondwaterstand. Bij de vorige restauratie waren de kelders vastgezet hetgeen tot verlies van de waterwerende functie leidde. Helaas konden bij de huidige ingreep slechts de roosterbalken en de houten

Amsterdam, Bloemgracht 91, souterrain tijdens en na restauratie

Amsterdam, Bloemgracht 87-91, begane grond tijdens en na het verwijderen van de betonnen vloer

werkvloer bewaard blijven vanwege de nieuwe funderingsconstructie en de minimale hoogte die voor bruikbare kelders noodzakelijk is. Een positieve bijkomstigheid bij deze grote operatie was de gelegenheid om een innovatieve en duurzame energievoorziening aan te brengen (aardgasvrij). De nieuwe energievoorziening bestaat uit een bodemwarmtewisselaar in de nieuwe funderingspalen met een hoog rendement warmtepompinstallatie. Om het extra elektriciteitsverbruik door de warmtepompen (gedeeltelijk) te compenseren zijn zonnecellen op de achterdaken aangebracht. Daarnaast wekken zonnecollectoren extra warmte op voor warmwaterboilers. De komende seizoenen moeten uitwijzen of de combinatie van duurzaamheidsmaatregelen goed uitpakt zodat we deze ook kunnen inzetten bij andere projecten. Het project stond onder eigen directie en werd binnen zeven maanden uitgevoerd; in september werden de Steeman, de Landman en de Zeeman weer met droge voeten opgeleverd.

Amsterdam, Herengracht 170, tuin Huis Bartolotti In juni 2018 opende niet alleen Museumhuis Bartolotti de deuren voor een groot publiek, maar ook de tuin. De tuin is heringericht op basis van tuinhistorisch onderzoek en een plan van Bureau Debie & Verkuyl. Er is voor de eerste keer uitputtend archiefonderzoek gedaan naar de aanleg van deze achtertuin, waarbij met name

Buitenplaats Nieuwerhoek bij Loenen aan de Vecht (ets uit 18de eeuw)

gezocht is naar aanwijzingen uit de tijd van omstreeks 1755, toen walvisreder Jan van Tarelink het grote achterhuis met de magnifieke zaal in rococo-stijl liet bouwen. Helaas zijn er geen harde bewijzen gevonden zoals ontwerptekeningen, bestekken, aantekeningen, brieven of afbeeldingen van de tuin. Wat wél is gevonden, is een 18de-eeuwse prent van de Régence-tuin van buitenplaats Nieuwerhoek. Jan van Tarelink bezat deze buitenplaats in Loenen aan

de Vecht. Het ontwerp voor de tuin achter Huis Bartolotti heeft ook een Régence-achtige inrichting gekregen: met laag gesnoeide krullende zwierige hulsthaagjes, kunstig gesnoeide taxusboompjes (‘topiary’) en sierborders vol kleurrijke bloemsoorten die ook al in de 18de eeuw voorkwamen, zoals Monnikskap, Akelei en Cyclamen. De bloemen zijn, net als in de 18de eeuw, enigszins uit elkaar geplant zodat iedere bloem afzonderlijk bewonderd kon worden als bijzondere schepping van de natuur (denk ook aan de tulpengekte). De tuin is omzoomd door blokvormige beukenhagen en achteraan met een hoge taxushaag in concave en convexe vormen. Het project is uitgevoerd met steun van het Prins Bernard Cultuurfonds en een crowdfundingactie. Dankzij de extra bijdragen van onze leden in ons jubileumjaar konden twee in Frankrijk gemaakte kalkstenen tuinvazen worden aangeschaft, die op de pied-des-stalles zijn geplaatst op de bakstenen bordestrappen en gevuld met lange sierlijke Agapanthus-planten.

Amsterdam, Sloterkade 21, Aalsmeerder Veerhuis

In aanvulling op de in het vorige jaarverslag besteedde aandacht aan de renovatie van Sloterkade 21 te Amsterdam kan dit jaar de afronding worden gemeld. Het pand is ontdaan van asbest en verbeterd om weer te voldoen aan de hedendaagse brandveiligheidseisen. De begane grond is in gebruik als kantoor en de onzelfstandige bovenwoning wordt bewoond door een gezin.

Amsterdam, Herengracht 170, nieuw aangelegde tuin (foto Arjan Bronkhorst)

Delft, Oude Delft 199, Huis Lambert van Meerten

Dit huis met zijn palazzo-achtige voorgevel werd in 1892 gebouwd in opdracht van de rijke industrieel en kunstliefhebber Lambert van Meerten, die er een museum en pleisterplek voor kunst-, architectuur- en muziekliefhebbers van wilde maken. Aan de voorzijde van het huis bevonden zich stijlkamers, aan de achterzijde bevonden zich de vertrekken met een meer privé karakter. Tussen deze bouwdelen werd een grote centrale hal met lichthof en monumentaal trappenhuis gesitueerd die diende voor muziekuivoeringen. Van Meerten ging in 1893, nog tijdens de bouw, failliet. Zijn culturele vriendengroep heeft het huis gered en delen van de inboedel op de faillissementsveiling teruggekocht. Van Meerten woonde er nog tot zijn dood in 1908. Daarna kreeg het huis, onder leiding van architect en vriend Adolf le Comte, alsnog de museumfunctie die Van Meerten voor ogen stond. Het huis is, met uitzondering van de voorgevel, opgetrokken uit bakstenen muren met ijzeren draagconstructies. Bijzonder is dat in het interieur vele oud-Hollandse bouwfragmenten zijn verwerkt zoals bedsteden, schouwen en consoles uit de 16de- en 17de eeuw. Verder is het pand aangelegd met voorzieningen als waterleiding en gasverlichting, maar ook met voor die tijd moderne elektrische bedrading en verzonken radiatoren in de hal. De kamers werden verwarmd door gietijzeren haardkachels. Voor de restauratie is de situatie van rond 1908 leidend geweest, toen het huis van woonhuis van Van Meerten overging naar museum. De gebruiksgeschiedenis als woonhuis en museum en de daarbij horende structuur en afwerkingen waren uitgangspunt, juist met het oog op de toekomstige functie als Museumhuis. Ter illustratie van het werk in 2018, de afbouwfase van de museale vertrekken, wordt hier het herstel van de historische keuken en de centrale hal beschreven. Ten tijde van de verwerving door onze Vereniging in 2016 bevatte het pand geen keuken meer. Op de plek van de oorspronkelijke keuken bevond zich een kantoorachtige ruimte. De wanden en de vloer waren afgewerkt met houten planken en het plafond was een vlak stucplafond met eenvoudig rozet. Het vertrek bevatte tevens een schouwmantel zoals je normaal in een huiskamer of kantoor ziet. Met het oog op de toekomstige bestemming als Museumhuis was het herstel van de keuken als functioneel onderdeel van een woonhuis essentieel. Op basis van onderzoek in situ en bevestigd door

Delft, Oude Delft 199, keuken voor restauratie

Delft, Oude Delft 199, Huis Lambert van Meerten (foto Arjan Bronkhorst)

archiefonderzoek, waarbij de originele wand- en vloertekeningen uit 1893 tevoorschijn kwamen, werd duidelijk dat de wanden oorspronkelijk bekleed waren met diagonaal geplaatste tegels en de vloer met marmer. Ook waren de plek van de pomp met gootsteen en het aanrecht (onder het raam) duidelijk te traceren. De schouw bleek inderdaad een voorganger te hebben gehad, want na demontage van de zwart marmeren schouwmantel tekende zich in het metselwerk de opbouw van de grote ‘oud-Hollandse’ keukenschouw af. De grote schouw bleek, getuige een opschrift op twee plankjes, in 1912 door ‘M. Prins, Metselaar’ en ‘G. van Wieringen’ deels te zijn dichtgemetseld. Onder het stucplafond kwam het originele balkenplafond met kraaldelen tevoorschijn. Op basis van

De plankjes, gevonden achter de schouw

Delft, Oude Delft 199, keuken na restauratie (foto Zien)

Delft, Oude Delft 199, lichtkoepel na restauratie (foto Zien24)

de vondsten en het archiefonderzoek kon de keuken geheel worden gereconstrueerd. Bij het herstel van de centrale hal met lichtkoepel, waar alles wit geschilderd was, verdient het herstel van de geornamenteerde sierlijst onder de lichtkoepel extra aandacht. In het kader van het onderzoek was door een stagiaire van de schilder een groot kleurvenster vrijgelegd: hierdoor werden oranje-okerkleuren met bladgoud en een bruine overschildering zichtbaar. Door deze blootlegging waren de verschillende elementen van de sierlijst duidelijk waar te nemen: vruchten, slingers, insecten en een slak. Een vervolgonderzoek bracht naar voren dat dit niet de onderste kleurafwerking was. De, lastig vrij te leggen, oorspronkelijke kleurstelling bleek zeegroene kleuren naast oker- en bruintinten te bevatten, die uitstekend pasten bij de kleurstellingen in de gebrandschilderde glas-in-loodramen van de lichtkoepel. Het plafond bleek okergeel te zijn geweest. De houten vensterkozijnen en de houten kooflijst waren in de tijd van Le Comte in licht blauwgroen geschilderd, welke kleur is teruggebracht.

Blootgelegd kleurvenster in de sierlijst

Een andere wijziging in de koepel betrof het verwijderen van de TL-buizen achter een vrij grove metalen behuizing boven de sierlijst. Hiervoor in de plaats werden dunne LED-strips aangebracht op het houtwerk onder de guirlande die de lijst

weer in zijn oorspronkelijke profilering tonen en een veel zachter licht verspreiden. De koepel straalt hierdoor weer een herfstachtige sfeer uit. De wanden van de hal zijn gebroken wit gesaust, conform de kleur in de historische nissen op de overloop. Dit komt overeen met wat Le Comte reeds in 1917 hierover meldde in zijn ‘Rondgang’: ‘de wanden zijn hier wit gehouden, waartegen het gotische beeldhouwwerk, de meubels, etc. gunstig uitkomen’. Het huis zal eind 2019 weer toegankelijk zijn als ‘Museumhuis Lambert van Meerten’ zijn deuren opent. De restauratie, die onder eigen directievoering stond, werd in september 2018 opgeleverd. Diverse fondsen, zoals reeds genoemd in ons jaarverslag van 2017, hebben een bijdrage geleverd aan de restauratie van dit gebouw: Fonds 1818, de Van der Mandele-stichting, het Hendrik Muller Fonds, het Dinamo-fonds en de Bredius Stichting droegen bij aan deze restauratie.

Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack en Toussaintkade 22, Huis Tuyt Als gevolg van een schenking in 2015 en het ‘legaat van mevrouw Van Dalen’ in 2016 heeft de Vereniging in totaal acht Haagse panden verworven, alle daterend uit de 19de en 20ste eeuw. Het is een enorme aanwinst voor de Vereniging omdat de huizen gewone Haagse ‘burgermanshuizen’ zijn die zeer representatief zijn voor de huisontwikkeling in deze periode. Het typisch ‘Haagse’ schuilt in de situering van één of meer representatieve vertrekken op de eerste verdieping waarbij de begane grond een meer facilitair karakter kreeg. Aan de hand van twee restauraties, Toussaintkade 22 en Elandstraat 12, wordt het Haagse huis nader beschouwd.

Vlieland, Dorpsstraat 99A, Atelierwoning ‘De Duiventil’

In 1962 bouwde de gemeente in de tuin van het Tromp’s Huys een huis voor ‘juf Bruin’. Juf Bruin was lerares op de ULO en omdat ze een gewaardeerde kracht was, zocht de burgemeester een woning voor haar. Men vond het vervallen atelier achter het Tormp’s Huys dat voor haar werd verbouwd. Juf Bruin zou tot 1986 het huis bewonen. Aansluitend werd het huis opnieuw bewoond en toen de laatste huurder vertrok, was het tijd voor een grondige opknapbeurt. Al snel werd duidelijk dat hier een ‘Monument en Bed’-locatie van gemaakt zou worden waarbij werd teruggegaan naar de periode van juf Bruin. Oorspronkelijk stond op deze plek het atelier van de Noorse kunstenares Betzy Akersloot-Berg. Haar man kocht in 1896 het Tromp’s Huys en in de tuin lieten zij een hoog houten atelier bouwen dat boven de dijk uitkwam en daardoor uitzicht had over het wad. In de eerste helft van de twintigste eeuw werd het verhuurd als vakantiehuisje onder de naam ‘De Duiventil’, tot het moment waarop juf Bruin het betrok. In de tijd dat zij er woonde, maakte de Haagse schilder en dichter Willem Hussem een abstract schilderij speciaal voor het huis. Het meet 1 x 2,5 meter en werd vervaardigd voor de oostwand. Met de hulp van de

Vlieland, Dorpsstraat 99A, ‘De Duiventil’ (foto Arjan Bronkhorst)

familie, is een reproductie gemaakt van het schilderij van Hussem dat nu weer op de oorspronkelijke plek hangt. Hierdoor heeft het huis een vrij op de ‘sixties’ geïnspireerde inrichting gekregen, met modern comfort én een prachtig geschilderd portret van juf Bruin. Naast vakantieverblijf voor twee personen zal het huis door Museum Tromp’s Huys ieder jaar enige tijd ter beschikking worden gesteld aan een *artist in residence*. ■

Vlieland, Dorpsstraat 99A, interieur ‘De Duiventil’ met de reproductie van het schilderij van Willem Hussem (foto Arjan Bronkhorst)

Den Haag, Toussaintkade 22, Huis Tuyt, voorgevel na restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Toussaintkade 22, Huis Tuyt Het eerste pand, Toussaintkade 22, werd in 1822 gebouwd in opdracht van de ‘Weduwe Heppener-Thiebout, looyster’. Het is één van de eerste volwaardige huizen buiten de 17de-eeuwse singelgracht van Den Haag, aan het voormalige Veenlaantje. Voorheen waren hier alleen tuinderijen, tuinhuizen en bleekvelden. Het is een breed huis met een eenvoudige blokvormige hoofdvorm op een rechthoekig grondplan van 8,5 meter breed en 10 meter diep. Het pand is vier travéeën breed en heeft twee bouwlagen onder twee met pannen gedekte kappen evenwijdig aan de straat. De gevels in bruin metselwerk worden beïndigd door een brede kroonlijst en een dakkapel. Een doorlopende gang van voor naar achter verdeelt de begane grond in twee delen: de diendeende ruimtes en het trappenhuis links, de eet- en woonkamer rechts. Op de verdieping draait de plattegrond een kwartslag, met een gang van links naar rechts en een ontvangstkamer aan straatzijde. Op de schouw in deze ontvangstkamer zijn leerlooiersattributen in het stucwerk afgebeeld. De gedecoreerde stucplafonds uit de bouwtijd zijn nog in vele vertrekken aanwezig.

Den Haag, Toussaintkade 22, verwijdering van de gevelbrede dakkapel en herstel van het dak

Den Haag, Toussaintkade 22, Huis Tuyt, achtergevel na restauratie

Tussen 1886 en 1906 vonden ingrijpende verbouwingen plaats, ondermeer door de uitbreiding van de eetkamer met een veranda, later de serre, de vervanging van het privaat onder de trap door twee waterclosets en de toevoeging van een badkamer op de eerste verdieping. In het exterieur werd de dakkapel vergroot door de toevoeging van pilasters, een fronton en een zware attieklijst. Ook werden de zesruits Empire-schuiframen vervangen door ongedeelde schuiframen. In de jaren 1930 werd het huis verbouwd tot praktijkhuis voor een dokter waarbij de slaapkamer op de verdieping werd herbestemd tot behandkamer. Daarvoor werd een uitbreiding bovenop de voornoemde serre gebouwd. De achterste dwarskap werd afgetopt tot een plat dak en kreeg een gevelbrede dakkapel. De vier schoorstenen werden ingekort tot minimale hoogte.

Het uitgangspunt bij de casco- en interieurrestauratie was de terugkeer naar het oorspronkelijk gebruik als representatief woonhuis. De tijdslaag van omstreeks 1906 was daarbij de enige historische laag die overtuigend naar voren kon worden gehaald en kon worden versterkt: het was de tijd waarin de serre was gerealiseerd, de wc's en badkamer waren gemaakt en de voorgevel de zware attieklijst had. De verbouwing uit 1930 had het hoofdvolume vertroebeld en het interieur diffuus gemaakt. Het terugkeren naar de vroege 19de eeuw (de bouwtijd van 1822) was niet mogelijk omdat we daarvoor waardevolle jongere historische lagen zouden moeten verwijderen én er geen zekerheid was over de eerste interieurafwerkingen. Zo'n restauratie zou dus niet alleen schadelijk zijn, maar ook onzeker. Voor Huis Tuyt, genoemd naar de vroeg 20ste-eeuwse bewoningsfase, betekende dit dat het gevelbeeld zijn verhoudingen en zware statigheid van 1906 terugkreeg: de attieklijst werd gereconstrueerd en de zware dakkapel heeft weer een logische plek als gevelbeëindiging in de drie-eenheid van kroonlijst-attiek-dakkapel. De markante hoekschoorstenen zijn tot hun oude hoogte opgemetseld waardoor de gevel ook links en rechts weer een krachtige beëindiging heeft.

Den Haag, Toussaintkade 22, Huis Tuyt, serre tijdens restauratie

Het glas-in-lood in de benedenramen is vervangen door gelaagd monumentenglas. In de achtergevel is de hiërarchie hersteld door het verwijderen van de uitbouw op de serre en de gevelbrede dakkapel boven kroonlijst. De achtergevel is, zoals in 1906 het geval was, gepleisterd en van een blokpatroon voorzien. De gietijzeren balustrade op de serre is gerestaureerd en de ontbrekende delen zijn gereconstrueerd.

In het interieur werden voor het gebruik, de indeling en afwerking van de ruimtes dezelfde principes gehanteerd als bij het exterieur. Dit betekende dat de badkamer op de eerste verdieping in ere werd hersteld en de wc als hap uit deze ruimte werd gehaald, omdat die alleen vanaf een vijf trapptreden hoger gelegen trapbordes bereikbaar was. De ontvangstkamer op de verdieping kreeg zijn lambrisering terug en een tweede toegangsdeur, die verstopt zat achter een voorzetwand, werd weer zichtbaar en gangbaar gemaakt. Deze deur zat er louter voor de symmetrie vanuit de gang. Het stucplafond werd – net als in vele andere ruimtes – ontdaan van vele kalklagen waardoor de scherppte weer terugkwam en daarna gesaust. Op de begane grond werden in de eetkamer en serre verrassende vondsten gedaan: het plafond in de eetkamer bevatte nog gedeeltes van sierschilderwerk uit 1886 en de wanden in de serre hadden boven een lambrisering sierschilderwerk uit 1893. Qua motieven (floraal) en kleurstelling (aardetinten) sluiten de schilderijen op elkaar aan, maar stilistisch gezien zijn de serreschilderingen door art nouveau-kenmerken duidelijk moderner. Naast deze vondsten werden ook de normale herstelwerkzaamheden van cascoherstel uitgevoerd en moesten vrijwel alle installaties opnieuw worden aangelegd. Tegenvallers tijdens het proces waren de grote hoeveelheden houtrot in kozijnen, dakgoten en de (gedeeltelijk afgetimmerde) borstwering en het saneren van asbest in een plafond op de begane grond. In het eerste kwartaal van 2019 werd deze casco- en interieurrestauratie, die geheel onder eigen directie werd uitgevoerd, afgerond.

Den Haag, Toussaintkade 22, Huis Tuyt, serre na restauratie met herstelde wandschildering

Elandstraat 12, Huis De Quack Het tweede pand, Elandstraat 12, heeft hofmeester Frederik Wieckert in 1879 op dit smalle erf laten bouwen. Het pand werd opgetrokken tussen de al eerder gebouwde huizen op nummer 10 en 14 en kreeg géén eigen zijmuren. Het huis is maar twee travéeën breed en heeft drie bouwlagen onder een daklijst met een flauwhellend schilddak. Het was een typisch Haags huis, waarbij beneden het huishoudelijk werk werd verricht (o.a. provisiekamer en keuken) en de salon en de woonkamer op de eerste verdieping waren gelegen. In 1902 kwam het huis in handen van architect Jan de Quack die het ingrijpend liet verbouwen. Zo verplaatste hij de trap naar een traptoren aan de achterzijde en realiseerde hij een badkamer in de voormalige provisiekamer. Na zijn overlijden werd het huis in 1917 verkocht aan de familie Van Dalen, die twee vertrekken op de begane grond bij hun huis op nr 10 voegde en de interne deuropeningen in nr 12 liet dichtmetselen. Bijna 100 jaar later liet Geertruida van Dalen het na aan onze Vereniging. Het huis is de laatste dertig jaar niet bewoond geweest, wat intern voor een grote mate van achterstallig onderhoud heeft gezorgd.

Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack (foto Arjen Veldt)

Door langdurige lekkage van het dakterras was het onderliggende plafond van de eetkamer (stuc op riet) voor de helft naar beneden gekomen. Daarnaast waren er constructieve problemen doordat de traptoren verzakte ten opzichte van de hoofdmassa. De binnenwanden, allemaal opgetrokken uit gasbeton, waren gemetseld op een houten balk die haaks over de vloerbalken lag. Deze instabiele constructie zorgde, samen met het toenemende zware verkeer door de straat (trillingen), voor aanzienlijke scheuren. De enige manier om dit op te lossen was om de gasbeton wanden te vervangen door lichtere wanden in houtskeletbouw. Hierdoor was er meteen de mogelijkheid om betere isolatie aan te brengen en het leidingwerk weg te werken.

De asbestsanering was hier ook een grote kostenpost: het hele dakbeschot en de gemarmerde douchebak op zolder waren van asbest. Helaas lagen door het hele huis stukken asbest waardoor veel ruimtes als asbestbesmet werden aangemerkt. Dit resulteerde in een omvangrijke sanering. Het dakbeschot was doorgeschroefd in de onderliggende sporen waardoor ook die verontreinigd waren. Een geheel nieuwe kap, met uitzondering van de spanten, was daardoor noodzakelijk.

Degene die het zwaarste stempel op de architectuur van dit huis heeft gedrukt is Jan de Quack: het hele interieur en de structuur zoals resteert, is van zijn hand en dit is dan ook de periode die leidend is geweest bij de restauratie. De Quack wilde dit huis mogelijk gebruiken om zijn kwaliteiten als architect en decoratief deskundige te laten zien. De traptoren op stalen kolommen en gemetselde trog-gewelven tussen stalen liggers laat dit zien. In deze toren waren ook de toiletten ondergebracht, met gedecoreerde wandfonteintjes op de overlopen. In de voorgevel voegde De Quack een houten erker toe

Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack, keuken voor restauratie
(foto Arjan Bronkhorst)

ten behoefte van de salon. Het leven op de verdiepingen was min of meer gescheiden van de facilitaire zaken op de begane grond. Het liftje vanuit de keuken naar de eetkamer op de verdieping, de privé-trap richting de tuin vanuit de achterkamer op de verdieping en de meidenkamer op zolder geven de scheiding tussen wonen en werken goed aan. Qua decoraties is er ontzettend veel teruggevonden in het huis: het lijkt wel of De Quack alle registers heeft opengetrokken voor de afwerking van zijn eigen woning. Zo waren er prachtige terrazzo-vloeren op de begane grond en werden de kozijnen en het lijstwerk voorzien van een rode mahonie-imitatie. De deuren, de houten lambriseringen en de binnenluiken kregen een eikenimitatie en de gestucte lambriseringen in de gangen een roze marmer-imitatie. De representatieve kamers op de eerste verdieping werden behangen en het houtwerk werd getamponneerd. Verder werden er lijntjes van bladgoud aangebracht op de bossingen van de paneeldeuren en zelfs op de stucijsten van het plafond. De houten erker op de verdieping bleek aan de buitenzijde van een donkere eikenimi-

Den Haag, Elandstraat 12, schuifdeuren voor restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Den Haag, Elandstraat 12, schuifdeuren in eetkamer tijdens en na restauratie
(foto's Arjen Veldt)

Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack, keuken na de restauratie
(foto Arjen Veldt)

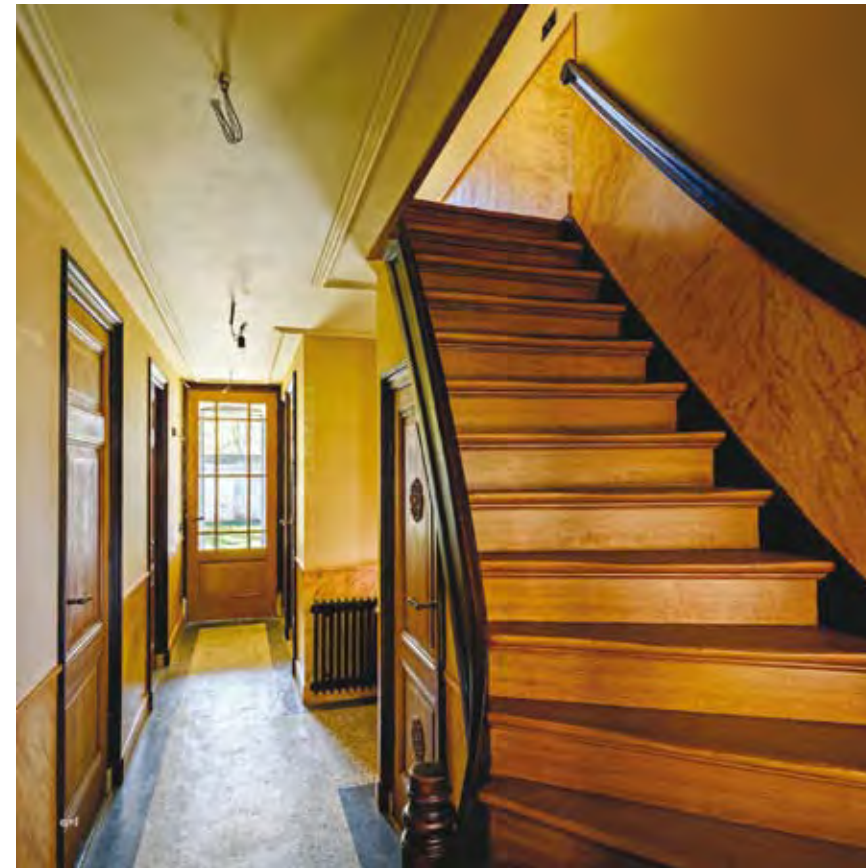
tatie te zijn voorzien. Al het houtwerk, binnen en buiten, is opnieuw geschilderd en alle decoratieschilderwerk is hersteld of opnieuw aangebracht in de kleurstellingen en afwerkingen van 1902.

Op de tweede verdieping is een compacte moderne badkamer toegevoegd tussen de twee bestaande slaapkamers. Op zolder zijn de atelierkamer en meidenkamer hersteld. De historische badkamer op de begane grond is gereconstrueerd inclusief terrazzovloer, een bad

op pootjes en een wastafel uit ons eigen bouwfragmentendepot. Het hang- en sluitwerk is aangevuld in de stijl van rond 1900, zoals die gevonden was op een bestaande deur op de verdieping. De installaties voor gas, water en elektra zijn vernieuwd. Wat betreft duurzaamheid is het nieuwe dak geïsoleerd en het huis van zes mm isolerend monumentenglas voorzien.

In het eerste kwartaal van 2019 werd dit werk, dat onder eigen directie stond, opgeleverd.

Door de compleetheid van indeling en afwerking van de 1900-situatie leent dit pand zich zeer goed als schakel in onze ketting van Museumhuizen. De bestemming van dit pand is nu nog 'wonen', maar de gemeente Den Haag besluit omstreeks het ter perse gaan van dit jaarverslag of het gebruik als 'Museumhuis' en 'Monument en Bed' mogelijk wordt. Daarmee zou dit pand uit het legaat van mevrouw Van Dalen voor een breed publiek een welkome toekomst krijgen.

Den Haag, Elandstraat 12, Huis De Quack, hal begane grond na de restauratie
(foto Arjen Veldt)

Den Haag, Elandstraat 12, liftje in de eetkamer en in de keuken
(foto's Arjen Veldt)

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, gevel voor restauratie
(foto Arjan Bronkhorst)

Den Haag, Piet Heinstraat 2B-4 De bedrijfsruimte van Piet Heinstraat 2B zou door de Vereniging opgeknapt worden om relatief snel weer verhuurd te kunnen worden. Tegenover alle uitgaven aan de Haagse panden moesten immers ook inkomsten staan. Het eerste plan was om het voormalige dartcafé 'De Dolle Boel' leeg te halen, nieuwe installaties en sanitair aan te brengen en vervolgens als winkel door te verhuren. Voor het slopen was een asbestinventarisatie nodig en op een van de foto's in het inventarisatierapport was een klein deel van een oude houten binnenpui zichtbaar. Hierna werd besloten om deze ruimte toch wat voorzigtiger te ontmantelen.

In 1900 had Rochus Tuyt door architect Klaas Stoffels voor deze percelen een ontwerp laten maken voor twee winkels met afzonderlijke bovenhuizen in een eclectische neo-renaissancestijl met art-nouveau elementen. Anno 2017 waren van de oude glorie op de bouwtekeningen alleen nog sporen te zien in de pui van het buurpand.

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, gevel kort na 1900
(collectie Theo van Eeuwijk)

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, gevel na restauratie

Na het verwijderen van vijf verlaagde plafonds kwam een prachtig en zeer intact houten jugendstil plafond tevoorschijn. Deze vondst had veel gevolgen: er moesten andere brandwerende voorzieningen worden aangebracht, leidingwerk kon niet meer boven het plafond worden aangebracht en het plafond diende volledig hersteld en aangeheeld te worden. Door de hoge kwaliteit en zeldzaamheid werd besloten dit extra werk uit te voeren. De voorgevel werd in ere hersteld op basis van aanwezige bouwsporen (originele kozijnen), archiefphoto's en details in het buurpand (hardstenen plint en voordeur). De nieuwe etalageruit is van gelaagd isolerend glas. De meest in het oog springende wijziging was de reconstructie van de houten tracteringen in het etalagevenster, gebaseerd op oude archiefphoto's en bouwtekeningen. Tenslotte werd het interieur gecompleteerd door het terugbrengen van de terrazzovloer waaronder een vloerverwarming is aangelegd. Door deze aanpak zijn meer kosten gemaakt dan gepland, maar hier is nu wel een tijdloos fraaie jugendstil winkelruimte uit de as herrezen die ook op lange termijn zijn monumentale (en verhuur-) waarde zal behouden.

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, interieur voor restauratie

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, voorbereidingen voor het terugbrengen van het pafond (foto Arjen Veldt)

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, het plafond voor en na restauratie (foto's Arjen Veldt)

Den Haag, Piet Heinstraat 2B, interieur na ontmanteling en na restauratie (foto's Arjen Veldt)

Honselersdijk, Hofstraat 27-29, vml. Nederhof

Honselersdijk, Hofstraat 27-29, vml. Nederhof

In aanvulling op de in het vorige jaarverslag besteedde aandacht aan de renovatie en asbestsanering van Hofstraat 27-29 in Honselersdijk kan dit jaar de afronding worden gemeld van de renovatie die nodig was om het weer bewoonbaar te maken. Het pand is geschikt gemaakt voor de begeleide bewoning door drieëntwintig jongeren met een beperking. Er is dit jaar met name fors geïnvesteerd in de brandveiligheid. Zo bleek vervanging van bijna alle plafonds in de individuele slaapkamers noodzakelijk en moesten deuren, deurdrangers en kozijnen worden aangepast om aan de meest actuele brandveiligheidseisen te kunnen voldoen. Glasoppervlakten en puin van draadglas moesten vervangen worden door nieuwe, brandvertragende beglazing. Ook veel intern leidingwerk was aan vervanging toe.

Nagele, Karwijhof 1-32 (ansichtkaart uit de jaren vijftig)

Daarnaast is schilderwerk van de gevels aan de zijde van de binnenplaats uitgevoerd, waarbij veel houtrot aan het licht kwam. Ook het nazien en herstellen van het lood- en zinkwerk van alle goten rondom het pand (incl het doorspuiten van de ondergrondse riool systemen) en het nazien (en rechtleggen) van de dakpannen was omvangrijk. De omgeving heeft de nieuwe bewoners van de Nederhof zeer warm onthaald en de bewoners zelf zijn, na de uitgestelde start, erg gelukkig op deze bijzondere plek.

Nagele, Karwijhof 1-32

Een uitzonderlijk project is de renovatie en het herstel van de Karwijhof in Nagele, waarvan in 2018 de eerste fase is uitgevoerd. De uit de jaren 1955-1956 daterende Karwijhof neemt een bijzondere plek in binnen het bezit van de Vereniging. De waarde van de huizen schuilt namelijk niet zozeer in de bijzondere architectuur van de individuele woningen als wel in de stedenbouwkundige waarde van het grotere geheel. Om de renovatie te begrijpen wordt daarom eerst de sociale en ruimtelijke context toegelicht. Nagele werd in de periode 1947-1952, als laatste van de tien dorpen in de jonge Noordoostpolder, ontworpen op de tekentafel van een groep vooruitstrevende functionalistische architecten volgens de principes van het Nieuwe Bouwen. Een kernpunt van de idealistische ideeën van deze stroming was het opheffen van sociale hiërarchie, wat tot uitdrukking moest komen in de aanleg en architectuur van het dorp. Daarom kreeg Nagele geen traditionele kern, maar een groot grasveld als centrale ruimte waarin vier kerken en drie scholen werden gesitueerd. Daaromheen kwamen zeven gelijkwaardige woonhoven te liggen, bestaande uit laagbouw met platte daken rond een groene middenruimte. Het dorp als geheel werd omzoomd door een groene windsingel. Zo werd Nagele een ‘ruimte in een ruimte’,

Nagele, Karwijhof 1-32, voor restauratie

Nagele, Karwijhof 1-32, na restauratie

zoals cineast Louis van Gasteren het verwoordde, zonder noemenswaardige hiërarchie in straten, pleinen, gebouwen en groen. De Karwijhof, één van die zeven hoven, werd ontworpen door de architecten Lotte Stam-Beese en Ernest Groosman. De hof bestaat uit tweëndertig arbeiderswoningen die in een haakvorm, in één lange en drie korte noord-zuid-gerichte stroken, rond een grasveld liggen. De woningen, alle met voortuin en woonkamer op het westen en achtertuin en keuken op het oosten, zijn gebouwd als twee-onder-een-kapwoningen. Op hun beurt zijn de woningen aan elkaar geschakeld door lagere entrees met bergingen. Het grondplan per woning is nog geen 50 m². De architectuur van twee bouwlagen onder een plat dak is sober en functioneel en uitgevoerd in seriebouw. De gevels zijn opgetrokken in baksteen, de vloeren zijn van geprefabriceerde betonliggers. De voor- en achtergevels kregen een groot raamwerk over twee verdiepingen, met op elke verdieping een raamstrook met stalen ramen en een borstwering met gevelplaten. Voor de revitalisatie en renovatie van de Karwijhof (de woningen stonden tot 2016 op de slooplest van de vorige eigenaar) werd eerst een totaalplan gemaakt waarin de aanpak en de uitgangspunten voor het ensemble werden geformuleerd en vervolgens een aanpak voor de individuele huizen. De uitgangspunten waren: herstel van het gevelbeeld en het ensemble, renovatie van de architectuur en renovatie/verduurzaming van de woningen.

Het herstel van het gevelbeeld, dat in de loop van decennia was verschaald en vervlakt, bestond uit een aantal ingrepen. De oorspronkelijke plasticiteit van de gevels werd teruggebracht door de overstekken bij bergingen en entrees terug te brengen en door de brede daklijsten hun oorspronkelijke profiel van vier boven elkaar geplaatste houten latten terug te geven. Voorts werden de vlakke gevelplaten uit de jaren tachtig verwijderd. Oorspronkelijk bevatte de borstweringen asbesthoudende, geribbelde Eternit-platen. De juiste vervanger werd gevonden in een nieuwe Eternit-plaat met bijna dezelfde structuur en dikte (en uiteraard zonder asbest). De ramen uit 1980 werden vervangen door nieuw ontworpen raampartijen die de oorspronkelijke belijning, maatvoering en detaillering zo veel mogelijk benaderden. De nieuwe ramen kregen dubbelglas en zijn gevat in nieuw gedetailleerde aluminium

profielen om deze zo slank mogelijk te houden. We spreken hier bewust van een ‘renovatie’-maatregel omdat alles nieuw is: materiaal, vorm en detaillering. Bij een ‘restauratie’ had sprake moeten zijn van herstel van de oorspronkelijke materie, bij ‘reconstructie’ hadden we de originele stalen raampartijen met enkel glas een-op-een moeten laten namaken. Ter verduurzaming van de woningen, die energetisch heel ongunstig waren uitgevoerd, is hier bewust gekozen voor renovatie. Bij het herstel van het gevelbeeld is ook de oorspronkelijke kleurstelling teruggebracht. Op oude foto's was al te zien dat deze zeker niet wit met rood was (zoals in 2016). Nader onderzoek wees uit dat de kleurstelling was: grijs voor de daklijsten, de overstekken en de kozijnen; lichtgrijs voor de gevelplaten; donkerblauw voor de voordeuren en fris geel voor de draaiende raamdelen. Na herstel van dit kleurenpalet bleek het gevelbeeld opeens een vrolijk spel van lijnen en vlakken te zijn dat bijna doet denken aan composities van Rietveld en Mondriaan. Aan de achterzijde werden de later dicht gebouwde ‘schrobplaatsjes’ weer vrijgemaakt. Een laatste belangrijke ingreep vond plaats in de achtertuinen. Daar was in de loop der tijd een brede variëteit aan bergingen, schuurtjes en overkappingen neergezet. Deze zijn verwijderd en vervangen door een nieuw ontworpen strook van bergingen en overkappingen. Hierdoor is een rustiger beeld gecreëerd en wordt de stedenbouwkundige structuur versterkt.

Nagele, Karwijhof 1-32, deel van de strook van bergingen achter de huizen

Nagele, Karwijhof 1-32, keuken uit jaren vijftig (foto Freddy Schinkel)

De interieurrenovatie bestond uit structuurherstel (deels), behoud en herstel van detailleringen, en het aanbrengen van comfortverbeteringen en duurzaamheidsmaatregelen. In enkele woningen werd de oorspronkelijke jaren-vijftig-indeling hersteld waarbij de woonkamer en keuken gescheiden waren door een transparante tussenwand van vierkante glaspanelen in een houten raamwerk. Omdat de oppervlakte van de vertrekken beperkt is, is in andere woningen de indeling uit de jaren zeventig gehandhaafd waarbij de tussenwand tussen kamer en keuken werd verwijderd of meer richting keuken verplaatst en de bijkeuken bij de keuken werd getrokken. Binnen de bestaande hoofdstructuur is de van oorsprong onverwarmde toiletruimte in de berging op een slimme manier bereikbaar gemaakt vanuit de verwarmde vertrekken, namelijk door een inbouwkast als voorportaal te gaan gebruiken. Voor het overige is de indeling van vertrekken en kastenwanden gehandhaafd. De interieurafwerkingen zijn sober en eenvoudig, waardoor het van des te groter belang is om authentieke detailleringen en kleuren te behouden en te herstellen. In de gerenoveerde woningen werd daarom het originele hang- en sluitwerk van de binnendeuren, de detaillering van de plinten, de deuren en de plafonds behouden en hersteld. Ook de kleurstelling van het binnenwerk, die aansluit bij de grijs-, blauw- en geeltinten van het exterieur maar dan in iets fletsere tonen, werd gekoesterd.

Schoonhoven, Bij de Watertoren 25, vml. watertoren tijdens restauratie

De comfortverbeteringen omvatten het isoleren van het dak, de isolatie van de gevelplaten van binnenuit en de isolatie van de begane grondvloer met een laag ‘Droachips’. De woningscheidende wanden werden zo goed mogelijk geluidwerend afgewerkt. Er werd centrale verwarming aangebracht in de huizen die tot nu toe alleen een gas-kachel hadden en in andere huizen werd de bestaande installatie hersteld. Voorts werden keukens en badkamers opgeknapt. Als laatste duurzaamheidsmaatregel werd op het dak van elk gerenoveerde huis een aantal zonnepanelen (voor de opwekking van eigen elektriciteit) gelegd. Momenteel is een nóg omvangrijker duurzaamheidsplan in de maak (“Nagele Gasvrij”) maar de besluitvorming daarover vindt pas plaats in 2019-2020. De eerste zes woningen uit fase 1 van de renovatie zijn meteen na de oplevering verhuurd. Twee huizen in een van de korte stroken openen pas in 2020 hun deuren: één als Museumhuis in jaren vijftig-stijl en één als ‘Monument en Bed’ in jaren zeventig-stijl. Daarmee is de eerste fase van dit omvangrijke renovatieproject, dat onder eigen directie staat, afgerond. De renovatie is mede mogelijk dankzij subsidies van de Gemeente Noordoostpolder, de Provincie Flevoland en het Rijk. Omdat dit werk fasegewijs, in clusters van gemiddeld zes vrijgekomen woningen, wordt uitgevoerd zal het nog vele jaren doorlopen. Daarbij zal ook worden gekeken of woning-differentiatie mogelijk is (samenvoegen van huizen) en of extra duurzaamheidsmaatregelen getroffen kunnen worden. Maar nu al staat vast dat ‘Hendrick de Keyser’ een gestage bijdrage levert aan de revitalisatie van Nagele.

Schoonhoven, Bij de Watertoren 25, vml. watertoren De vijftig meter hoge watertoren van Schoonhoven, in 1900 gebouwd door architect F.A. de Jongh voor het eerste waterleidingbedrijf van de Krimpenerwaard, was een symbool van technische vooruitgang. Hij maakte gebruik van water uit de Lek dat op natuurlijke wijze gefilterd werd en zonder verdere zuivering bruikbaar was. Typerend voor de periode rond 1900 is dat de uiterst utilitaire binnenzijde van het gebouw verpakt werd in een monumentale, rijk gedecoreerde buitenarchitectuur in eclectische bouwtrant. Sinds 1982 was de watertoren buiten gebruik en in 1993 werd hij verbouwd tot drie atelier- en werkruimtes. Eind 2018 is in deze sprookjesachtige watertoren gestart met een bijzonder project. Het interieur wordt waar mogelijk gerestaureerd en verbouwd tot twee verhuureenheden: in de onderbouw komt (weer) een woning op de plek waar ooit de dienstwoning zat, in de bovenste verdiepingen wordt een Monument en Bed gerealiseerd. Voor laatstgenoemde functie en de restauratie van het watervat heeft de Stichting Bon Coeur een genereuze bijdrage gedaan. In 2019 wordt het werk, dat onder eigen directievoering staat, opgeleverd en wordt uitgebreid verslag gedaan van dit bijzondere werk.

Twee eervolle prijzen!

Vereniging Hendrick de Keyser was op 22 juni 2018 in Berlijn een van de negenentwintig laureaten voor de *European Prize for Cultural Heritage*. Dit is de hoogste onderscheiding van de Europese Unie voor het behoud van erfgoed. De 100-jarige Vereniging kreeg een ‘Europa Nostra Award’ voor ‘dedicated service’. Uit het juryrapport: ‘The Hendrick de Keyser Association is a strong example of how to combine historical renovation with sustainable financing which has enabled the recuperation of more than 400 buildings over a century.’

Carlo Huijts (HdK) ontving de prijs uit handen van Álvaro Fernández-Villaverde y Silva, juryvoorzitter in de categorie ‘Dedicated Service’ (foto: Felix Quaadvlieg / Europa Nostra)

En of dit niet voldoende was, op 20 november 2018 kreeg de restauratie van Huis Barnaart de Lieven de Key-penning van de stad Haarlem! De prijs had dit jaar als thema Monumentenzorg, Restauratie en Hergebruik. Uit het juryrapport: ‘Alles in de restauratie van het Huis Barnaart is om door een ringetje te halen. Het bouwhistorisch onderzoek, het onderzoek van de materialen, de uitvoering van de restauraties, het is alles van uitzonderlijk hoge kwaliteit. Haarlem heeft met het gerestaureerde Huis Barnaart een monument van unieke, zelfs internationale allure. Een cultuurhistorisch icoon voor de stad.’

De vereniging is zeer vereerd met het behalen van deze prachtige erkenningen voor haar werk. ■

Medewerkers van de Vereniging met de Lieven de Key-penning

Alle prijswinnaars van de European Heritage Awards 2018

Tegelen, Hoekstraat 2-4, vml. Smederij Giesen, interieur smederij

Tegelen, Hoekstraat 2-4, vml. Smederij Giesen

Midden in de historische kern van Tegelen ligt het uit de jaren 1930 daterende complex van de voormalige smederij met winkel en woonhuis van de familie Giesen. Het complex, naar ontwerp van de lokale architect Lambert Noten, is opgetrokken op een grondplan van circa 20 bij 8 meter in een expressionistische bouwtrant met zware overstekken, doorlopende kunststenen cordonbanden boven de vensters, deuren en luifels en zorgvuldig uitgevoerd metselwerk. Opvallend zijn de kwartronde penanten aan weerszijden van de entrees met dwars – verticaal – geplaatste bakstenen. De smederij heeft stalen ramen en deuren. De ingang van de smederij en de woning ligt aan de Hoekstraat, de entree van de winkel ligt op de hoek met de St. Martinusstraat. Langs de zuidkant van de Hoekstraat liep de Engerbeek, die de bedrijven van vers water voorzag. De gemeente heeft in afgelopen jaren het tracé van de Engerbeek weer zichtbaar gemaakt en de bestrating met oude maaskeien gereconstrueerd. Het smederijcomplex, in 2017 verworven door onze Vereniging,

heeft in een periode van een klein jaar een renovatie en partiële restauratie ondergaan. De voormalige winkel met woonhuis is daarbij verbouwd tot twee volwaardige appartementen. Het houten trappenhuis, dat in de oude situatie brandwerend was omtimmerd, is daarbij weer vrijgemaakt en toebedeeld aan de bovenwoning. Daardoor is de ruimtelijke structuur sterk verbeterd. De woningen hebben beide een nieuwe keuken en badkamer gekregen, waarbij de badkamer van de begane grondwoning in de oude kantine, met

Tegelen, Hoekstraat 2-4, vml. Smederij Giesen, trappenhuis na restauratie (foto Zien24)

Opening vml. Smederij Giesen in Tegelen

geglazuurde wandtegels is gemaakt. Voorts hebben de woningen nog betegelde vloeren en eenvoudige stucplafonds uit de bouwtijd en zijn vrijwel alle oude binnendeuren en een flink aantal originele ramen bewaard gebleven. Bij een eerste kleurverkenning werden geen overtuigende kleuren gevonden op het houtwerk. Op zolder werd echter nog één binnendeur gevonden die maar één afwerklaag bevatte in okergeel (diepliggende panelen) en leverroze (op de hoogliggende stijlen). Deze op het eerste gezicht vreemde kleurstelling werd vervolgens gezocht en teruggevonden op vrijwel alle houtwerk en werd in proefstukken opgezet op deuren en enkele ramen en kozijnen. Toen pas werd duidelijk dat de kleuren pasten bij het gekleurde glas-in-lood van de bovenlichten en de raampjes in het trappenhuis. Het casco van de gebouwen verkeerde nog in redelijk goede staat en behoefde alleen partieel herstel aan de daken, de kapconstructie van de achterbouw, de goten en de lood- en zinkaansluitingen. Op het achtererf is de grote aanbouw van de koelcellen (van de laatste gebruiker, de voedselbank) gesloopt en vervangen door een kleine aanbouw onder een lessenaarsdak – in vorm en omvang vergelijkbaar met de oude ijzeropslagplaats – waarin de bergingen voor de woningen zijn ondergebracht. Op het erf zijn enkele parkeerplaatsen gemaakt en is voldoende tuinruimte overgebleven.

De voormalige smederij is een kloekke bedrijfsruimte voor extensieve bedrijvigheid gebleven. In het midden, links tegen de muur, bevindt zich een grote stalen bak in een betonnen vatting waarin het smidsvuur brandde onder een grote metalen windvang. Op zolder staan de ijzeren blaasbalgen die vanuit de smederij konden worden bediend. Een extra dimensie aan het smederijverleden vormt de teruggeplaatste ‘travalje’, een hoefstal waarin een paard werd vastgezet als het beslagen werd. Deze 19de-eeuwse eikenhouten travalje was ooit van de familie Giesen (!) en stond in de voorganger van de jaren-dertig-smederij. De Heemkundige Kring van Tegelen heeft hem nu aan onze Vereniging in bruikleen gegeven. Medio 2018 vond de feestelijke oplevering plaats met meer dan vijftig gasten. De hoofdrol was weggelegd voor merrie Fleur die in de travalje nog één keer op authentieke wijze werd beslagen.

Smederij Giesen is het vierde complex in Tegelen dat dankzij de financiële steun van een zeer betrokken particulier kon worden verworven en met hulp van de Gemeente Venlo kon worden geres-taureerd. Door de samenwerking tussen overheden, particulieren en onze Vereniging is hier een positieve wending gegeven aan de revitalisering en opwaardering van deze oude dorpskern.

Voorlichting

De Vereniging heeft het geven van voorlichting hoog in het vaandel staan. Enerzijds om een breed publiek te laten zien dat ons land heel veel bijzondere parels onder zijn monumenten heeft. Anderzijds om te tonen dat de inzet van een organisatie als ‘Hendrick de Keyser’ onmisbaar is om dergelijke parels te behouden. Daarnaast behelst Voorlichting ook, dat geïnteresseerden (zoals de leden of huisgenoten) alles te weten kunnen komen over de collectie van de Vereniging. Deze kennisoverdracht wordt gedaan door rechtstreekse contacten met belanghebbenden te onderhouden, kennis te verspreiden via digitale en papieren media en het presenteren van een deel van het bezit.

Voor de leden werd het evenementenprogramma in 2018 geheel op het 100-jarig jubileum afgestemd en voor een bredere doelgroep werd een jubileumprogramma uitgevoerd met activiteiten verspreid over Nederland. Het thema van de excursies was ‘Het mooiste van Hendrick’, waarbij aan de hand van fietstochten, stadswandelingen en boottochten de deelnemers door het hele land trokken en de parels van ‘Hendrick de Keyser’ bezochten. Daarbij werden dit jubileumjaar de excursies begeleid of ingeleid door bestuursleden en leden uit de Raad van Commissarissen. Allen bespraken zij de huizen vanuit hun eigen expertise. Omdat dit zeer gewaardeerd werd bij de leden, is besloten dit in de toekomst eens te herhalen. De excursies werden bezocht door 1.142 leden.

In de inleiding van het boekje **Toegankelijke panden** werd ook aandacht besteed aan de vaak ‘verborgen schoonheden’ in de huizen, zodat de leden tijdens hun bezoek op degelijke details konden letten.

De Vereniging was aanwezig op de Uitmarkt waarbij de nieuwe Museumhuizen onder de aandacht werden gebracht en Huis Van Brien en was open tijdens de Amsterdamse Open Tuinendagen. Tijdens de Open Monumentendagen werden in totaal veertien huizen opengesteld. Het ging daarbij vooral om de Museumhuizen en de huizen die na restauratie klaar waren om bezoekers te ontvangen. De Vereniging ontving alleen al tijdens deze Open Monumentendagen 10.516 geïnteresseerden.

Het **Bericht aan de leden** verscheen in dit jaar drie keer, met aan het einde van het jaar een speciale editie die in het teken stond van het jubileum, een terugblik op en een uiteenzetting van alle evenementen.

In oktober verscheen een uitgave over de restauratie van Huis Barnaart die plaatsvond tussen 2012 en 2018. In de uitgave komt de restauratiefilosofie van ‘Hendrick de Keyser’ aan bod en wordt ingegaan op de keuzes die zijn gemaakt tijdens de restauratie van de stijlkamers op de bel-etage.

Jubileumviering

Na een voorbereiding van ruim vier jaar begon op 3 januari 2018 de 100-jar jubileumviering van Vereniging Hendrick de Keyser. Een jaar lang feest om te vieren dat de Vereniging een eeuw historische huizen en interieurs behoudt maar, nog belangrijker, om iedereen te laten weten dat de vereniging nog 100 jaar met dit streven verder kan.

Eén van de belangrijkste beslissingen tijdens de voorbereiding was,

Excursie naar Schaijk met bestuurslid Liesbeth van der Pol

Excursie Nieuwe Bouwen naar Utrecht en Blaricum

Open Monumentendag in Maassluis, Gemeenschapshuis

dat het jubileum moest staan in het teken van de toekomst van Vereniging Hendrick de Keyser. Terugkijken op een al of niet geslaagd verleden laat de Vereniging graag over aan derden en de praktijk van alledag toont overtuigend aan dat ‘Hendrick de Keyser’ nog niets van haar relevantie heeft verloren, integendeel. Een tweede keuze die van invloed was op de viering betrof de nadruk op de landelijke spreiding. In de provincie wordt ‘Hendrick de Keyser’ nogal eens gezien als een Amsterdamse organisatie, aan welke gedachte dan meteen een verminderde interesse voor het gebied buiten Amsterdam wordt toegedicht. De realiteit is echter, dat nog niet eenzesde van de panden van de Vereniging in Amsterdam ligt en dus ruim vijfzesde van het bezit zich verspreid over het land bevindt en aldaar in stand wordt gehouden. Passend bij het karakter van de Vereniging is ter invulling van de jubileumviering gekozen voor een veelheid aan kleinschalige bijeenkomsten, verspreid over het land. Op deze manier hebben op tien verschillende locaties, een kleine vierduizend mensen kunnen deelnemen aan de viering van ons 100-jarig jubileum.

Naast deze uitgangspunten vormde de viering een mooie gelegenheid om de naamsbekendheid te vergroten. Verreweg het grootste deel van het budget van het Jubileum is besteed aan publiciteitscampagnes. Het 100-jarig bestaan is dan ook in de pers niet ongemerkt gebleven. Er was veel publiciteit in de landelijke en regionale kranten, in verschillende tijdschriften en een aantal keer op tv. *De Volkskrant* kwam in juni met een speciale uitgave over de Vereniging en reserveerde online rondom de openingsweek veel ruimte voor ‘Hendrick de Keyser’. Al tijdens het jaar bleken de effecten van dit persoffensief. Zo herkenden veel bezoekers tijdens de Uitmarkt meteen de foto’s van de Museumhuizen met de witte ballonnen.

Leeuwarden, Koningsstraat 25, Museumhuis Van Eysinga (foto Xsaga)

Bijlage van De Volkskrant

Deze extra persaandacht in combinatie met de opening van onze eerste Museumhuizen leidde er ook toe dat de Vereniging het jaar afsloot met nagenoeg 5.000 leden. Het totaal aantal bezoekers dat op de een of andere manier in een van onze huizen kwam hetzij tijdens Open Monumentendag, hetzij tijdens de opening van Museumhuizen, een van de concerten of een theatervoorstelling is bij elkaar opgeteld uitgekomen op 14.402 leden en geïnteresseerden.

De opening van het jubileumjaar op 3 januari, de oprichtingsdatum van de Vereniging, vond plaats in de aula van Huis Hodshon in Haarlem tijdens een bijeenkomst met alle vrijwilligers en medewerkers. Onder het genot van een stamppotdiner werd met een serie korte speeches teruggeblikt en vooruitgekeken. In april werd het jubileumboek, het nieuwe deel van *Huizen in Nederland*, gepresenteerd in de Derde Ambachtsschool in Scheveningen. Twee jaar lang was er aan het boek *Huizen in Nederland. De negentiende en twintigste eeuw* gewerkt door medewerkers van de Vereniging, een serie ingehuurd onderzoekers en tekenaar J. Jehce. In het boek is de geschiedenis van het woonhuis en de panden van Hendrick uit deze periode opgenomen. *Huizen in Nederland. De negentiende en twintigste eeuw* is een aanvulling op de vier delen die verschenen ter gelegenheid van het 75-jarig jubileum. In november kwam nog een vervolg op deze serie uit: een losbladig supplement met de titel *Aanwinsten* waarin de huizen die niet in de andere delen waren opgenomen op dezelfde wetenschappelijke manier zijn beschreven.

Haarlem, Huis Hodshon, verjaardagsbijeenkomst op 3 januari 2018

Boekpresentatie in de Derde Ambachtsschool te Scheveningen, auteur Niek Smit aan het woord, 19 april 2018

Zoals ieder jaar werd in juni de Algemene Ledenvergadering gehouden. Ditmaal een extra feestelijke uitvoering in de Westerkerk te Amsterdam (een creatie van de naamgever van de Vereniging), bijgewoond door 250 leden. Tijdens de vergadering was, na het bespreken van de cijfers, tijd voor de huizen van de Vereniging. Ze werden bekeken vanuit verschillende invalshoeken. Zo belichtte Aaf Brandt Corstius waarom het belangrijk is om een huis onder te brengen bij de Vereniging. De directeur plaatste de toelichting op de restauraties en verwervingen van het afgelopen jaar in het perspectief van het werk in de afgelopen eeuw. Daarnaast kregen de aanwezigen een toelichting op het project Museumhuizen, die aan het einde van de vergadering symbolisch werden onthuld. Na de vergadering werden de leden als eersten uitgenodigd om Museumhuis Bartolotti te bekijken. Hoogtepunt van het jubileumjaar was de landelijke opening van onze Museumhuizen. In één week (20 juni tot en met 24 juni) werden maar liefst zes huizen geopend. De officiële opening vond plaats in Museumhuis Bartolotti en werd verricht door prinses Marilène van Oranje, adviseur partnerships van de BankGiro Loterij. Op zondag waren alle zes de huizen opengesteld voor leden, pers en publiek. Bij elkaar ontving de Vereniging tijdens de openingsweek in diverse groepen 2.206 relaties. Op vrijdag 28 september werd in Huis Bartolotti een mini-symposium gehouden ter gelegenheid van de uitreiking van een themanummer van het KNOB over de Vereniging Hendrick de Keyser. In dit nummer werd specifiek aandacht besteed aan het verwervingsbeleid in de afgelopen 100 jaar, de ontwikkeling in de restauratieopvattingen en de positie van de Vereniging gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Algemene Ledenvergadering in de Westerkerk, 16 juni 2018 (foto Margreet Nijman)

In november werd Huis Barnaart in Haarlem opengesteld voor onze schenkers. Zij werden door middel van speeches en een mini-concert bedankt voor hun steun aan de Vereniging. In november vond de afsluiting van het jubileumjaar plaats in Leeuwarden, met de opening van het zevende Museumhuis, Huis Van Eysinga. Tijdens deze bijeenkomst ontving de Vereniging een eervolle prijs van Europa Nostra, uit handen van de heer P. Jaspaert, vicepresident van deze organisatie. De prijs is aan ‘Hendrick de Keyser’ toegekend wegens het realiseren van onze doelstelling op een hoog niveau gedurende een lange reeks van jaren. Na een aantal inleidingen verrichtte de burgemeester van Leeuwarden, de heer F.J.M. Crone, de openingshandeling samen met de heer Jaspaert, mevrouw L. van Breen, hoofd collecties van de RCE, en de voorzitter van de Vereniging.

Leden bezoeken Museumhuis Bartolotti na afloop van de Algemene Ledenvergadering, 16 juni 2018 (foto Margreet Nijman)

Officiële opening Museumhuizen door Prinses Marilène, 20 juni 2018 (foto Margreet Nijman)

Naast deze feestelijke activiteiten werden door het jaar heen concerten en theatervoorstellingen in onze huizen uitgevoerd. Violiste Laura Oomens stelde een prachtig concertprogramma samen. Zeven mooie concerten die in dezelfde tijd werden gecomponeerd als waar in de huizen werden gebouwd. In Huis Van Eysinga in Leeuwarden, Huis Bartolotti in Amsterdam, het Gemeenlandshuis in Maassluis, Villa Rams Woerthe in Steenwijk en in de aula van Huis Hodshon in Haarlem werden bijzondere concerten van hoogstaand niveau ten gehore gebracht. De muziektheatervoorstelling **Huis**, geschreven door onze commissaris Nelleke Noordervliet met muziek van Andries van Rossem, werd acht keer ten uitvoering gebracht. De voorstelling maakte samen met de bezoekers een rondgang door het huis en tijdens deze reis kreeg men te horen wat er in de loop van de eeuwen met een huis kan gebeuren. Huis Bartolotti, Sparrendaal, Villa Rams Woerthe en Huis Barnaart vormden het decor van deze muziektheateruitvoering.

Naast alle vrijwilligers willen we hier ook onze medewerkers hartelijk danken voor hun inzet tijdens dit jubileumjaar. Mede dankzij hun is het jaar een groot succes geworden.

Jubileumconcert Huis Hodshon (foto Margreet Nijman)

Museumhuizen

In het kader van ‘het presenteren’ werd eind 2017 het eerste Museumhuis, villa Rams Woerthe in Steenwijk (eind 19de eeuw), geopend. In het jubileumjaar volgden Huis Bartolotti in Amsterdam (midden 18de eeuw), Huis Bonck in Hoorn (begin 17de eeuw) en Huis Van Eysinga in Leeuwarden (eind 18de eeuw). Ook werden drie panden geopend als Museumhuis Verdieping. De twee gemeenlandshuizen in Amsterdam (stucwerk) en Maassluis (trapontwikkeling) en Huis Timmerman in Monnickendam (stucwerk, goudleerbehang en trapontwikkeling). In de laatste week van juni werden zij gezamenlijk geopend en voor het eerst gepresenteerd aan het publiek. Voor de ontwikkeling van het concept voor de Museumhuizen had de Vereniging in 2016 een speciaal team samengesteld. Zij deden een jaar lang onderzoek, vergaarden kennis en ontwikkelden een wijze van presenteren waarbij ongemerkt het gebouw zelf het onderwerp van het museum zou zijn. Met behulp van het onderzoeksbureau Branddoctors werden de kaders gedefinieerd, de doelgroepen vastgesteld en werd besloten dat de naam voor deze, voor een breed publiekelijk opengestelde huizen, ‘Museumhuizen’ werd. Het model van een Museumhuis, ‘kom binnen en beleef het huis met al je zintuigen’, werd door het team verder uitgewerkt. Dit resulteerde in december in de opening van het allereerste Museumhuis van de Vereniging in Steenwijk. De Jugendstil villa, aan het einde van de 19de eeuw gebouwd in opdracht van de familie Tromp Meesters, werd ingericht en kreeg een presentatie waarin de bewoners, de bouw en functioneren van het huis werd toegelicht. Dit gebeurt aan de hand van een audiotour en een inrichting die het huis weer de uitstraling geeft van de bouwtijd. In de herenkamer wordt ook de restauratiefilosofie van Vereniging Hendrick de Keyser inzichtelijk gemaakt. Vanaf de opening werd het huis direct goed bezocht en werd het in een krantenartikel in de Stentor zelfs vergeleken met een bezoek bij ‘Downton Abbey’.

Voorstelling *Huis* in Huis Bartolotti (foto Margreet Nijman)

(Oud-)medewerkers in de tuin van Huis Bartolotti

Het team Museumhuizen had na de opening van dit eerste Museumhuis geen tijd om achterover te leunen want voor 2018 stonden niet een maar drie Museumhuizen op de planning. Museumhuis Bartolotti in Amsterdam en Museumhuis Bonck in Hoorn werden in juni geopend. Daarna volgde in november Museumhuis Van Eysinga in Leeuwarden. In ieder huis staat een periode uit de woonhuisgeschiedenis centraal. In Huis Bonck is dat het begin van de 17de eeuw, in Bartolotti het midden van de 18de eeuw, in Van Eysinga de overgang van de 18de naar de 19de eeuw en in Rams Woerthe het einde van de 19de eeuw. Deze vier huizen beslaan samen 300 jaar woonhuisgeschiedenis. Aan het eind van 2019, wanneer er weer 4 huizen zijn geopend, zal dit 500 jaar zijn. De huizen staan verspreid over Nederland. Naast deze vier Museumhuizen werden in 2018 ook drie panden als Museumhuis Verdieping geopend. Een Verdiepingshuis geeft een inhoudelijke uitleg over een (ambachtelijk) onderdeel van een Nederlands huis. In het Gemeenlandshuis in Amsterdam staat het stucwerk centraal, in Maassluis de bijzondere 17de-eeuwse spiltrap en in Monnickendam ook de trap en het stucwerk (uit andere perioden), maar vooral kan de bezoeker hier iets leren over de fabricage van goudleerbehang. In tegenstelling tot onze Museumhuizen die bedoeld zijn voor een breed publiek, zijn de Verdiepingshuizen meer gericht op de geïnteresseerde die zich wat meer wil verdiepen in de materie.

De Museumhuizen worden opengesteld door vrijwilligers. Zonder hen zou het niet mogelijk zijn om de huizen te tonen. Ieder huis, of ieder groepje huizen, heeft een sectorcoördinator die wordt bijgestaan door kernvrijwilligers. Afhankelijk van de grootte van het huis, werken er vijftientig tot tachtig vrijwilligers. De hele vrijwilligersorganisatie wordt vanuit de Vereniging aangestuurd door het hoofd vrijwilligers die voor de nieuwe huizen vrijwilligers werft en traint met hulp van de sectorcoördinator. In onze Museumhuizen staat gastvrijheid hoog in het vaandel en dat is wat alle vrijwilligers ook uitdragen. Als bezoeker ben je gast, op visite bij de familie van vroeger en voel je je hopelijk thuis. Door de opening van de verschillende Museumhuizen is het vrijwilligersteam in 2018 gegroeid van zestig naar 250 vrijwilligers. De vrijwilligers doen hun werk onbezoldigd; zij ontvangen alleen een reiskostenvergoeding en een huisgenotenpas waarmee ze alle andere Museumhuizen gratis kunnen bezoeken.

Tijdens de officiële opening Museumhuizen, 20 juni 2018 (foto Margreet Nijman)

Voor de leden waren de Museumhuizen en de Museumhuizen Verdieping in ons jubileumjaar ook gratis te bezoeken. Vanaf 2019 zijn ze voor leden gratis toegankelijk op de data die vermeld staan in ons boekje **Toegankelijke Panden**. Leden die ook huisgenoot zijn, mogen de Museumhuizen altijd gratis bezoeken. Deelnemers van de BankGiro Loterij mogen op vertoon van hun VIP-kaart eveneens gratis naar binnen. De bezoekers wisten Villa Rams Woerthe vanaf de openstelling al goed te vinden. In de eerste maanden bezochten gemiddeld 500 gasten per maand het huis. Dit nam in de daaropvolgende maanden alleen maar toe. Aan het einde van 2018 hadden 7.250 mensen het huis bezocht. Bij Museumhuis Bartolotti en Museumhuis Bonck belden vanaf juli respectievelijk 1800 en 243 bezoekers aan. In Van Eysinga kwamen er in de maand december 254 bezoekers. Bij elkaar brachten de bezoekers in het eerste jaar € 35.825 aan entreegelden op. De ontwikkeling van de Museumhuizen wordt voor een groot deel gefinancierd uit een bijdrage van de BankGiro Loterij. In 2016 kende zij het project Museumhuizen een bedrag van € 975.000 toe. We zijn de loterij zeer erkentelijk voor deze steun, want zonder hen had de Vereniging het project nooit kunnen verwezenlijken.

Kniepertjes bakken in de keuken van Museumhuis Rams Woerthe

Roerende goederen

Een onderdeel van onze voorlichtende taak is een steeds groter wordende collectie roerende goederen. De Vereniging bezit deze niet uit historische interesse in de goederen zelf, maar omdat zij een onmisbare factor vormen als illustratie van het gebruik of de aankleding van het huis. Dat kan een huis zijn dat verhuurd is als woning, maar waarin een kist de huurder herinnert aan het beroep van de bouwer van het huis. Maar het kan ook een Museumhuis zijn, waarvan iedere kamer zo is ingericht dat het gebruik of de functie van de kamer daaruit blijkt.

De Vereniging beschikte ultimo 2018 over 2.591 stuks roerende goederen in eigendom. Daarnaast heeft de Vereniging 728 stuks roerende goederen van derden in bruikleen. Een van de grootste bruikleengevers is de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, maar ook veel particulieren en een groeiende groep musea behoren tot de bruikleengevers. Belangrijk bij iedere bruikleen is, dat het object bruikbaar is als ‘illustratie’. Het mag niet zo uniek of waardevol zijn, dat het alleen op afstand bekeken kan worden. Dan ondersteunt het object niet meer de ruimte of de architectuur, maar trekt het alle aandacht naar zichzelf toe. Daarnaast is de Vereniging nimmer bereid om het monument, voor klimaat of beveiliging, aan te passen aan het object. In 2018 is de collectie roerende goederen verrijkt met een groot aantal schenkingen van particulieren. Sommige klein, maar voor ons van grote waarde, zoals de schenking van mevrouw Louise Punt-Heyning die foto's (en twee tekeningen) uit haar familie archief heeft geschonken voor Museumhuis Bartolotti. Foto's van de voormalige bewoners die in de voor- en binnenkamer staan.

Voor Museumhuis Rams Woerthe ontvingen wij prachtige aanvullingen uit de Jugendstil periode, zoals een vaas en een haardscherm.

In het kader van de opening van een Monument en Bed-locatie op Vlieland, in ons huis ‘de Duiventil’, een atelierwoning achter museum Tromp's Huys, ontving de Vereniging een portret in olieverf van Juf Bruin, onderwijzeres en voormalig bewoonster van ‘de Duiventil’, gesigneerd door Penning. Het portret is geschonken door de heer H.K. Appel namens zijn overleden echtgenote Eldine Appel-Bruin, de overleden zuster van Juf Bruin.

Uit de collectie van mevrouw G. van Dalen is een olieverf schilderij ‘Gezicht op Hollands waterlandschap met boten en uitzicht op een dorp’, gesigneerd door Pieter Annanius van den Bergh (1865/1950) gerestaureerd en teruggeplaatst in Huis Zonnehoeck te Warmond. Ook hier wordt een Monument en Bed-locatie geopend, zodat een ieder dit werk en de relatie met de schenker kan bewonderen.

Een bijzondere vermelding verdient de schenking van de heer dr. F.C. Kuipers uit Arnhem. Het betreft een schenking van vieren-twintig portretten van de Dordtse familie Kuipers uit de 18de en 19de eeuw. Hieronder bevinden zich enkele werken van de schilders Johannes Rosierse en Pieter Fontijn. In zijn totaliteit geeft deze portrettencollectie bestaande uit olieverf, fotografieën en knipwerk een goed beeld van een welgestelde familie uit Dordrecht.

De collectie zal in de loop van 2019 een plaats krijgen in Huis Rodenburch, Wijnstraat 153 te Dordrecht. In de komende jaren zal successievelijk de restauratie van zowel de portretten als de lijsten plaats vinden.

De Vereniging is de vele particulieren, musea en de RCE zeer dankbaar dat zij door hun schenkingen en bruiklenen ‘Hendrick de Keyser’ in staat stellen om de beleving van huizen voor een breed publiek aantrekkelijk te maken.

Geschonken foto's in Museumhuis Bartolotti (foto Arjan Bronkhorst)

Portret uit de collectie van de familie Kuipers

Publieke aandacht

Vereniging Hendrick de Keyser heeft in het afgelopen jaar via diverse kanalen zeer veel aandacht van het publiek gekregen. Voor een groot deel omdat de pers actief is benaderd om aandacht te besteden aan het 100-jarig jubileum en de opening van de eerste Museumhuizen.

Landelijke en regionale pers

Aan het begin van het jaar schonk in de landelijke pers de **NRC** aandacht aan de jarige vereniging en **Trouw** en **De Volkskrant** plaatsten artikelen over Museumhuis Rams Woerthe. Aan het einde van het jaar was in **Trouw** opnieuw aandacht voor een Museumhuis, ditmaal trok de opening van Museumhuis Van Eysinga in Leeuwarden de aandacht.

In de regionale kranten werd aandacht besteed aan de opening van de Museumhuizen in Hoorn en Amsterdam in juni en aan het Museumhuis in Leeuwarden in november. Daarnaast was er in de regionale pers aandacht voor het ‘gewone’ werk. Restauraties die werden afgerond zoals het pakhuis in Harlingen aan de Noorderhaven, het nieuwe Monument en Bed in Oosterleek en de opening van smederij Giesen in Tegelen. In juni verscheen in **De Volkskrant** de commerciële bijlage over de Mooiste Huizen van Nederland, een special over ‘Hendrick de Keyser’ in de breedste zin. Aan het woord kwamen huurders, medewerkers, restauratoren en vrijwilligers, allemaal gepassioneerde mensen die zich op de een of andere manier inzetten voor de Vereniging. Verder was het een uitgelezen kans om de verschillende facetten van ons werk en de verhuurmogelijkheden onder de aandacht te brengen. Van Museumhuis, Monument en Bed tot en met de Bijzondere Locaties, ze werden stuk voor stuk uitgelicht. Een aangename bijkomstigheid was dat de bijlage een groot aantal nieuwe leden opleverde.

Daarnaast kreeg de Vereniging ook in de special interest bladen veel aandacht. In de eerste plaats voor het nieuwe project Museumhuizen, maar daarnaast was er ook aandacht voor restauraties, verwervingen en nieuwe Monument en Bed-locaties.

Dubbele pagina uit *Herenhuis*, juli/augustus 2018

Televisie

Op **NP02** besteedde het programma ‘Hallo Nederland’ in november aandacht aan Museumhuis Van Eysinga. De BankGiro Loterij vestigde door een reclamespot aandacht op Museumhuis Bartolotti. Met de restauratie van de huizen in de Karwijhof in Nagele kreeg de Vereniging zendtijd op de lokale zender **Omroep Flevoland**.

Digitale media

In juni ging de nieuwe website Museumhuizen in de lucht. In totaal bezochten in de tweede helft van 2018 35.443 unieke bezoekers deze site. In september volgde de nieuwe site voor Monument en Bed en in de drie maanden die volgden, wisten 8.065 geïnteresseerden de site te vinden, voornamelijk nieuwe bezoekers. De site voor Bijzondere locaties werd door 15.966 mensen bezocht. De algemene site van de Vereniging werd maandelijks door zo'n 8.500 bezoekers gevonden, hetgeen hier leidde tot 131.439 bezoekers in 2018. In dit jaar is het aantal bezoekers met 45% toegenomen. Ruim 57% is nieuwe bezoeker, 42% is een terugkerende bezoeker.

Dagelijks genereert de website rond de 360 bezoekers. In 2017 lag dit aantal een stuk lager namelijk rond de 270 bezoekers per dag. Op dagen dat een nieuw bericht werd geplaatst, er een evenement of actie waren, waren er uitschieters naar het dubbele aantal bezoekers. De meeste bezoekers komen uit Noord-Holland en daarna Zuid-Holland. De leeftijd van het gros van de bezoekers is tussen de vijftientwintig en vierendertig jaar. Ruim 54% is man, 46% is vrouw.

Op **Facebook** is het aantal volgers verdubbeld. Waren dit in 2017 nog 1.511 volgers, eind 2018 waren dit er 3.264. Op **Twitter** steeg het aantal volgers licht van 1.268 naar 1.470. Op **Instagram** behaalden we een record, het aantal volgers groeide van 352 in 2017 naar 1.800 in 2018 (groei van 500%). ■

Website Museumhuizen

Financiën

Voor een overzicht van de cijfers wordt verwezen naar de verkorte Jaarrekening 2018 elders in dit Jaarverslag. De volledige Jaarrekening 2018 is te vinden op de website van de Vereniging.

Baten

In 2018 verkreeg de Vereniging in totaal € 19.984.000 aan baten (in 2017: € 15.594.000) uit verschillende bronnen die hierna worden gespecificeerd. Vooral dankzij enkele legaten was dat 28% meer dan vorig jaar en 37% meer dan begroot, waarmee 2018 als een zeer goed jaar mag worden bestempeld. Uit die baten kon de Vereniging maar liefst € 17.477.000 (2017: € 15.538.000) aan haar doelen, verwerven, instandhouden en het geven van voorlichting besteden. Ondanks dat daarmee 19% meer werd uitgegeven dan begroot en 11% meer dan in 2017, leidt dit bedrag door de verkrijging van de enorme legaten tot een bestedingspercentage van 87,5% aan onze doelstelling (in 2017: 100%). Ook deze legaten worden de komende jaren aan onze doelstelling besteed.

Baten van particulieren

In 2018 is aan bijdragen van particulieren een bedrag van € 6.191.000 (2017: € 1.109.000) verantwoord. Dit is aanzienlijk meer dan begroot (€ 680.000) als gevolg van de ontvangen nalatenschappen en de schenkingen van panden. Het bedrag is samengesteld uit de volgende onderdelen:

Nalatenschappen/legaten	€
V.M. Atkins	2.000.000
Mw H. Muller Massis-Tenbroeke	25.000
C. Denig	100.000
Mw A.T. Drenthen (nabetaling)	5.000
A.C. de Kok	30.000
C.C. Mout	1.000.000
D.E. van Raalte	50.000
Mw A.F. IJbema (nabetaling)	793
G.H. van der Zwaluw	240.000

	3.450.793
	€
Contributies	166.000

Het ledental is in 2018 gegroeid naar 4.923 leden (ultimo 2017: 4.359). De aandacht voor de Vereniging rondom het jubileum en de

opening van de museumhuizen leidden tot deze toename. Omdat opnieuw veel leden in het afgelopen jaar wat extra contributie hebben betaald, kwamen de inkomsten uit op € 166.000 (2017: € 132.538).

Donaties en giften	€
Anoniem	84.000
Anoniem	25.000
Mw P.J. Balk	5.000
W.H. Coenen	650.000
M.A.M. Kortenbout van der Sluijs	3.000
E.P.D. van Ooijen	6.000
W.A. Prins	5.000
D. van Raalte	15.000
W.H. van Riemsdijk en	
G.M. van Riemsdijk-Zandee	25.000
J.J. van Rijn en M.A.T. van Rijn-Kerkhoff	1.000
Mw A.M.H.G. van Rijssel	1.000
J.H.F.M. Schopman	1.000
W. Schut	5.000
Stichting Stadsherstel Zutphen (bijdrage!)	50.000
J.J.M. Verhoef	6.000
S.F. Winkel	18.000
Diverse periodieke schenkingen	2.330
Crowdfunding tuin Huis Bartolotti	1.350
Overige donaties en giften	4.688
	908.368

Van alle hierboven als anoniem vermelde schenkingen zijn de namen van de schenkers bij de Vereniging bekend.

Schenkingen uit panden	€
Mw M. Unger	75.465
W.H. van Riemsdijk en	
G.M. van Riemsdijk-Zandee	550.000
Mw E.N.G. Joosse-Van Damme	1.040.385
	1.665.850

Het eerste bedrag betreft de vrijval van het woonrecht van mevrouw M. Unger uit de schenking in 2017 van het Huis Unger te Bussum. Het tweede betreft de schenking van de koopsom van Harsta State te Hogebeintum. Het derde bedrag betreft de schenking van de resterende waarde van Hinderdam 15 te Nederhorst den Berg.

De partners van de BankGiro Loterij met cheques tijdens het Goed Geld Gala (foto Roy Beusker)

Baten van Loterijorganisaties

De BankGiro Loterij is al vele jaren (sinds 2000) partner van ‘Hendrick de Keyser’. In 2018 mocht de Vereniging van de BankGiro Loterij € 1.240.601 ontvangen. Deze ontvangst bestaat in eerste instantie uit de begrote bijdrage van € 1.200.000 voor onze doelstelling. Hiervan is € 600.000 gebruikt voor de restauratie van het beoogde Museumhuis Elandstraat 12 te Den Haag, € 300.000 voor de restauratie van het toekomstige Museumhuis Lambert van Meerten, Oude Delft 199 te Delft en € 300.000 voor de aankoop en planvorming van Thamerlaan 14 te Uithoorn, het huis ontworpen door de architect Michel de Klerk. De resterende bate van € 40.601 (2017: € 2.255) is een extra uitkering van de BankGiro Loterij omdat deelnemers in 2018 specifiek voor ‘Hendrick de Keyser’ geoormerkte loten hebben gekocht. Van deze loten komt 50% van de inleg direct ten goede aan de Vereniging. Deze bate wordt gebruikt voor het project Museumhuizen. De Vereniging heeft er daardoor groot belang bij om meer mensen die in de loterij meespelen, geoormerkt voor ‘Hendrick de Keyser’ te laten spelen.

De Vereniging is de BankGiro Loterij buitengewoon dankbaar voor hun enthousiasmerende steun aan onze plannen.

Subsidies van overheden

Onder deze post kon in 2018 € 1.674.000 worden ingeboekt (2017: € 1.929.000). In de begroting was uitgegaan van € 1.575.000, maar op enkele projecten kon meer subsidie worden verrekend door een eenmalige toekenning van het Rijk op twee restauratieprojecten: Amsterdam, Bloemgracht 108 en Warnsveld, Rijksstraatweg 2 Deze post is te verdelen in baten uit de reguliere Subsidie Instandhouding Monumenten (SIM) ad € 1.017.000 en gerichte subsidies voor thans lopende individuele restauraties ad € 657.000. In 2018 hebben de werkzaamheden aan de volgende panden een subsidieverwachting opgeleverd: Amsterdam, Bloemgracht 87-91 en Bloemgracht 108; Harlingen, Noorderhaven Z-zijde 106; Hoorn, Binnenluiendijk 3; Nagele, Karwijhof 1-32; Schiedam, Lange

Achterweg 36-84; Tegelen, Hoekstraat 2-4, Warmond, Hofpolder 12 en Warnsveld, Rijksstraatweg 2. Voor de verkrijging van deze overheids subsidies moeten verschillende aanvraagprocedures worden doorlopen. Alhoewel voor de landelijke SIM met een vereenvoudigde procedure wordt volstaan, is voor de restauratiesubsidies in iedere provincie een aparte aanvraag nodig, conform een voor die provincie geldende regeling. Ook bij de verantwoording van de bestede gelden is de procedure per provincie verschillend. Dit veroorzaakt bij ons als landelijke vereniging onzekerheid en een fors tijdsbeslag.

Baten van fondsen

In 2018 hebben verschillende fondsen met soms omvangrijke bijdragen het werk van de Vereniging ondersteund. In totaal gaat het om een bedrag van € 330.000 (2017: € 500.470). Deze bate is minder dan vorig jaar, maar ligt 31% hoger dan waar in de begroting van werd uitgegaan. Dit is een gevolg van de onverwachte toekenning van het fonds Stichting Primrose.

De cheque van de BankGiro Loterij voor de Vereniging (foto Roy Beusker)

De bijdragen in 2018 betroffen:

	€
Stichting Primrose	180.000
Fonds 1818	40.000
Regenten van het Weeshuis der Hervormden	26.328
Fonds Schiedam Vlaardingen e.o.	22.833
Stichting de Groot Fonds	18.000
Stichting Bon Coeur	18.000
Prins Bernhard Cultuurfonds	13.500
Bredius-Stichting	7.260
Van Heloma Stichting	2.000
Stichting Thurkowfonds	1.500
	329.421

De bijdrage van de Stichting Primrose is bestemd voor de restauratie van Bloemgracht 108, Amsterdam (€ 140.000) en de restauratie van het interieur van de eetkamer van Museumhuis Van Eysinga, Koningstraat 25, Leeuwarden (€ 40.000). Voor de restauratie van Oude Delft 199, Delft werd van het Fonds 1818 € 40.000 ontvangen. Voor de restauratie van het vml. Weeshuis te Schiedam konden bijdragen van het Stichting de Groot Fonds en het Fonds Schiedam Vlaardingen e.o. worden verrekend. En voor het herstel van de Regentenkamer van dit weeshuis, werd van de regenten van het Weeshuis der Hervormden een bijdrage ontvangen. Voor de restauratie en herbestemming (Monument en Bed) van de vml. watertoren in Schoonhoven heeft de Stichting Bon Coeur in totaal € 50.000 toegezegd, waarvan € 18.000 ten gunste van 2018 is ingeboekt.

Ten behoeve van het Museumhuis Bartolotti droeg de Bredius-Stichting bij aan de restauratie van de bedsteden in de knechtenkamer en het Prins Bernhard Cultuurfonds voor de tuin. Ten behoeve van afronding van de restauratie van Noorderhaven 106, Harlingen kon een bijdrage van de Van Heloma Stichting worden benut.

Totaal geworven baten

Het totaal van de geworven baten bij ‘Hendrick de Keyser’ kwam in 2018 uit op een recordbedrag van € 9.436.000 (2017: € 5.715.000). Het verschil met het voorgaande jaar is voor het overgrote deel terug te voeren op de forse legaten en nalatenschappen, de schenkingen voor de aankoop van panden en de schenking van de panden zelf. De geworven baten zijn daarmee 2,5 keer hoger uitgekomen dan voor 2018 was begroot.

Baten uit levering van producten of diensten

De inkomsten uit Museumhuizen, Bijzondere locaties en Monument en Bed worden alleen verkregen door het leveren van aanvullende diensten. Deze inkomsten worden om die reden apart weergegeven, evenals de inkomsten uit verkopen van de webwinkel. Met uitzondering van de verhuur van Bijzondere locaties aan particulieren, zijn deze activiteiten Btw-plichtig. De Baten als tegenprestatie voor de levering van producten of diensten groeide ten opzichte van vorig jaar (€ 302.000) met 42% naar € 428.000. De grootste stijging betrof Monument en Bed, waarvan de inkomsten van € 107.000 in 2017 stegen naar € 175.000 in 2018

(toename 63%). Na iedere grote publicatie in één van de dagbladen steeg het aantal reserveringen. Ook de opening van de nieuwe locaties in Oosterleek en op Vlieland droegen bij aan de groei. In totaal verbleven ruim 1.600 tevreden gasten in onze Monument en Bed accommodaties. De inkomsten uit de verhuur van Bijzondere locaties namen toe met 12% tot € 218.000 (2017: € 195.000). In onze panden vonden 68 huwelijken plaats en onder meer een tiental rouwplechtigheden. Museumhuizen droeg voor het eerst bij aan de inkomsten van dit onderdeel met € 35.000 uit winkerverkopen en ticketinkomsten.

Overige baten

Deze laatste, maar tevens grootste, categorie baten heeft louter betrekking op inkomsten uit de vaste verhuur van onze panden. De Vereniging heeft ultimo 2018 429 panden in haar bezit. Daarin zijn volgens een herziene telling 938 verhuureenheden ondergebracht, waarvan eenenzeventig deel uit maken van een pand in renovatie of restauratie, dan wel door de Vereniging zelf worden gebruikt (bijvoorbeeld als Museumhuis) of vallen onder de tijdelijke verhuur. De overige 867 eenheden werden aan derden verhuurd, als woning, kantoor, horecagelegenheid of zelfs als parkeerplaats. De inkomsten uit de vaste verhuur van deze eenheden bedroegen in het verslagjaar € 10.120.000 (2017: € 9.577.000), een toename van 6%. Voor een deel is deze toename gerealiseerd door het in de verhuur brengen van na restauratie, groot onderhoud of herbestemming gereed gekomen eenheden of wederverhuur tegen een hogere huurwaarde. Voor het overige is de verhoging een gevolg van de huurindexering per 1 januari en de huurverhoging per 1 juli. Deze bedroeg grotendeels 1,4%, met uitzondering van de relatief lage huren die met 3,9% of 5,4% werden verhoogd. Over het gehele bezit bedroeg de gemiddelde huurverhoging 2,4% (2017: 1,5%).

Het afgelopen jaar hebben negenentachtig huurders hun huur opgezegd. Daartegenover kon voor 120 huureenheden na korte of langere tijd weer een huurder worden gevonden. Per saldo leverde dit proces gedurende 2018 eenendertig extra verhuurde eenheden op. Een van de oorzaken voor deze verhoging is het meer tijdelijk verhuren van objecten die wachten op een renovatie. Hierdoor worden huurinkomsten verkregen en is er zorg voor de huizen door bewoning. De Vereniging onderscheidt ‘mutatieleegstand’ en ‘projectleegstand’. Mutatieleegstand betreft panden die, nadat de oude huurder vertrok-

De keuken van Monument en Bed in Oosterleek (foto Arjan Bronkhorst)

ken, is vrijwel direct beschikbaar zijn voor een nieuwe huurder. De mutatieleegstand was in 2018 met € 181.506 hoger dan in 2017 (€ 145.595), voornamelijk als gevolg van twee faillissementen. Binnen de mutatieleegstand wordt de leegstand korter dan drie maanden, dus in de regel louter huurderswissels, bij voorkeur zo laag mogelijk gehouden. Deze bedroeg € 88.177 en was daarmee vrijwel gelijk aan vorig jaar (2017: € 86.575). De leegstand langer dan drie maanden nam toe tot € 93.331 (2017: € 59.020) als gevolg van bovengenoemde faillissementen waardoor twee grotere bedrijfspanden langere tijd leeg stonden. De projectleegstand bedroeg in 2018 € 301.147 (2017: € 368.040). De afname hiervan is gerelateerd aan een kleiner aantal panden dat in afwachting van herbestemming leeg staat. Inspanningen om het leegstandsverlies te beperken blijven noodzakelijk. Daarbij blijven de (grotere) bedrijfspanden van de Vereniging een punt van aandacht.

Lasten

Besteed aan doelstellingen

In 2018 heeft de Vereniging 87,5% van de baten rechtstreeks besteed aan zijn doelstellingen (2017: 100%). Daarmee besteedde ‘Hendrick de Keyser’ € 17.477.000, meer dan ooit (2017: € 15. 538.000) en ruim 20% meer dan begroot, aan zijn doelstellingen. De verlaging van het bestedingspercentage ten opzichte van voorgaande jaren is volledig toe te schrijven aan de onverwachte grote nalatenschappen die de Vereniging in 2018 ontving. De uitgaven werden verdeeld over drie doelstellingen:

Verwervingen

In 2018 verwierf de Vereniging voor € 1.947.000 aan panden (in 2017 € 1.025.000). Een pand werd aan de Vereniging nagelaten en van twee panden werd van de koopsom € 550.000, respectievelijk € 1.040.385 meteen weer geschonken. Een pand werd voor een symbolisch bedrag overgedragen. Van een perceel grond werd de koopsom (€ 162.000) afgedekt door een nalatenschap. De laatste verwerving van 2018, Thamerlaan 14, Uithoorn, is geleverd begin 2019, waardoor de benodigde gelden voor deze verwerving via een Bestemmingsreserve zijn overgebracht naar 2019. In relatie tot deze verwervingen werd voor € 195.000 aan organisatorische kosten gemaakt (2017: € 200.000). Na verwerking van € 384.000 aan activering op de kosten van de verworven panden is in 2018 per saldo aan verwervingen € 1.758.000 besteed (in 2017: € 1.065.000). Voor een beschrijving van de verworven panden verwijzen wij naar de passages onder **Doelstellingen**.

Instandhouding

Aan **Instandhouding** heeft de Vereniging in 2018 € 13.860.000 besteed (in 2017: € 13.634.000); dat is 9% meer dan begroot, als gevolg van duurdere aanbestedingen, andere uitvoeringen en uitvoering van niet begroot werk. Dit bedrag is inclusief een afschrijving van € 1.398.000 op de panden en een activering van € 511.000 als gevolg van verbeterde huurwaarde van acht panden. Tevens kon € 9.000 verrekend worden met een reservering voor restauratiekos-

Voor het 100-jarig jubileum ontworpen verjaardagskalender

ten, hoofdzakelijk voor de Karwijhof te Nagele. Na aftrek van de doorberekende organisatiekosten van € 2.025.000 (9% meer dan 2017 en 6% meer dan begroot) resteert een directe investering in de panden van € 10.957.000 (2016: € 11.203.283). De basis voor de duurzame instandhouding van onze panden wordt gevormd door de totale huuropbrengst, die in 2018 € 10.548.000 bedroeg (2017: € 9.879.000). Daarmee is, zoals gebruikelijk, aan de instandhouding van ons bezit meer uitgegeven, dan de Vereniging aan huurinkomsten ontvangt (4% meer, in 2017 38% meer). Deze meeruitgaven werden gedekt door bijdragen van particulieren, fondsen en subsidies.

Zoals vorig jaar aangekondigd, heeft de Vereniging met ingang van 2018 voor de Rijksmonumenten ontheffing gekregen van het betalen van ‘verhuurdersheffing’ (2017: € 172.380). Omdat het aantal woningen dat niet in een Rijksmonument is ondergebracht onder de grens van vijftig valt, bedroeg de aanslag in 2018 nihil. Bij de uitbreiding van het bezit met niet Rijksmonumenten kan die grens overschreden worden, zodat weer een (beperkte) verhuurdersheffing van toepassing is.

Voorlichting

Aan **Voorlichting** gaf de Vereniging in 2018 in totaal € 1.859.000 (2017: € 839.000) uit. Belangrijk meer dan de € 1.508.000 die begroot was. De begroting was fors hoger omdat het project Museumhuizen in 2018 een flinke investering vroeg en het 100-jarig jubileum eveneens. De besteding was nog hoger om redenen die hieronder worden toegelicht. Aan Museumhuizen is in 2018 € 321.000 besteed (2017: € 190.000), waarvan € 216.000 gedekt is door de bijdrage van de BankGiro Loterij. In 2018 leverden de Museumhuizen € 35.000 aan ticketinkomsten op. Aan het jubileum is in 2018 € 182.000 besteed aan de organisatie van zeven grotere evenementen en enkele kleine bijeenkomsten en het inkopen van herinneringsitems. Alle coproducties, zoals de theatervoorstellingen en de reeks concerten hebben zichzelf terug verdiend.

Jubileumservies

De post **Voorlichting** omvat verder vooral alle kosten die samenhangen met de publicaties van de Vereniging, zijnde € 427.000 (2017: € 177.000). Een belangrijk onderdeel vormde de kosten van een PR- en marketingcampagne die met het oog op toekomstige rendementen grootser is uitgevoerd dan begroot was (meerkosten € 225.000). Deze campagne droeg bij aan de bekendheid van de Vereniging en Museumhuizen. Maar het directe effect van deze campagne was na iedere uiting af te meten aan extra reserveringen voor Bijzondere locaties (toename € 68.000) en Monument en Bed (toename € 23.000), evenals aan de toename van de geoormerkte loten bij de BankGiro Loterij van € 2.255 in 2017 naar € 40.601 in 2018. Daarnaast bestaan de uitgaven onder **Voorlichting** uit organisatiekosten en kosten vrijwilligers van in totaal € 929.000 (2017: € 662.000). Deze post is hoger dan in het voorgaande jaar als gevolg van uitbreiding van het team Museumhuizen en een versnelde inhuur van vrijwilligerscoördinatoren (meerkosten samen € 81.000). Ook de kantoor- en afschrijvingskosten van dit project waren hoger dan begroot.

Wervingskosten

Voor de verkrijging van de zelf geworven baten was inspanning nodig, waarvoor kosten werden gemaakt. In 2018 bedroegen die € 258.000 en maakten daarmee 3,1% (2017 4,2%) van de baten uit. De Vereniging streeft ernaar die kosten altijd (ruim) onder de 10% te houden.

Financiële positie

Beleid ten aanzien van de omvang van reserves en fondsen

De reserves en fondsen bij de Vereniging bestaan uit een **Bestemmingsreserve**, een **Overige reserve** en een **Bestemmingsfonds**.

Ter bescherming van de continuïteit financiert de Vereniging 5/8 van de boekwaarde van de panden met eigen middelen en brengt dit tot uiting door dit deel van de reserves onder te brengen in de **Bestemmingsreserve**. Ultimo 2018 bedroeg deze **Bestemmingsreserve** € 37.113.000 (2017: € 34.941.000).

De **Overige reserves** zijn beschikbaar voor de financiering van de doelstellingen van de Vereniging. Daarbij heeft de financiering van

de restauratiebehoefte prioriteit. De restauratiebehoefte wordt bepaald door kosten die nodig zijn om de panden die na realisatie van de begroting 2018 nog gerestaureerd moeten worden in goede staat te krijgen en door de panden waarvan verwacht wordt dat zij een restauratie of renovatie nodig hebben bij een huurmutatie. Ultimo 2019 bedraagt de restauratiebehoefte in het bezit van de Vereniging over de periode 2020-2024 € 10,2 miljoen. Omdat naar verwachting 50% van deze restauraties vanuit de huurinkomsten kan worden gefinancierd, acht de Vereniging het saldo van de **Overige reserves**, ultimo 2018 € 10.915.000 en na verwerking van de begrote onttrekking 2019 € 10.174.000 toereikend.

Liquiditeitsbeleid

De Vereniging voert ten aanzien van de liquiditeit een beleid gericht op een goede afstemming van ontvangsten en uitgaven in aanwending van de doelstelling. Voor een deel van de verwervingen worden langlopende schulden aangetrokken. Voorts beschikt de Vereniging voor fluctuaties in ontvangsten en uitgaven op de korte termijn over een rekening-courant faciliteit bij het Nationaal Restauratiefonds met een maximum van € 2 miljoen. Hierop was ultimo 2018 sprake van een debetstand van € 1.494.000 die is gerangschikt onder **Kortlopende schulden**. Bij het ter perse gaan van dit **Jaarverslag** was de debetstand nihil.

De Vereniging maakt elk kwartaal een prognose van de ontwikkeling van het werkkapitaal (kortlopende vorderingen, kortlopende schulden en liquide middelen) voor de korte en langere termijn. Gedurende het jaar kunnen aanzienlijke fluctuaties in het werkkapitaal optreden die ook de positie per jaareinde beïnvloeden. Reden hiervan is dat de Vereniging van bijvoorbeeld belangrijke subsidiegevers en donateurs omvangrijke betalingen inzake voorschotten en donaties ontvangt in het begin van het jaar, die gedurende het jaar worden besteed aan verwervingen en restauraties.

Voor een overzicht van de cijfers wordt verwezen naar de verkorte Jaarrekening 2018 elders in dit verslag.

Beleggingsbeleid

Omdat Vereniging Hendrick de Keyser alle beschikbare middelen aanwendt voor zijn doelstelling, worden geen beleggingen aangehouden. Indien de Vereniging als onderdeel van een nalatenschap beleggingen in bezit krijgt, worden die zonder mutaties verkocht.

Overtollige middelen worden bij een van de huisbankiers op deposito of een spaarrekening geplaatst, danwel ter aflossing van leningen aangewend. De Vereniging belegt eventuele middelen tegen zo beperkt mogelijke financiële risico's. ■

Vaas ontworpen ter gelegenheid van het 100-jarig jubileum

Verenigingszaken en governance

‘Hendrick de Keyser’ heeft de juridische structuur van een vereniging met leden. Als gevolg daarvan is de Algemene Ledenvergadering het hoogste orgaan. De leden hebben uit hun midden een bestuur benoemd voor het besturen van de Vereniging en het realiseren van de doelstelling. Tevens benoemden de leden een raad van commissarissen om te waken over het beleid op lange termijn en om toezicht te houden op het bestuur. Het bestuur heeft voor de uitvoering van haar taken de beschikking over een organisatie onder leiding van een directeur. De directie is verantwoordelijk voor de voorbereiding van het beleid en de uitvoering daarvan. Tevens wordt de collectie van de Vereniging door de directie beheerd.

Algemene Ledenvergadering

Op zaterdag 16 juni kwamen 280 leden bijeen voor een extra feestelijke honderdste Algemene Ledenvergadering, in de Westerkerk te Amsterdam. De Algemene Ledenvergadering heeft tot taak het **Jaarverslag** vast te stellen en leden van het bestuur en de Raad van Commissarissen te (her)benoemen. Daarnaast bespreekt de Algemene Ledenvergadering jaarlijks de ontwikkelingen in de Vereniging, zoals de verwervingen en restauraties en de plannen voor de korte en lange termijn, inclusief de begroting voor het komend jaar. Deze vergadering had een bijzonder karakter vanwege de viering van het 100-jarig bestaan van de Vereniging. Om die reden was het formele gedeelte korter dan gewoonlijk. Ter inleiding hield de voorzitter een toespraak waarin de geschiedenis van Vereniging Hendrick de Keyser in vogelvlucht werd beschouwd. De meest in het oog lopende ontwikkeling bleek de toename van de schenkingen door particulieren in de loop van de laatste halve eeuw. Daarna volgde een inleiding door mevrouw Aaf Brandt Corstius als representant van een familie die in het nabije verleden een huis aan de Vereniging heeft overgedragen. Zij vertelde over haar persoonlijke herinneringen aan het zomerhuis in Petten van de familie Brandt Corstius. Vervolgens hield het bestuurslid, de heer Ottenheim, een korte lezing over het belang van de bouwmeester Hendrick de Keyser en over de redenen, waarom juist hij een eeuw geleden verkozen werd als naamgever van de Vereniging. Hierna volgde de formele ledenvergadering. Na enkele korte mededelingen stelde de algemene Ledenvergadering het **Jaarverslag 2017** vast en besprak de jaarrekening 2017. Na enkele vragen verleende de vergadering het Bestuur en de commissarissen décharge terzake van het in 2017 gevoerde bestuur en toezicht. Na

de benoemingen (zie hierna) richtte de voorzitter zich met een dankwoord tot de aanwezige oud-directeur van de Vereniging, de heer Raue, die in 1970 het directeurschap op zich nam en deze functie gedurende vierendertigjaar bekleedde. De voorzitter memoreerde dat hij er in die periode in slaagde om de financiële gezondheid van Vereniging Hendrick de Keyser enorm te verbeteren en tegelijk het pandenbezit van de Vereniging sterk uit te breiden. Als dank voor zijn grote inzet kreeg de heer Raue een exemplaar van de jubileumvaas met persoonlijke inscriptie overhandigd. Na de pauze belichtte de directeur de continuïteiten en verschuivingen in het verwervingsbeleid gedurende de honderd jaar dat de Vereniging bestaat en plaatste de verwervingen van 2017 in die context. De adjunct-directeur hield een beschouwing over de restauratieopvattingen en lichtte de ontwikkelingen daarvan toe door drie perioden binnen het werkzame leven van de Vereniging te onderscheiden, die zij als ‘oudhollands’, ‘conserverend’ en ‘compromisloos’ typeerde. Tenslotte gaf mevrouw Vergeer, hoofd van de afdeling Voorlichting, een toelichting op de opzet en het verloop van het project Museumhuizen toe. Dit eindigde met de uitreiking van de eerste ‘Huisgenoot’ kaarten aan twee mensen, ‘moeder/dochter’, die in een filmspot als bezoekers aan een Museumhuis figureerden. Tenslotte vond door deze huisgenoten en enkele bestuursleden de symbolische openingshandeling plaats, waarmee de eerste drie Museumhuizen voor de leden werden geopend. Met die handeling werd de 100ste Algemene Ledenvergadering afgesloten en volgde een informele bijeenkomst onder het genot van een hapje en drankje. Vanaf dat moment konden de leden in kleine groepen als eersten een bezoek brengen aan Museumhuis Bartolotti.

De directeur in gesprek met oud-directeur W. Raue (foto Margreet Nijman)

Algemene Ledenvergadering in de Westerkerk in Amsterdam
(foto Margreet Nijman)

Benoemingen en herbenoemingen

In het Bestuur

De voordrachten voor de benoeming en de herbenoeming van de leden van het Bestuur geschieden conform een opgemaakt profiel. Het doel hiervan is een evenwichtige samenstelling van dit college, gezien de aard van de beslissingen die het Bestuur pleegt te nemen. Daartoe wordt gestreefd naar een samenstelling voor de helft uit personen met een financieel-juridische of maatschappelijke achtergrond en voor de helft met een bouwkundige of kunsthistorische achtergrond. Bij elke vacature evalueert het Bestuur dit profiel. Tijdens de Algemene Ledenvergadering was de herbenoeming van de heer K.A. Ottenheim aan de orde. De heer Ottenheim had te kennen gegeven nog beschikbaar te zijn tot ultimo 2018 en na twaalf jaar bestuurslidmaatschap plaats te willen maken voor een ander. De heer Ottenheim werd herbenoemd tot 31 december 2018. De heer A.F.W. Bosman, hoogleraar Architectuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en lid van de Raad van Commissarissen van de Vereniging sinds 2008, werd benoemd als lid van het Bestuur.

In de Raad van Commissarissen

Ook voor de samenstelling van de Raad van Commissarissen wordt een profiel gehanteerd. De Raad kent allereerst een regionale spreiding over het hele land. Daarnaast wordt getracht in de Raad tenminste alle bestuurslagen van de Overheid vertegenwoordigd te hebben. Tenslotte wordt geprobeerd een vergelijkbare verdeling te hebben als in het Bestuur. Bij benoemingen en herbenoemingen wordt dit geëvalueerd aan de hand van het profiel van de Raad. Bij de Raad van Commissarissen traden volgens rooster af (met tussen haken de vermelding van de sector die zij in de Raad van

Commissarissen vertegenwoordigden), de heer W. Havik (regio Groningen) en de heer E. Veen (cultureel ondernemen en museumwereld). Eerstgenoemde was niet beschikbaar voor een nieuwe termijn en de heer Veen was niet herbenoembaar. Beiden werden zeer bedankt voor hun betrokkenheid en hun steun en adviezen aan ‘Hendrick de Keyser’. Voorts traden af mevrouw K.M.H. Peijs en de heren J.G.P.M. Helderma en J.H.M. Lindenberg. Zij waren allen herkiesbaar voor een nieuwe periode en werden herbenoemd. Vervolgens werden als nieuwe commissarissen voorgedragen en benoemd, mevrouw M.T.A. van Thoor (docent ‘Architecture and the built environment’ aan de Technische Universiteit Delft) en de heren W. de Jonge (hoogleraar ‘Heritage and Design’ aan de Technische Universiteit Delft) en J. Volkers, (dean van Deloitte University EMEA en bestuurder van de ir. Abe Bonnema Stichting).

Bestuur

Het Bestuur heeft een beleidsbepalende taak en is mede-executief. Het Bestuur bestaat thans uit vijf leden (van juni tot en met december 2018 uit zes), die iedere vier jaar herbenoembaar zijn. Het aantal herbenoemingen is niet beperkt. Wel geldt voor de leden van het Bestuur een leeftijdsgrens van zeventig jaar. De leden van het Bestuur ontvangen geen vergoeding. Voor een weergave van de relevante nevenfuncties van de leden van het Bestuur verwijzen wij naar de website van de Vereniging.

Het Bestuur kwam in 2018 elf maal bijeen in Huis Bartolotti aan de Herengracht 172 te Amsterdam. Vaste onderdelen van iedere vergadering vormden de verwervingen, de restauraties en de financiële ontwikkelingen. In de loop van het jaar besprak het Bestuur negentien voorstellen voor mogelijke verwervingen, waarvan er zes zijn gerealiseerd. Inzake tien panden uit het bezit van de Vereniging panden kwamen voorstellen ter tafel voor uit te voeren restauraties, dan wel afwijkingen in het verloop ervan. Aan de hand van kwartaaloverzichten en liquiditeitsoverzichten volgde het Bestuur het financiële verloop nauwlettend. In april is de jaarrekening van het voorgaande jaar besproken en in oktober de begroting voor het nieuwe jaar. Naast voornoemde onderwerpen heeft het Bestuur de voorstellen tot huuraanpassing goedgekeurd. Uiteraard kwamen gedurende het jaar alle bijeenkomsten en feestelijkheden rondom de viering van het Jubileum ter tafel, evenals de opeenvolgende openingen van de nieuwe Museumhuizen en de eerste gevolgen van het uitrollen van dit ambitieuze project.

Bestuur en directeur tijdens de Algemene Ledenvergadering in de Westerkerk in Amsterdam (foto Margreet Nijman)

De opzet van de Algemene Ledenvergadering tijdens dit eeuwfeest kreeg speciale aandacht. Voor het overige vroegen de Europese AVG-wetgeving, de her-toetsing van het CBF-keur en de nieuwe regels van de Commissie Normstelling Goede Doelenorganisaties voor de directiebeloning geurende dit jaar speciale bestuurlijke aandacht.

Het Bestuur kent een adviescommissie inzake geschillen tussen de Vereniging en derden, niet zijnde huurschillen. De commissie bestaat uit een lid van het Bestuur en twee leden van de Raad van Commissarissen. De commissie behandelt intern geschillen die door derden schriftelijk en met redenen omkleed aan het Bestuur worden voorgelegd. De commissie reageert, in beginsel eveneens schriftelijk, door een advies daarover aan het Bestuur. Het Bestuur beslist vervolgens op het hem voorgelegde geschil. In het verslagjaar heeft de geschillencommissie geen geschillen voorgelegd gekregen.

Raad van Commissarissen

De Raad van Commissarissen heeft de rol van adviseur en toezichthouder. De leden worden benoemd door de Algemene Ledenvergadering op voorstel van de Raad voor een termijn van vier jaar. Zij kunnen tweemaal worden herbenoemd. De benoeming van drie nieuwe leden en de herbenoeming van vijf leden van de Raad van Commissarissen is hiervoor onder Algemene Ledenvergadering al aan de orde geweest. Leden van de Raad van Commissarissen zijn lid van de Vereniging; aan hen worden geen vergoedingen verstrekt. Voor een weergave van de relevante nevenfuncties van de leden van de Raad van Commissarissen verwijzen wij naar de website van de Vereniging.

De Raad van Commissarissen komt tenminste tweemaal per jaar bij elkaar. Op 12 april 2018 vond in Huis Bartolotti aan de Herengracht 170 te Amsterdam, de voorjaarsvergadering van de Raad van Commissarissen met het Bestuur plaats, inzake het verslag en de jaarrekening van de Vereniging betreffende het voorgaande jaar. In die vergadering werd de Raad uiteraard geïnformeerd over lopende zaken, maar boog de Raad zich vooral opnieuw over het verloop van de jubileumviering, het projectplan ‘Museumhuizen’ en de consequenties van de invoering van de Europese AVG-wetgeving. De Raad heeft voorts het verslagjaar 2017 uitvoering inhoudelijk en cijfermatig besproken, met in het bijzonder aandacht voor de solvabiliteit. Op basis van het verslag en het advies van de auditcommissie werden de jaarstukken goedgekeurd ter vaststelling door de Algemene Ledenvergadering. Ook stelde de Raad het aftreedschema vast.

De najaarsvergadering van de Raad van Commissarissen met het Bestuur vond plaats op zaterdag 24 november in Huis Van Eysinga te Leeuwarden. Als kernpunt in deze vergadering werd de Raad geïnformeerd over het verloop van de meerjarenbegroting 2018-2022 en de relatie met de begroting 2019. Vervolgens werd de begroting voor 2019 vastgesteld. Naast kennisname van recente ontwikkelingen inzake verwervingen, restauraties, financiën en het verloop van het project Museumhui-

zen, besprak de Raad de gevolgen van de CBF-hertoetsing en de directiebeloning. In het kader van de ontwikkelingen op de langere termijn besteedde de raad aandacht aan de mogelijkheden en uitdagingen ten aanzien van de wenselijke verduurzaming van het bezit van de Vereniging.

De auditcommissie van de Vereniging kwam op 9 april 2019 in aanwezigheid van de penningmeester, voorzitter en directeur met de externe accountant bijeen, ter bespreking van de Jaarrekening 2018. Bij die gelegenheid heeft de commissie zich door het Bestuur en de accountant op de hoogte laten stellen van de financiële resultaten en verantwoording over 2018 en de achtergronden daarvan. Op grond hiervan heeft de auditcommissie aan de Raad van Commissarissen geadviseerd om de jaarstukken over het jaar 2018 goed te keuren.

Directie

De Directie bestond in 2018 uit één persoon, die het beleid voorbereidt en uitvoert en voorts ondersteuning geeft aan het Bestuur. De directeur heeft tevens de leiding over de bureau-organisatie. Daarnaast verzorgt de directeur de voorbereiding van alle verwervingen. Het Bestuur is op de hoogte van de nevenfuncties van de directeur die relevant zijn of kunnen zijn voor het werkveld van de Vereniging en heeft deze goedgekeurd (zie voor een specificatie www.hendrickdekeyser.nl). Bij afwezigheid van de directeur wordt zijn functie waargenomen door de adjunct-directeur.

Bezoldiging directie

Het Bestuur heeft het bezoldigingsbeleid, de hoogte van de directiebeloning en de hoogte van andere bezoldigingscomponenten vastgesteld. Het beleid wordt periodiek geactualiseerd. De laatste evaluatie was in november 2018.

Bij de bepaling van het bezoldigingsbeleid en de vaststelling van de beloning volgt Vereniging Hendrick de Keyser de Regeling Beloning directeurs van Goededoelenorganisaties (zie www.goededoelennederland.nl). De regeling geeft aan de hand van zwaartecriteria een maximumnorm voor het jaarinkomen. De weging van de situatie bij Vereniging Hendrick de Keyser vond plaats door het bestuur. Dit leidde tot een zogenaamde BSD-score van 170 punten met een maximaal jaarinkomen van € 153.000. Het, voor de toetsing aan de geldende maxima, relevante werkelijke jaarinkomen van de directie bedroeg € 157.000. Omdat deze regeling met ingang van 2018 is aangescherpt ten opzichte van de voorgaande (Richtlijn Commissie Wijffels), maakt de Vereniging gebruik van de vierjarige overgangsregeling. Het jaarinkomen, de belaste vergoedingen/bijtellingsen, de werkgeversbijdrage pensioen, de pensioencompensatie en de overige beloningen op termijn bedroegen € 201.000 en kwamen daarmee hoger uit dan het in de regeling opgenomen maximum bedrag van € 189.000 per jaar. De belaste vergoedingen/bijtellingsen, de werkgeversbijdrage pensioen en de overige beloningen op termijn stonden in een redelijke verhouding tot het jaarinkomen. Ook voor dit onderdeel maakt de Vereniging gebruik van de voornoemde overgangsregeling.

De hoogte en de samenstelling van de bezoldiging worden in de Jaarrekening toegelicht in de toelichting op de [Staat van Baten en Lasten](#).

Organisatie

De bureau-organisatie is in 2018 gegroeid door tijdelijke inhuur voor het jubileum en de ontwikkeling van Museumhuizen. Dit leidde tot hogere kosten dan begroot voor de salaris- en pensioenlasten, maar ook voor de reis- en verblijfkosten. Bovendien was er in 2018 een overschrijding van de kantoorkosten als gevolg van een automatiseringsproject dat in 2017 had moeten worden afgerond, maar dat in heel 2018 doorliep. Daarnaast leidde de afschrijving op gedane investeringen tot meer lasten dan begroot. Eind 2018 bestond de organisatie uit 51 personen (2017: 45), 34 personen in vaste dienst en 16 personen met een contract voor bepaalde tijd. Mede als gevolg van mutaties en tijdelijke inhuur groeide het jaargemiddelde met acht fte naar 47 fte. Het ziekteverzuim onder de medewerkers van Vereniging Hendrick de Keyser bedroeg in 2018 4,32% (2017: 4,23%). Dit percentage schommelt al enige jaren rond dit niveau (vijfjarig gemiddelde 4,6%). De bureau-organisatie van Vereniging Hendrick de Keyser kent, als afspiegeling van haar doelstelling, drie afdelingen: Huurzaken, Instandhouding en Voorlichting en Ledenservice, met binnen iedere afdeling een verdeling in taakvelden. Met uitzondering van de directie, de directiesecretaresse, een tijdelijke medewerker jubileumorganisatie en de senior boekhouder zijn alle medewerkers bij de drie doelgerichte afdelingen ondergebracht.

Huurzaken

De afdeling Huurzaken is verantwoordelijk voor de verhuur van de panden, de huurinkomsten en het mutatieonderhoud. De afdeling werd eind 2018 door vijftien medewerkers (2017: vijftien) bemenst en omvat vier taakvelden: ‘Vaste Verhuur’, ‘Tijdelijke Verhuur’, ‘Huurdersondersteuning’ en ‘Control’ die vallen onder leiding van het hoofd Huurzaken. Bij het team Vaste Verhuur houden vijf medewerkers zich bezig met de huurmutaties en het reguliere onderhoud van de huureenheden. Onder

Tijdelijke Verhuur vallen de verhuur van de bijzondere locaties voor zakelijke ontvangsten, partijen, huwelijken, maar ook de (vakantie) verblijven Monument en Bed. Hier werken vier medewerkers, plus een tijdelijk externe ondersteuning vanwege langdurige ziekte van een teamlid. Aan het einde van het jaar is aan dit team een vijfde medewerker toegevoegd vanwege de toename in verhuuractiviteiten (inkomstengroei van 30%). Het team ‘Huurdersondersteuning’ bestaat uit twee medewerkers die alle technische meldingen, onderhoudsvragen en klachten van onze huurders verwerken en één medewerker die werkzaam als conciërge in ons pand de Derde Ambachtsschool van Jan Duiker in Scheveningen. Het team ‘Control’ bestaat uit twee medewerkers die de inkomende en uitgaande geldstroom van de afdeling beheren.

Instandhouding

De afdeling Instandhouding is er verantwoordelijk voor dat de panden van de Vereniging in goede bouwkundige staat komen en blijven, zodat ze door de afdeling Huurzaken kunnen worden verhuurd. De afdeling is verantwoordelijk voor de uitvoering van de benodigde restauraties, het bouwkundig onderhoud en de grotere renovaties. In 2018 werkten er twaalf mensen (2017: dertien): een afdelings-

hoofd, drie architecten, twee bouwkundig tekenaars, vijf bouwkundige opzichters en een coördinator planning en controle. Ook dit jaar werden weer enkele stagiaires opgeleid. Met het uitvoeren van regulier onderhoud wordt de bouwkundige staat van de gebouwen goed gehouden en zijn dure restauraties minder snel nodig. Vijf inspectie-opzichters hebben de circa 425 panden onder hun hoede; alle panden worden minstens een keer per twee jaar grondig geïnspecteerd. Het benodigde onderhoudswerk wordt in een meerjarenplanning gezet en jaarlijks wordt een deel daarvan uitgevoerd. Aan ongeveer 200 panden is instandhoudingswerk uitgevoerd, variërend van schilderwerk en dakwerkzaamheden tot constructief herstel of stucwerkherstel van monumentale onderdelen in een interieur. Voorts werden in 2018 ongeveer twintig restauraties en grote(re) projecten uitgevoerd onder leiding van de architecten en de bouwkundig opzichters. Als laatste zij vermeld dat er in verband met dit werk veel, voornamelijk projectgebonden, subsidies en fondsen zijn geworven die elders in dit jaarverslag worden vermeld.

Voorlichting

De afdeling Voorlichting werd eind 2018 gevormd door twintig medewerkers (2017: vijftien). De medewerkers zijn verantwoordelijk voor de Receptie, de Ledenadministratie, Communicatie, Onderzoek, Vrijwilligers en Museumhuizen. Onder leiding van een hoofd Voorlichting wordt de Receptie bemenst door twee medewerkers waarvan een verantwoordelijk is voor de evenementen en een deel van de vrijwilligers. Een vaste medewerker verzorgt de administratie en een de financiën. Bij Communicatie verzorgen twee medewerkers de contacten met de leden en de externe contacten, de sociale media, de website en de publiciteit. Twee medewerkers zijn belast met het onderzoek naar de huizen van Hendrick en zij onderhouden desgewenst inhoudelijke contacten met de pers. Een conservator draagt zorg voor de roerende goederen van de Vereniging. Ten behoeve van de Museumhuizen houden zes medewerkers zich bezig met de ontwikkeling en uitvoering van de Museumhuizen en Museumhuizen Verdieping, aangestuurd door een teamleider. Daarnaast heeft ieder Museumhuis een sectorcoördinator voor de lokale aansturing van de vrijwilligers, dit zijn inmiddels vier medewerkers. Een hoofdcoördinator vrijwilligers stuurt de sectorcoördinatoren aan en houdt zich bezig met het beleid omtrent de vrijwilligers. De meeste van bovengenoemde medewerkers van Voorlichting werken in deeltijd.

Ondernemingsraad

In de loop van 2018 groeide het aantal mensen dat in dienst is van de Vereniging tot boven de vijftig. Als gevolg hiervan is overgegaan tot de oprichting van een Ondernemingsraad. Een initiatiefgroep uit de organisatie stelde een Start Reglement OR op, waarna in oktober uit de in aanmerking komende medewerkers een kieslijst is opgesteld. De verkiezingen vonden plaats in november en leverden de volgende samenstelling van de Ondernemingsraad op: mevrouw L. Scholte (afdeling Huurzaken en door de Raad benoemd tot voorzitter), mevrouw M. Jansen (afdeling Huurzaken en benoemd tot secretaris) en de heer R. van den Belt (afdeling Instandhouding). De Ondernemingsraad hield in december zijn eerste vergadering met de directeur. Beide partijen kijken uit naar een vruchtbare samenwerking. ■

Belanghebbenden

Leden

Tijdens het jubileumjaar is de langzame afname van het ledenaantal in 2016 en 2017 omgebogen in een mooie toename van 564 leden. In totaal melden zich in 2018 maar liefst 861 nieuwe leden aan, maar daar stonden 297 beëindigingen als gevolg van opzegging, overlijden of verhuizing zonder adreswijziging tegenover (in 2017: 423). Aan het einde van het jaar stond de teller op 4.923 leden (2017: 4.359). De openstelling van onze Museumhuizen en de PR rondom het Jubileumjaar droegen veel bij aan deze toename. Hopelijk zet deze trend in 2019 door.

Contacten

De leden worden op de hoogte gehouden van onze werkzaamheden via onze nieuwsbrief, [Bericht aan de Leden](#). In 2018 ontvingen zij drie keer een [Bericht](#). Voor de Algemene Ledenvergadering ontvingen alle leden het [Jaarverslag](#). Daarnaast ontvingen zij de [Excursiekrant](#) met excursies langs onze mooiste huizen. In het [Toegankelijke Pandenboekje](#) werden ruim 100 huizen opgenomen die werden opengesteld voor publiek.

Activiteiten

De leden ondersteunen het werk van de Vereniging, ze worden uitgenodigd om het werk te komen bekijken. Dit kon in 2018 tijdens Open dagen, openingen na een restauratie of een verwerving, danwel door mee te gaan op excursie. Daarnaast kon men op eigen gelegenheid de Toegankelijke panden bezoeken. In het Jubileumjaar was het thema ‘de mooiste huizen van Hendrick’. Verspreid over Nederland kregen de leden de mogelijkheid om aan elf unieke evenementen deel te nemen. Deze werden begeleid door onze vaste gidsen en, ter gelegenheid van het jubileum, door leden van het bestuur en de Raad van Commissarissen. In de zomer stond een rondvaart en een bezoek aan onze huizen langs de grachten in Amsterdam op het programma, evenals een wandeling langs classicistische architectuur in Leiden, een bezoek aan de buitenplaats Nijenburg in Heiloo en rondleidingen in Huis Jan de Jong in Schaijk en de Burcht in Amsterdam. Na de zomer gidsten andere prominenten van de Vereniging bij een bezoek aan de binnenstad van Hoorn, de huizen van Rietveld en Van Ravesteyn, de neoclassicistische huizen in Haarlem, de binnenstad van Delft en het stoomgemaal de Cruquius.

Als extraatje voor het jubileumjaar werden er ook concerten en theatervoorstellingen in de huizen van de Vereniging ten gehore gebracht. Bij een combinatie van theater en huis of concert en huis blijkt opeens hoe prachtig dit elkaar aanvult en versterkt, met muziek van vroegere componisten waant de bezoeker zich letterlijk in een andere tijd. De leden van ‘Hendrick de Keyser’ waren vaak geziene gasten tijdens deze uitvoeringen.

Huurders

Ultimo 2018 verhuurde de Vereniging 938 eenheden (2017: 833) aan externe of interne huurders. Alleen al als gevolg van herindelinge, het afronden van restauratieprojecten en nieuwe verwervingen groeide het aantal vhe’s met meer dan vijftig. De resterende groei ten opzichte van 2017 is toe te schrijven aan het registreren van de eenheden die ‘Hendrick de Keyser’ zelf gebruikt als ‘interne huurder’. Het gaat hier om 37 locaties die worden verhuurd als Monument en Bed, dan wel voor Bijzondere Verhuur, of in gebruik zijn als Museumhuis.

Iedere nieuwe ‘externe’ huurder krijgt een kennismakingsbrief met een weergave van de bijzondere aspecten die het huren bij Vereniging Hendrick de Keyser met zich meebrengt. Vervolgens wordt in de afgesloten huurovereenkomst op verschillende plaatsen gewezen op de aandacht die de Vereniging uit de aard van haar doelstelling heeft voor de historische details van de verhuurde panden. Enerzijds geeft dat de charme en de kwaliteit aan van het gehuurde, anderzijds verklaart dat op sommige onderdelen de minder comfortabele omstandigheden voor de huurder. Op deze manier tracht de Vereniging begrip en waardering te kweken voor het zorgvuldig behouden van het historische of architectonische karakter. De huurder begrijpt dat huren bij ‘Hendrick de Keyser’, naast het verkrijgen van woongenot, direct bijdraagt tot het in stand houden van dit soort waardevolle panden. In toenemende mate probeert de Vereniging de huurders te betrekken in de ontwikkeling om meer panden, al is het maar enkele dagen per jaar, publiek toegankelijk te maken.

Publiek

Om ook voor de verre toekomst het werk van ‘Hendrick de Keyser’ veilig te stellen, heeft de Vereniging naast het draagvlak onder onze leden ook draagvlak nodig van een groot publiek. In 2018 is de Vereniging begonnen met het openstellen van haar meest bijzondere huizen als Museumhuis. 500 jaar woonhuisgeschiedenis beleven aan

de hand van 35 huizen, dat is de bedoeling. In 2018 werden vier Museumhuizen geopend en nog eens drie Museumhuizen Verdieping. Door de extra aandacht in de pers tijdens het jubileumjaar wist het publiek ons al in de eerste maanden goed te vinden. Een groot deel van de bezoekers is enthousiast en een deel daarvan besloot meteen om lid te worden.

Contacten

De contacten met het brede publiek verliepen vooral via kranten en speciale tijdschriften. Exclusief voor het jubileumjaar bracht ‘Hendrick de Keyser’ in samenwerking met [De Volkskrant](#) een bijlage uit over de Vereniging. Als 100-jarige trok de Vereniging ook de aandacht van de [NRC](#) en [Trouw](#). Naast deze landelijke aandacht waren er veel lokale kranten die aandacht besteedden aan onze nieuwe Monument en Bed-locaties, zoals het huis in Oosterleek, aan restauraties, zoals de restauratie van het pakhuis aan de Noorderhaven in Harlingen en aan onze nieuwe Museumhuizen in Hoorn, Amsterdam en Leeuwarden en de verwerving van een nieuw huis, de Harsta State in Hogebeintum, een cadeau aan de jarige Vereniging van de heer Van Riemsdijk en mevrouw Van Riemsdijk-Zandee uit Stiens.

Activiteiten

De externe evenementen werden dit jaar gehouden in het licht van het jubileum. Tijdens de openingsweek van de Museumhuizen in juni, werden de Museumhuizen en Museumhuizen Verdieping gratis opengesteld voor publiek. Op de Open monumentendagen waren ook alle Museumhuizen geopend zodat het publiek alvast een kijkje kon nemen in de bijzondere huizen van de Vereniging. Tijdens de Uitmarkt in Amsterdam werd ook aandacht gevraagd voor onze Museumhuizen en kon men plaatsnemen op een antieke stoel en een selfie maken in een huissetting.

Vrijwilligers

Poetsers, tuinmannen en -vrouwen, gastheren en -vrouwen, activators, scanners en toegankelijke panden-openstellers; het zijn anno 2018 allemaal vrijwilligers van Vereniging Hendrick de Keyser. Zonder deze vrijwilligers zou de Vereniging zijn panden niet kunnen openstellen, zag het interieur en de tuin van de huizen er niet zo fris en schitterend uit en waren de dia’s uit het archief nog niet gescand. Maar ook: zonder vrijwilligers zou de Vereniging niet worden bestuurd en geen Raad van Commissarissen hebben. De vrijwilligers zijn goud waard en de Vereniging waardeert het enorm dat zoveel enthousiaste mensen ‘Hendrick de Keyser’ een warm hart toedragen en meehelpen om de doelstellingen van de Vereniging te verwezenlijken. De meeste vrijwilligers worden aangestuurd vanuit de afdeling Voorlichting. De vrijwilligers die meehelpen met het openstellen van de Museumhuizen krijgen daarvoor speciale trainingen, uitgedacht en uitgevoerd door de hoofdcoördinator vrijwilligers. De andere vrijwilligers worden aangestuurd door de conservator roerende goederen en de medewerker evenementen. Een uitzondering hierop is Nijenburg in Heiloo. Deze buitenplaats wordt door vrijwilligers van de Historische Vereniging Oud Heiloo opengesteld. Zij verzorgen er wekelijks rondleidingen. De Vereniging is ook deze vrijwilligers zeer veel dank verschuldigd, zij dragen bij aan de naamsbekendheid van de Vereniging en haar werkzaamheden. Het aantal vrijwilligers is, als gevolg van de geopende Museumhuizen, in het afgelopen jaar gegroeid van 81 naar 265. De Vereniging is alle werkzame vrijwilligers buitengewoon veel dank verschuldigd. ■

3 januari 2018, de opening van het Jubileumjaar met alle vrijwilligers en medewerkers in Huis Hodshon in Haarlem (foto T.A.M.van Eijk)

Plannen op korte en middellange termijn

Plannen op korte termijn

De begroting 2019 is de eerste invulling van de meerjarenbegroting 2018-2022 waarin de ontwikkeling van het project Museumhuizen is verwerkt. Ten aanzien daarvan is in 2018 al gebleken, dat de indirecte gevolgen van Museumhuizen, zoals extra bijdragen van particulieren en fondsen, substantieel zijn maar tevens zeer moeilijk in te schatten. In de begroting 2019 zijn deze bedragen slechts weinig veranderd ten opzichte van voorgaande jaren.

Begroting 2019 (bedragen in € 1.000)

Baten	
Baten van particulieren	700
Baten van loterijorganisaties	1.250
Baten van subsidies overheden	2.149
Baten van fondsen	244
Som van geworven baten	4.343
Baten uit levering van producten of diensten	525
Overige baten	11.285
Som der baten	16.153
Lasten	
Besteed aan doelstellingen	
Verwerving panden	(194)
Instandhouding panden	(14.874)
Voorlichting	(1.242)
Totaal besteed aan doelstellingen	(16.310)
Besteed aan doelstelling tov baten: 101%	
Wervingskosten	(236)
Kosten beheer en administratie	(98)
Som der lasten	(16.644)
Wervingskosten tov geworven baten: 5%	
Saldo voor financiële baten en lasten	(491)
Saldo financiële baten en lasten	(250)
Saldo Baten en Lasten	(741)

Toelichting op de begroting

Baten
Ten opzichte van voorgaande jaren laat de begroting 2019 een belangrijke stijging van de [Baten](#) zien. Voor het grootste deel wordt dit gerealiseerd door een toename van de [Baten uit levering van diensten](#) en de [Overige Baten](#), zijnde de baten uit de vaste verhuur:

- de laatste (11.285) is ambitieus, maar vooral gebaseerd op de toename van het aantal verhuurbare eenheden door de groei in ons huizenbezit van de laatste jaren en het afronden van verschillende restauraties,
- de eerste (525) is vooral een gevolg van Museumhuizen (175) en van de toename van het aantal Monument en Bed-locaties. Museumhuizen levert niet alleen verschillende prachtige publiek-toegankelijke panden op (ticketinkomsten), maar ook locaties die na sluitingstijd goed verhuurbaar zijn voor ontvangsten en diners (samen met MenB: 350). De verwachting is dat de inkomsten uit dit onderdeel de komende jaren verder zullen toenemen.

De [Som van geworven baten](#) is hoger begroot dan in de meerjarenbegroting omdat inmiddels enkele subsidierechten zijn verworven voor extra voorgenomen restauraties. De [Baten van fondsen](#) is naar aanleiding van de realisatie in 2018 iets lager ingeschat dan voorgaande jaren.

Lasten
Verreweg het grootste deel van de uitgaven van de Vereniging gaat rechtstreeks naar de drie doelen: [Verwerving panden](#), [Instandhouding](#) en [Voorlichting](#). De post [Verwerving panden](#) heeft in de begroting zoals gebruikelijk alleen betrekking op de met de verwerving gemoeide organisatiekosten. De additionele kosten van de verwervingen (aankoopkosten) zijn vooraf niet in te schatten. De grootste post betreft de uitgaven aan de duurzame instandhouding van onze panden. In 2019 zijn die ruim twee miljoen hoger begroot dan in 2018, waarin echter een beperking van driekwart miljoen ten opzichte van voorgaande jaren was toegepast vanwege de extra kosten van het Jubileum en het project Museumhuizen. In 2019 wordt dat bedrag nu al gecompenseerd. Deze extra uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door de ontvangst van extra subsidie op twee restauraties. In 2019 zullen in totaal zesentwintig restauratieprojecten worden uitgevoerd, waaraan bij elkaar zes miljoen euro wordt besteed. Door deze inspanning neemt de restauratiebehoefte die in het totale huizenbezit van de Vereniging zit per ultimo 2019 af met drie-en-een-half miljoen tot ruim tien miljoen. De rest van de lasten onder de post [Instandhouding](#) gaat naar organisatiekosten, af-

schrijving en regulier onderhoud. Daarbij is € 150.000 gereserveerd voor duurzaamheidsmaatregelen aan vrijkomende huurwoningen. De post **Voorlichting** bevat naast de reguliere kosten aan organisatie, informatie en excursies, een bedrag specifiek voor de in 2019 te openen Museumhuizen en de daarvoor benodigde organisatiekosten. In de realisatiefase van het project (tot 2021/'22) zullen de extra kosten leiden tot het jaarlijks openen van drie à vier Museumhuizen en drie Museumhuizen Verdieping. De extra kosten hiervoor bedragen in 2019 € 353.000, hetgeen voor 50% ten laste van de reserve komt die door de extra bijdrage van de BankGiro Loterij gevormd is. Deze extra inspanning zal in de komende jaren tot een verdere groei van de **Baten uit levering van producten en diensten** leiden. In de hiervoor genoemde posten, de **Wervingskosten** en de **Kosten van beheer en administratie** zijn de organisatiekosten van de Vereniging opgenomen, verdeeld naar de gemiddelde tijdsbesteding van de medewerkers. De organisatiekosten nemen in 2019 iets toe door indexatie en loonsverhogingen. Bovendien leidt de uitbreiding van het aantal Museumhuizen tot de aanstelling van 'sector-coördinatoren' die de vrijwilligers begeleiden en vergt de toename van de levering van producten en diensten ook in dat team versterking. De kosten voor de financiering zijn in 2019 iets lager ingeschat dan in de meerjarenbegroting verwacht, wegens de verkrijging van enkele erfstellingen in 2018. Per saldo is door de grote restauratie inspanning voor 2019 een iets groter verlies verwacht dan in de meerjarenbegroting aangenomen (€ 188.000 meer), doch daarvan komt het grootste deel (€ 150.000) ten laste van de reserve voor de restauratie van het huis in Warnsveld.

Plannen op middellange termijn

In het jubileumjaar heeft Vereniging Hendrick de Keyser de eerste stap gezet in een proces dat de plaats van de Vereniging in de maatschappij voor de komende vijftig jaar verankert. Om de resultaten van ons werk onder de aandacht van het publiek te brengen, noodzakelijk voor het draagvlak, is een sterke activiteit nodig. Door middel van presentatie en beleving kan het publiek gemakkelijk kennis nemen van de bijzondere kwaliteit van de huizen die de Vereniging beschermt. In 2018 is, met de opening van de eerste Museumhuizen, een begin gemaakt met de transitie van publiceren naar presenteren. De plannen op de middellange termijn worden sterk door deze transitie gestuurd, maar verliezen de doelstelling van de Vereniging, het behouden van de historisch en architectonisch waardevolle huizen in Nederland daarbij geenszins uit het oog. Naar het zich nu al laat aanzien, zal het beroep dat de gemeenschap doet op 'Hendrick de Keyser' om bijzondere huizen voor de toekomst veilig te stellen verder toenemen. De Vereniging beoogt jaarlijks zo'n vijf à zes huizen op te nemen, al lijkt daarvoor steeds vaker een substantieel bedrag te moeten worden betaald. Schenkingen en erfstellingen moeten de Vereniging in staat stellen die kosten te dragen. Tegelijk zal nog enkele jaren het aantal te restaureren panden rond de tien schommelen, teneinde de bestaande voorraad en een deel van de nieuwe verwervingen in goede staat te krijgen. De Vereniging streeft ernaar om de verminderde huurinkomsten als

gevolg van de publieke openstelling te compenseren door het aantal Huisgenoten in vier jaar tijd te laten groeien naar 20.000. Ook nieuwe vormen van particuliere binding, zoals adoptie van open-gestelde panden door bedrijven worden onderzocht. De ontwikkeling om de samenhang tussen de (historische) panden voor een breed publiek inzichtelijk te maken, zal leiden tot de behoefte om ontbrekende voorbeelden actief te verwerven. Daarvoor blijft ook op de langere termijn de steun van de BankGiro Loterij en Fondsen onontbeerlijk.

Risico's en onzekerheden

Om haar plannen en doelstellingen op kortere en langere termijn te kunnen verwezenlijken heeft de Vereniging Hendrick de Keyser te maken met onzekerheden en loopt zij risico's. Hieronder worden de belangrijkste benoemd, alsmede maatregelen die de Vereniging neemt om de onzekerheden het hoofd te bieden en de risico's te mitigeren. Daarbij is leegstand in 2018 niet meer aangemerkt als een wezenlijk risico. De leegstand verkeert met ingang van 2018 binnen aanvaardbare grenzen. Door de herindelingen gedurende de afgelopen jaren is het bezit duidelijk minder kwetsbaar voor de gevolgen van een eventuele herhaling van de huurcrisis.

Solvabiliteit

Het belangrijkste aandachtspunt onder de risico's betreft uiteraard de zekerheid over het voortbestaan van de Vereniging, ook op de zeer lange termijn. Die zekerheid is geborgd op verschillende wijzen. In de eerste plaats is de stevige financiële positie van de Vereniging onderbouwd door bij de conservatieve waardering van ons bezit een passend beleid te hebben op de financiering daarvan. Bij de waardering op vijfmaal de huurwaarde ultimo boekjaar, houdt het bestuur zorgvuldig in het oog welk deel van die waarde van de panden met vreemd vermogen gefinancierd mag zijn. Als grens hanteert de Vereniging dat maximaal 36% van de waarde van de panden met schuld belast mag zijn. Ultimo 2018 was dit 19% van de waarde (2017: 21%). Als richtlijn voor de begrotingen de komende jaren geldt dat die waarde niet boven de 30% uit komt. Een tweede veiligheid is geborgd in de jaarlijkse reservering van 5/8ste deel van de waarde van de panden in een Bestemmingsreserve. De resterende waarde wordt gefinancierd door de Overige reserves en de Schulden. Het Bestuur houdt bij de verwervingsbeslissingen zorgvuldig in de gaten dat de Overige reserves voldoende dekking bieden voor de restauratie- en andere verplichtingen die de Vereniging heeft aanvaard.

Duurzaamheid

De doelstelling van de Vereniging om de in haar bezit zijnde panden voor de eeuwigheid te behouden leidt per definitie tot het maken van duurzame keuzes, zoals het behoud van zoveel mogelijk historisch materiaal. Met duurzaamheid wordt in dit kader vooral bedoeld op de noodzaak om ook de panden van de Vereniging CO₂-neutraal te maken. Op grond van onze doelstelling is juist 'Hendrick de Keyser' in het bezit van zeer veel panden die niet zonder aantasting van historische

of architectonische kwaliteit te isoleren zijn. Dus voor de relatief gemakkelijke vorm van CO₂-reductie komen de meeste van onze panden niet in aanmerking. De 'makkelijke' oplossing die bij uitstek past in onze doelstelling is het aanpassen van het dagelijkse gebruik aan de structuur van het huis: zolders zijn een isolatiebuffer en niet geschikt als leefgebied; kelders zijn bedoeld voor de opslag van weekpotten en niet voor papier. De Vereniging ziet zich dan ook gesteld voor de opgave om met slimme technische middelen de uitstoot van CO₂ te beperken. Die uitdaging brengt 'Hendrick de Keyser' daarmee in de voorhoede van vernieuwende oplossingen: zuinige opwekking van energie en kleinschalige warmteterugwinning. In 2018 is op dit gebied verdere ervaring opgedaan bij het verduurzamen van een drietal woningen te Amsterdam. Binnen de organisatie is in 2018 een taakgroep ingesteld die alle tot heden uitgevoerde duurzaamheidsmaatregelen verzamelt en evalueert (de eerste boiler die met zonnecollectoren wordt verwarmt is bij de Vereniging al in de jaren negentig geïnstalleerd). Naar verwachting kan de taakgroep eind 2019 zijn eerste adviezen uitbrengen.

Subsidiestelsel

De ruggengraat van het huidige stelsel van subsidies bestaat uit een meerjarige rijksondersteuning van het onderhoud van onze monumenten. Met ingang van 2019 is het subsidiepercentage binnen dit stelsel verhoogd van 50 naar 60%. Daarmee zal deze vorm van subsidie een effectieve ondersteuning leveren aan de instandhouding van het bezit. Het mogelijke risico op uitsluiting van de woonhuiscategorie is, door de vervanging van de fiscale aftrek voor particuliere woonhuizen door een subsidiestelsel, sterk afgenomen. Uit de evaluatie naar de effectiviteit van de provinciale restauratie-subsidies is bij het ter perse gaan van dit verslag nog geen resultaat beschikbaar. De huidige praktijk blijft door zijn regionale verschillen voor 'Hendrick de Keyser' als landelijk werkende organisatie ongunstig.

Fondsbijdragen

De bovengeschetste verbeteringen in het subsidie-stelsel maken de Vereniging weer iets minder afhankelijk van bijdragen van fondsen. Toch blijven hun bijdragen aan juist die onderdelen die een restauratie tot een bijzonder resultaat brengen, van groot belang. De zoektocht naar bijdragen van fondsen, ook de kleinere lokale fondsen, zal onverminderd voortduren.

Kansspелwetgeving

Al gedurende een lange reeks van jaren ontvangt 'Hendrick de Keyser' steun van de BankGiro Loterij. Juist die continuïteit in de ondersteuning is voor een vereniging als de onze van groot belang. Omdat de Vereniging de bijdragen van de BankGiro Loterij hoofdzakelijk gebruikt voor verwerving en restauratie van zeer bijzondere huizen, zal bij aantasting van die bijdrage de Vereniging voor dat doel onmiddellijk minder mogelijkheden hebben. De Vereniging verwacht dat de grotere publieke toegankelijkheid van het meest bijzondere deel van het huizen bezit via de Museumhuizen een positieve invloed heeft op de relatie met de BankGiro Loterij. Ook de verbreding van het draagvlak met Huisgenoten en BGL-Vip-kaarthouders zal aan die relatie bijdragen. Vereniging Hendrick de Keyser hoopt dat de BankGiro Loterij nog een veelheid aan jaren partner van de Vereniging kan blijven. ■

Dankwoord

De grote sympathie die de Vereniging maatschappelijk ervaart, gepaard aan het voorzichtige financiële beleid, geven alle vertrouwen dat het werk van de Vereniging tot in lengte van jaren kan worden voortgezet.

Het Bestuur dankt de Directie en de staf voor de grote – ook in 2018 weer nodige – inspanningen die zij hebben verricht om ons groeiende bezit goed te beheren. Directie en staf zijn daar alleszins in geslaagd. Een bijzonder woord van dank willen wij richten tot de velen die ons werk een warm hart toedragen: onze vrijwilligers en degenen die ons bedenken met giften, schenkingen, legaten en erfstellingen. Zoals uit het voorgaande is op te maken, is hun steun meer en meer noodzakelijk, in het bijzonder voor de groei van de Vereniging.

**Bestuur en directeur
april 2019**

Verantwoordingsverklaring 2018

Op verzoek van het Centraal Bureau Fondsenwerving wordt hieronder de ‘verantwoordingsverklaring’ van Vereniging Hendrick de Keyser integraal afgedrukt. Deze verklaring is ondertekend door ieder Bestuurslid en iedere Commissaris.

“Vereniging Hendrick de Keyser onderschrijft de drie algemene principes van de Code Goed Bestuur voor Goede Doelen (zoals opgenomen in het Reglement CBF-keur). De drie principes zijn:

- 1 Onderscheid de functies toezicht houden, besturen en uitvoeren;
- 2 Optimaliseer de effectiviteit en efficiency van bestedingen;
- 3 Optimaliseer de omgang met belanghebbenden.

Deze drie principes zijn doorgevoerd in de wijze waarop de Vereniging is georganiseerd en haar werk uitvoert. Zij zijn waar relevant weergegeven in het jaarverslag. De leden van het Bestuur en de raad van commissarissen hebben ieder een verklaring ondertekend waarbij zij deze principes formeel onderschrijven.

1. Onderscheid de functies toezicht houden, besturen en uitvoeren

De verdeling van rollen en taken is vastgelegd in de Statuten d.d. 7 september 2007, die via de website van de Vereniging zijn in te zien.

De Algemene Vergadering van leden controleert

Jaarlijks binnen zes maanden na afloop van het boekjaar brengt het Bestuur in een algemene vergadering verslag uit aan de leden en legt aan hen verantwoording af voor het gevoerde Bestuur. Het jaarverslag wordt tevoren aan de leden toegezonden, met daarin een samenvatting van de jaarrekening. Van de volledige jaarrekening kan via de website kennis worden genomen. De algemene vergadering stelt de jaarstukken vast en verleent decharge aan de leden van het Bestuur en de raad van commissarissen voor het gevoerde Bestuur respectievelijk het gehouden toezicht.

Het Bestuur bestuurt

Het Bestuur bepaalt het beleid en is (naast de directie) mede uitvoerend. Het Bestuur stelt de begroting vast. In iedere bestuursvergadering rapporteert de directie aan het Bestuur over de voortgang van het beleid (de verwervingen en de

restauraties). Ten minste eens per kwartaal krijgt het Bestuur van de directie verslag van de financiële ontwikkelingen, zodat het Bestuur desgewenst op basis hiervan kan bijsturen. Na afloop van het jaar maakt het Bestuur de jaarrekening en het jaarverslag op en stelt het Bestuur deze na goedkeuring door de raad van commissarissen in concept vast.

De raad van commissarissen houdt toezicht

De raad van commissarissen houdt toezicht op het beleid van het Bestuur en op de algemene gang van zaken bij de Vereniging. De raad van commissarissen keurt de jaarstukken goed voordat zij door de algemene vergadering van leden worden vastgesteld. Voor een goede oordeelsvorming wordt de jaarrekening in opdracht van de raad van commissarissen door een register-accountant onderzocht. Daarnaast benoemt de raad uit zijn midden een auditcommissie die de jaarrekening en het jaarverslag onderzoekt en daarover aan de raad en het Bestuur verslag uitbrengt.

De organisatie (onder leiding van de directeur) voert uit

De Vereniging beschikt voor de verwezenlijking van haar doelstelling over een eigen organisatie. De directeur heeft de dagelijkse leiding over de organisatie en wordt daarbij bijgestaan door een adjunct-directeur. De directeur bereidt de (beleids) besluiten van het Bestuur voor, levert bij het nemen daarvan ondersteuning aan het Bestuur en voert de genomen besluiten uit. In iedere bestuursvergadering legt de directeur verantwoording af over de bereikte resultaten en ten minste eens per kwartaal over het verloop van de inkomsten en de uitgaven.

2. Optimaliseer de effectiviteit en efficiency van bestedingen

De Vereniging besteedt haar middelen voor het overgrote deel aan haar doelstelling: het verwerven, restaureren en in stand houden van architectonisch of historisch belangrijke gebouwen (en hun interieur) in Nederland en het geven van voorlichting

daarover. Het resterende deel van haar middelen wordt besteed aan kosten voor de Vereniging en haar organisatie. Een meerjaren beleidsplan (5 jaar) geeft de richting aan voor de besteding van de middelen en de prioriteiten daarin. Ieder jaar wordt in een jaarplan vastgelegd aan welke onderdelen uitvoering wordt gegeven. Over de voortgang vindt regelmatig afstemming plaats tussen de medewerkers en de afdelingshoofden. Vervolgens rapporteren de afdelingshoofden daarover maandelijks aan de directie, als ook over het verloop van de inkomsten en de uitgaven. Bij de besteding van de middelen wordt erop toegezien dat zo veel mogelijk wordt gewerkt op basis van een offerte en daar waar dat effectief en nuttig is op basis van ten minste twee offertes.

3. Optimaliseer de omgang met belanghebbenden

De Vereniging onderscheidt verschillende groepen belanghebbenden voor wie en met wie het werk wordt gedaan.

- **Leden:** de leden worden geïnformeerd over de belangrijkste restauraties en verwervingen, zowel via de website als via het Bericht aan de Leden. Zij kunnen de resultaten van het werk op de Open Dagen of via het programma Toegankelijke Panden met eigen ogen zien. De leden kunnen hun kennis verdiepen door kennisneming van de toelichting en de artikelen in het jaarverslag en door deelneming aan de excursies van de Vereniging.
- **Eigenaren van kwetsbare panden:** de doelstelling van de Vereniging wordt bereikt door architectonisch of historisch waardevolle panden die worden bedreigd in eigendom over te nemen. Het is daarvoor van belang dat die eigenaren deze mogelijkheid kennen. De Vereniging tracht zoveel mogelijk haar werk via publiciteit onder de aandacht te brengen van gemeentes, branchegenoten en particulieren. Daarvoor wordt, met succes, ook een beroep op de leden en de commissarissen gedaan.
- **Vrijwilligers:** de Vereniging wordt in de uitvoering van haar taak ondersteund door vrijwilligers, zowel op kantoor als in verschillende panden in het land. Vrijwilligers geven rondleidingen, regelen de opening van panden en houden toezicht of

helpen met het archiveren of digitaliseren van documenten en foto's. Voor de vrijwilligers worden ter verdieping en onderlinge uitwisseling van kennis bijeenkomsten georganiseerd. De contacten met vrijwilligers lopen via de verantwoordelijke projectmedewerker.

- **Fondsen en subsidiegevers:** voor de verwerving van panden is in veel gevallen specifieke steun van derden noodzakelijk. Vooral van de BankGiro Loterij ontvangt de Vereniging hiervoor regelmatig steun. Hierover wordt in jaarlijkse rapportages verantwoording afgelegd. Ten behoeve van de restauraties is subsidie van overheden of steun van particuliere fondsen onontbeerlijk. Aan hen wordt per project verantwoording afgelegd over de bestedingen. Zowel de fondsen als de subsidiegevers krijgen het jaarverslag, met uitgebreide inhoudelijke verantwoording over het gedane werk en een samenvatting van de jaarrekening.

- **Branchegenoten:** vooral op het gebied van monumenten-behoud kent de Vereniging nogal wat andere organisaties met een vergelijkbare doelstelling. Doordat de afbakening van ieders doelstelling, dan wel ieders werkgebied duidelijk is, bestaat er een goede samenwerking. Via de Federatie Instandhouding Monumenten wordt met al deze organisaties regelmatig overleg gevoerd en vind afstemming van belangenbehartiging plaats.
- **De samenleving:** in wezen is het grote publiek de uiteindelijke belanghebbende. De Vereniging doet haar werk, opdat goede voorbeelden van architectuur en monumenten voor het nageslacht behouden blijven. Zij doet dit in het bijzonder met het doel om toekomstige generaties van de geschiedenis van het wonen in Nederland in zijn ontwikkeling en variaties door de eeuwen heen te laten kennismaken en zo mogelijk te laten beleven. Daartoe doet de Vereniging onderzoek naar de huizen in haar bezit en brengt zij met regelmaat de resultaten daarvan naar buiten in eigen publicaties, boeken en artikelen, of door lezingen. Iedere dag kan het publiek het resultaat van het werk van de Vereniging van buiten bekijken en – bij sommige panden altijd en bij andere op speciale dagen – ook van binnen.”

Balans per 31 december 2018

na bestemming saldo baten en lasten (in € 1.000)

Activa	2018	2017
Immateriële vaste activa	132	108
Materiële vaste activa		
Panden	58.900	55.906
Bedrijfsmiddelen	294	168
Totaal immateriële en materiële vaste activa	59.326	56.182
Financiële vaste activa		
Langlopende vorderingen	1.616	564
Vorderingen	6.323	2.914
Liquide middelen	450	320
Totaal activa	67.715	59.980

Passiva	2018	2017
Reserves en fondsen		
Reserves		
• Bestemmingsreserve	37.113	34.941
• Overige reserve	10.915	8.232
Fondsen		
• Bestemmingsfonds	1.659	1.132
Totaal reserves en fondsen	49.687	44.305
Langlopende schulden	11.394	11.166
Kortlopende schulden	6.634	4.509
Totaal passiva	67.715	59.980

Staat van Baten en Lasten over 2018

(in € 1.000)

Baten

Baten van particulieren
Baten van loterijorganisaties
Baten uit subsidies overheden
Baten van fondsen

2018
werkelijk

6.191
1.241
1.674
330

2018
begroot

680
1.203
1.575
252

2017
werkelijk

1.109
2.177
1.929
500

Som van geworven baten
Baten als tegenprestatie voor de levering van producten of diensten
Overige baten

9.436
428
10.120

3.710
338
10.486

5.715
302
9.577

Som der baten

19.984

14.534

15.594

Lasten

Besteed aan doelstellingen

Verwerving panden
Instandhouding panden
Voorlichting

(1.758)
(13.860)
(1.859)

(181)
(12.765)
(1.508)

(1.065)
(13.634)
(839)

Wervingskosten Kosten beheer en administratie

Som der lasten

(17.477)
(258)
(103)

(14.454)
(260)
(102)

(15.538)
(241)
(73)

Saldo voor financiële baten en lasten

Saldo financiële baten en lasten

2.146
(261)

(282)
(250)

(258)
(281)

Saldo van baten en lasten

1.885

(532)

(539)

Bestemming saldo van baten en lasten

Toevoeging/onttrekking aan:

Bestemmingsfonds
Bestemmingsreserve
Overige reserves

527
300
1.058

(153)
0
(129)

818
0
(1.357)

1.885

(282)

(539)

Toelichting

op de balans per 31 december 2018 en de staat van baten en lasten over 2018
(alle cijfers in € 1.000)

1 Grondslagen van waardering en van bepaling van het resultaat

De Jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de door de Vereniging gekozen en beschreven grondslagen, zoals uiteengezet in deze paragraaf. De grondslagen van waardering en van bepaling van het resultaat in deze jaarrekening zijn overeenkomstig de Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650 Fondsenwervende instellingen met uitzondering van het gekozen waarderingssstelsel van de panden. De verwerkingswijze en waarderingsmethodiek voor de panden is gebaseerd op een modelmatige en consistente bepaling van de verantwoording en de waardebepaling van de panden, passend bij de aard van de activiteiten en de doelstelling van de Vereniging. Hiermee interpreteert de Vereniging voor wat betreft de waardering van de panden de verslaggevingsregels afwijkend van de exacte invulling van het actuele waardenbegrip onder RJ 650, maar in lijn met haar primaire doelstelling. Voor nadere uiteenzetting verwijzen wij naar de grondslag voor de waardering van de panden.

Immateriële vaste activa

Investeringen in software worden als immateriële vaste activa opgenomen tegen de aanschafwaarde en in vier jaar afgeschreven.

Materiële vaste activa

Panden

De panden worden gewaardeerd op actuele waarde. Deze methodiek is gebaseerd op een modelmatige en consistente bepaling van de actuele waarde voor de panden, passend bij de aard van de activiteiten en de doelstelling van de Vereniging. De actuele waarde betreft een waarde gebaseerd op het duurzame, eeuwigdurende bezit en gebruik voor verhuur en behoud van de panden door de Vereniging. Waardering op een commercieel bepaalde marktwaarde is niet aan de orde vanwege het beleid van de Vereniging om de panden duurzaam aan te houden. De Vereniging zet zich in om bijzondere historische gebouwen te behouden en op een verantwoorde manier te restaureren. Uitgangspunt hierbij is dat de historische waarde van een gebouw belangrijker is dan de eventuele huuropbrengst. Dit betekent dat de Vereniging haar panden niet met winstoogmerk ten koste van het historische interieur kan exploiteren. Bij de waarderingsmethodiek is dan ook rekening gehouden met het duurzame, eeuwigdurende bezit en gebruik voor verhuur en behoud van de panden door de Vereniging. De verwervingskosten van de panden verschillen sterk door de staat van restauratie per pand. De waarderinggrondslagen voor panden beogen voor alle panden een zo consistent mogelijke waardering te bewerkstelligen. De actuele waarde betreft een waarde gebaseerd

op het duurzame, eeuwigdurende bezit en gebruik voor verhuur en behoud van de panden door de Vereniging.

In relatie tot de waardering zijn de panden als volgt te onderscheiden:

- Panden in vol eigendom en panden die in eeuwigdurende erfpacht zijn verkregen tegen een canon van € nihil. Wanneer panden in de reguliere verhuur zijn ondergebracht, worden deze gewaardeerd tegen vijfmaal de huurwaarde, gebaseerd op de kale huur per jaar per het einde van het boekjaar. Wanneer de panden zijn verhuurd op dagdeelbasis (‘tijdelijke verhuur’) wordt de huurwaarde gebaseerd op 4,5% van de WOZ-waarde. Deze waardering sluit aan bij de minimale huurwaarde zoals gehanteerd door de Vereniging bij de vaste verhuur en sluit aan bij het besluit van het rijk om het woningwaarderingssstelsel te koppelen aan de WOZ-waarde. Bij panden die voor een gedeelte op tijdelijke basis worden verhuurd, wordt de waarde proportioneel op basis van de huurwaardes van reguliere en tijdelijke verhuur bepaald;
- Panden in eigendom belast met vruchtgebruik of het recht van bewoning. Deze worden gewaardeerd tegen vijfmaal de huurwaarde, gebaseerd op een door een deskundige vastgestelde huur per jaar bij de aanvang van het vruchtgebruik, resp. het recht van bewoning. De waarde van het vruchtgebruik of het recht van bewoning wordt in het jaar van verwerving onder de langlopende schulden opgenomen, waarvan jaarlijks een deel vrijvalt als huuropbrengst onder [Overige baten](#).

De jaarlijkse herwaardering wordt rechtstreeks in het eigen vermogen opgenomen, onder [Overige reserve](#), tenzij een pand in restauratie of renovatie is. Panden die in restauratie of renovatie zijn, worden ultimo boekjaar gewaardeerd op vijfmaal de huurwaarde van de staat waarin ze op dat moment verkeren.

Bij verwerving van een pand, wordt het verschil (positief of negatief) tussen de waardering op basis van vijfmaal de huurwaarde en de koopsom betaald bij de verwerving van een pand in de staat van baten en lasten verantwoord als [Verwervingskosten](#). Indien er sprake is van een positief verschil en tevens van een verplichting tot restauratie van het betreffende pand, wordt uit het positieve verschil een restauratieverplichting gevormd en opgenomen onder de [Kortlopende schulden](#). Deze verplichting valt vrij ten gunste van de [Staat van baten en lasten](#) op basis van de werkelijke gemaakte restauratiekosten.

Van de huuropbrengst van panden, is gemiddeld de helft benodigd voor onderhoud en de andere helft voor uitvoeringskosten, kosten van instandhouding op lange termijn alsmede voor een vergoeding voor de financiering van de panden, bestaande uit schulden en eigen middelen.

Op de panden wordt jaarlijks een afschrijving geboekt ten laste van [Instandhouding panden](#) in de [Staat van baten en lasten](#). Hiermee wordt de economische veroudering die leidt tot noodzakelijke periodieke restauratie en renovatie, benaderd. De jaarlijkse afschrijving van de panden bedraagt 2,5% van de balanswaarde aan het begin van het boekjaar. De afschrijving wordt opgenomen in de [Staat van baten en lasten](#) en vormt deel van het exploitatieresultaat van de panden.

Bedrijfsmiddelen
De bedrijfsmiddelen bij de Vereniging bestaan uit de inventaris van het kantoor en uit de inventaris ten behoeve van de tijdelijke verhuur.

De kantoorinventaris, waaronder de communicatie- en computer-apparatuur, wordt gewaardeerd tegen de aanschaffingswaarde, verminderd met lineaire afschrijvingen op basis van de geschatte economische levensduur. De afschrijvingstermijn bedraagt tien jaar voor kantoorinventaris en vier jaar voor communicatie- en computerapparatuur.
De inventaris ten behoeve van de tijdelijke verhuur bestaat uit meubilair, apparatuur en gebruiksinventaris. Het meubilair en de apparatuur wordt eveneens gewaardeerd tegen de aanschaffingswaarde, verminderd met lineaire afschrijvingen op basis van de economische levensduur. De afschrijvingstermijn van beide bedraagt vier jaar. De kosten van de gebruiksinventaris worden direct ten laste van het resultaat gebracht.

Het aan de Vereniging toebehorende antieke meubilair en overige inventaris in de verschillende panden worden pro memorie gewaardeerd, omdat deze goederen geen afzonderlijke opbrengst genereren en tevens duurzaam worden aangehouden.

2 Materiële vaste activa

Het verloop van de post [Panden](#) is als volgt:

Panden		Totaal
Boekwaarde per 1 januari		55.906
Mutaties		
Geactiveerde verwervingskosten	384	
Geactiveerde restauratiekosten	511	
Overige herwaardering	3.497	
Afschrijvingen	(1.398)	
Totaal mutaties		2.994
Boekwaarde per 31 december		58.900

3 Reserves en fondsen

De Reserves van de Vereniging zijn beschikbaar voor de financiering van panden direct in gebruik voor de doelstelling. De Reserves worden onderscheiden in [Bestemmingsreserve](#) en [Overige reserve](#). De [Bestemmingsreserve](#) dient ter financiering van panden in bezit van de Vereniging en heeft een omvang gelijk aan 5/8 deel van de boekwaarde van de panden. De [Overige reserve](#) is beschikbaar voor de financiering van verwervingen, restauraties en voorlichting, conform de doelstellingen van de Vereniging. Voor de [Overige reserves](#) zijn nog geen concrete projecten vastgesteld. Onder [Fondsen](#) wordt een [Bestemmingsfonds](#) verantwoord, zijnde gelden ontvangen van derden voor een specifieke aanwending. Het totaal aan Reserves en fondsen bedraagt eind 2018 € 49.687.

Mutaties in Reserves en fondsen

Het verloop van de Reserves en fondsen is als volgt:

	2018	2017
Stand per 1 januari	44.305	41.773
Waardeaanpassingen	3.497	3.071
Resultaatbestemming	1.885	(539)
Stand per 31 december	49.687	44.305

4 Kosten eigen organisatie

In de [Staat van Baten en Lasten](#) zijn de kosten van de eigen organisatie verdeeld naar hun bestemming. De specificatie is als volgt:

Bestemming	Doelstelling			Wervingskosten	Beheer Admin.		Totaal	
	Verwervingen	Instandhouding	Voorlichting			Werkelijk 2018	Begroot 2018	Werkelijk 2017
Bestuurskosten	4	3	0	0	0	7	10	6
Salarissen	106	1.083	499	151	60	1.899	1.808	1.646
Sociale lasten	21	218	101	31	12	382	376	336
Pensioenkosten	15	151	70	21	9	266	260	216
Overige personeelskosten	5	57	26	8	3	99	85	98
Reis-/verblijfkosten	25	131	3	5	0	164	125	145
Huisvestingskosten	5	98	59	10	5	177	175	154
Kantoorkosten/afschrijv.	8	158	95	15	8	284	120	163
Verenigingskosten	0	0	0	0	0	0	(3)	4
Overige algemene kosten	7	127	76	11	6	227	225	255
Specificatie 2018	196	2.026	928	252	103	3.505	3.181	3.023
Specificatie 2017	200	1.855	662	233	73	3.023		

Bovenstaande verdeling van de kosten komt tot stand door middel van een procentuele toedeling van kosten naar rato van de tijdsbesteding van medewerkers binnen de organisatie aan de verschillende doelstellingen van de Vereniging en de inspanningen die verricht worden om de verschillende baten voor de Verenging te realiseren. Deze procentuele verdeling is door de jaren heen consistent.

Voorgaande financiële overzichten zijn ontleend aan de volledige Jaarrekening 2018 d.d. 25 april 2019, die ten kantore van de Vereniging beschikbaar is, of op www.hendrickdekeyser.nl is op te vragen.

**Bestuur en directeur
april 2019**

Verklaring van de onafhankelijke accountant

Aan het bestuur en de raad van commissarissen van Vereniging Hendrick de Keyser

Ons oordeel

De samengevatte jaarrekening 2018 (hierna ‘de samengevatte jaarrekening’) van Vereniging Hendrick de Keyser te Amsterdam is ontleend aan de gecontroleerde jaarrekening 2018 van Vereniging Hendrick de Keyser.

Naar ons oordeel is de bijgesloten samengevatte jaarrekening in alle van materieel zijnde aspecten consistent met de gecontroleerde jaarrekening 2018 van Vereniging Hendrick de Keyser op basis van de grondslagen zoals beschreven in paragraaf 1 (‘Grondslagen van waardering en van bepaling van het resultaat’) in de toelichting.

De samengevatte jaarrekening bestaat uit:

- de samengevatte balans per 31 december 2018;
- de staat van baten en lasten over 2018; en
- een overzicht van de gehanteerde grondslagen van waardering en van bepaling van het resultaat en de bijbehorende toelichtingen.

De samengevatte jaarrekening

De samengevatte jaarrekening bevat niet alle toelichtingen die zijn opgenomen in de gecontroleerde jaarrekening van Vereniging Hendrick de Keyser. De gecontroleerde jaarrekening is opgesteld op basis van de gekozen en beschreven grondslagen, zoals uiteengezet in het hoofdstuk ‘Grondslagen voor waardering en bepaling van het resultaat’, in de gecontroleerde jaarrekening. Hierin is toegelicht dat de jaarrekening is opgesteld met inachtneming van de Richtlijn voor de Jaarverslaggeving 650 Fondsenwervende instellingen met uitzondering van de grondslag voor waarderingmethodiek van de panden.

Het kennisnemen van de samengevatte jaarrekening en onze verklaring daarbij kan derhalve niet in de plaats treden van het kennisnemen van de gecontroleerde jaarrekening van Vereniging Hendrick de Keyser en onze controleverklaring daarbij. De samengevatte jaarrekening en de gecontroleerde jaarrekening bevatten geen weergave van gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden sinds de datum van onze controleverklaring van 26 april 2019.

De gecontroleerde jaarrekening en onze controleverklaring daarbij

Wij hebben een goedkeurend oordeel verstrekt bij de gecontroleerde jaarrekening 2018 van Vereniging Hendrick de Keyser in onze controleverklaring van 26 april 2019.

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de raad van commissarissen voor de samengevatte jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de samengevatte jaarrekening op basis van de grondslagen zoals beschreven in de toelichting.

De raad van commissarissen is verantwoordelijk voor het uitvoeren van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de vereniging.

Onze verantwoordelijkheden

Onze verantwoordelijkheid is het geven van een oordeel of de samengevatte jaarrekening in alle van materieel belang zijnde aspecten consistent is met de gecontroleerde jaarrekening op basis van onze werkzaamheden, uitgevoerd in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder de Nederlandse Standaard 810 ‘Opdrachten om te rapporteren betreffende samengevatte financiële overzichten’.

Amsterdam, 26 april 2019

**Mazars N.V.
drs. P.A.B. Schutjens RA**

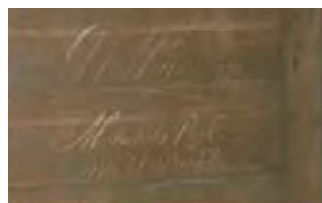
door Stan Braam

Nieuw licht op een historisch vertrek in Huis Bartolotti

Een achttiende-eeuws ensemble van Jan Baptist Xavery, Isaac de Moucheron en Jacob de Wit

Afb. 1. Huis Bartolotti, Herengracht 170-172 in Amsterdam (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 2. Het jaartal '1873' in krijt op de wand, aangetroffen bij de restauratie van 1967

In de voorkamer van Huis Bartolotti, Herengracht 170-172 in Amsterdam, bevinden zich verscheidene 18de-eeuwse kunstwerken. De wanddecoratie van het vertrek bestaat uit zes Italianiserende landschappen geschilderd door Isaac de Moucheron. Boven de deuren en tussen de 17de-eeuwse balken van het plafond zijn grisailles en een plafondstuk van Jacob de Wit bevestigd en boven de 18de-eeuwse schouw prijkt een marmeren reliëf van de beeldhouwer Jan Baptist Xavery. Het terugkerende jaartal 1735 op enkele werken van De Wit en het reliëf doet vermoeden dat er sprake is van een 18de-eeuws interieurenssemble. Het feit dat het huis deels verbouwd werd in 1735 lijkt dit vermoeden te bevestigen.

Ondanks de datering van de werken en de verbouwing in datzelfde jaar werd tot nog toe echter aangenomen dat de behangselschilderingen van De Moucheron en de plafondschilderingen van De Wit pas in de 19de eeuw waren ingebracht. Deze gedachte was gebaseerd op de 19de-eeuwse decoratieve schilderingen rond de plafondstukken van De Wit en de mahoniehouten betimmering die niet goed aan lijkt te sluiten op de schilderingen en de schouw. Toen tijdens de restauratie in 1967 het jaartal 1873 in krijt werd aangetroffen achter een van de behangselschilderingen leek het vast te staan dat de doeken niet origineel voor het huis waren gemaakt, maar in 1873 waren ingebracht. De herplaatsing van historische interieurstukken was aan

Afb. 3. De voorkamer van Huis Bartolotti (foto Pauline Dorhout)

het eind van de 19de en begin 20ste eeuw immers niet ongebruikelijk. In dit artikel zal opnieuw worden gekeken naar de vaak gestelde vraag of er nu daadwerkelijk sprake is van een 19de-eeuwse samenstelling of een 18de-eeuws ensemble gemaakt voor Huis Bartolotti.

Een imposant huis aan de Herengracht

Huis Bartolotti werd gebouwd in opdracht van de koopman Willem van den Heuvel die een grote erfenis van zijn tante en aangetrouwde Italiaanse oom had ontvangen op voorwaarde dat hij voortaan de naam Bartolotti aan de zijne zou toevoegen. In 1618 kocht hij twee bouwkvelds aan de Herengracht. In de twee jaar daarna liet hij het huis bouwen, thans Herengracht 170 en 172. Vermoedelijk omstreeks 1689 werd het grote huis opgedeeld in twee panden die apart werden bewoond. Vanaf 1713 huurde Gerbrand Pancras, burgemeester van Amsterdam, het rechter huis (nummer 170). Vier jaar later kocht hij beide delen van het pand. In 1734 kwamen beide huizen in bezit van zijn kleindochter Anna Divera Kick Pancras gehuwd met Nicolaas Cornelis Hasselaer, schepen van Amsterdam. Dankzij een overgeleverd contract is bekend dat het echtpaar de achterkamer liet ophogen en de stal aan de Keizersgracht verbouwen. Hoewel er van verdere wijzigingen aan het pand geen geschreven bewijs bestaat, is toen het interieur vermoedelijk gemoderniseerd. Hierbij is onder andere de gang voorzien van stucwerk in Lodewijk XIV-stijl dat nog aanwezig is. Lang hebben de opdrachtgevers niet van hun vernieuwde huis kunnen genieten: in 1736 werd hun huwelijk ont-

Afb. 4. Huis Bartolotti omstreeks 1860-1870 (foto P.C. Jansen, collectie Stadsarchief Amsterdam)

bonden nadat Anna werd betrapt “met haar lijfknecht in sekere besighijt op zijn [Nicolaas’] ijgen bet”.¹ Nicolaas vertrok twee jaar later naar Middelburg en Anna verbleef met een meid enige tijd in het verbeterhuis.

In 1752 werd Huis Bartolotti gekocht door de walvisreder Jan van Tarelink. Hij liet een groot achterhuis aan het rechter huis aanbouwen. Een belangrijk element van de nieuwbouw was de grote rococo zaal op de eerste verdieping. Toen de firma Van Tarelink in 1781 in financiële moeilijkheden raakte, werden de twee delen van het huis als aparte woningen verkocht. In 1872 werd Petrus Hendrik Holzman, fabrikant en lid van de Amsterdamse gemeenteraad, de eigenaar van het rechter huis. Na zijn overlijden woonde zijn dochter Henrietta Geertruida van Dorp-Holzman met haar gezin in het huis. In 1924 kwam het in bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser die in 1968 ook het linker huis kocht.

Een negentiende-eeuwse samenstelling?

Door het in krijt geschreven jaartal 1873 achter een van de doeken van De Moucheron leek het vast te staan dat omtrent dit jaar de behangselschilderingen, en mogelijk ook de bovendeur- en plafondstukken van De Wit, in opdracht van Petrus Hendrik Holzman waren ingebracht. Echter in het boek, *Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen*, uitgegeven in 1861, dus ruim een decennium voor 1873, valt het volgende te lezen:

“In de vertrekken [van Herengracht nr. 170] bevinden zich heerlijke plafonds, pilasters enz.; boven de deuren schilderwerk van de gebroeders DE WIT, MOUCHERON en anderen, van de jare 1735; aan en op de schoorsteenmantels uitmuntend beeldhouwwerk, van het schoonste wit en andere marmersoorten, waartoe behoort een ten jare 1735 door J. B. XAVERY in *haut relief* gebeeldhouwd tafereel, voorstellende PAULUS op *Milete*, voor welk kunstgewrocht nog onlangs door een engelsch heer de som van f2700 aan den eigenaar is geboden.”

De vondst van deze tekst, geschreven meer dan tien jaar voordat Holzman in het huis kwam wonen, zet de aanname dat hij de behangselschilderingen van elders zou hebben ingebracht op losse schroeven. Blijkbaar waren de behangselschilderingen van De Moucheron en (bovendeurstukken) van De Wit al aanwezig in Huis Bartolotti. Daarnaast is het interessant om te lezen dat het reliëf van Xavery al in de voorkamer gestaan moet hebben.

Deze nieuwe informatie werpt wel de vraag op waarom het jaartal 1873 in krijt op de muur is geschreven. Een kort bericht in het *Algemeen Handelsblad* van 26 november 1874 geeft echter de verklaring: “(...) de heer P. H. Holzman, eigenaar en bewoner van een der beide ouderwetsche huizen aan de Heerengracht over de Driekoningstraat, eenige behangsels van F. [sic.] de Moucheron, plafonds en dessus de porte van J. de Wit, alsmede een geschilderd *plafond* stijl Lodewijk XIV zóó heeft doen herstellen, dat zij weder voor een lange reeks van jaren beveiligd zijn.”²

1 Citaat afkomstig uit het dagboek van Jacob Bicker Raye, opgenomen in: *Gustav Leonhardt, Het huis Bartolotti en zijn bewoners*, Amsterdam 1979, p. 129.
2 *Algemeen Handelsblad*, 26 november 1874 (datum bij bericht: 25 november), bericht gevonden door Wouter van Elburg.

Klaarblijkelijk heeft Holzman niet de behangsels en plafondstukken ingebracht, maar deze laten restaureren. Tijdens deze restauratie moeten de doeken van de wand zijn gehaald en het jaartal 1873 op de muur zijn geschreven. Het ‘geschilderd plafond’ in ‘stijl Lodewijk XIV’ verwijst waarschijnlijk niet naar een van de plafondstukken in de voorkamer, maar naar dat in de achterkamer. Deze nieuwe informatie werpt een ander licht op de voorkamer. Mogelijk is er toch sprake van een 18de-eeuws interieurenssemble gemaakt in opdracht van het echtpaar Hasselaer-Kick Pancras in 1735. Dat het werk van Xavery, De Wit en De Moucheron niet wordt genoemd in een boedelinventaris van het huis uit 1736, komt waarschijnlijk doordat de schilderijen en de schouw met reliëf een vast onderdeel uitmaakten van de kamer en zodoende niet tot de roerende goederen werden gerekend.³ Het reliëf van Xavery en de schilderijen van De Moucheron en De Wit zullen hier verder worden besproken in relatie tot een groter interieurenssemble.

Jan Baptist Xavery, een belangrijke beeldhouwer

De van oorsprong Antwerpse beeldhouwer Jan Baptist Xavery (1697-1742) vestigde zich in 1721 in Den Haag waar hij vele en diverse soorten opdrach-

Afb. 5. Anoniem, *Jan Baptist Xavery*, ca. 1742 (collectie Haags Gemeentearchief)

ten kreeg. Voor Huis ten Bosch in Den Haag vervaardigde hij verscheidene schoorsteenmantels met decoratieve lijsten en een reliëf voor de audiëntiezaal van prinses Anna. Xavery maakte eveneens gebeeldhouwde portretten, onder andere van stadhouder Willem IV en zijn vrouw Anna, en religieuze beeldhouwwerken zoals de groep onder het orgel in de Sint Bavokerk te Haarlem.

Naast beeldhouwwerken maakte Xavery ook (interieur)ontwerpen. Zo leverde hij voor het Logement van de Heren van Amsterdam aan het Plein in Den Haag (gebouwd tussen 1737 en 1742) een ontwerp voor de façade en verschillende schoorsteenmantels met omlijsting. Deze ontwerpen bleven echter onuitgevoerd. Na zijn overlijden zette Xavery’s atelier de werkzaamheden nog veertien jaar voort.

Het reliëf dat zich bevindt in Huis Bartolotti is kundig vervaardigd en is dankzij de inscriptie *J:B:Xavery•F:1735•* zonder twijfel aan Jan Baptist Xavery toe te schrijven. In het verhaal dat is afgebeeld, Paulus op Malta, is vuur een belangrijk element. Mogelijk werd daarom dit verhaal passend geacht voor boven de schouw. Vuur als thema boven een schouw werd

Afb. 6. Ontwerp van Jan Baptist Xavery voor de schouw in de koffiekamer van het Logement van de Heren van Amsterdam in Den Haag (collectie Gemeentearchief Amsterdam)

3 Stadsarchief Amsterdam, boedelinventaris 12 mei 1736 opgemaakt door Jan de Vicq jr., Archief van Notarissen ter Standplaats Amsterdam, nr. 8338.

Afb. 8. Detail van het reliëf. Paulus wordt gebeten door een slang die tussen het hout verscholen zat (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 7. Marmeren schouwmantel met daarboven een beeldhouwd reliëf door Jan Baptist Xavery, voorstellend Paulus op Malta, gesigneerd door de beeldhouwer en gedateerd 1735. De beelden daarboven dateren vermoedelijk uit de 19de eeuw. (foto Arjan Bronkhorst)

ook in andere huizen toegepast, bijvoorbeeld in Huis Van Brien en (Herengracht 284) waar op een geschilderd schouwstuk van Anthonie Elliger uit 1733 de Vestaalse maagden het eeuwige vuur brandend houden.

Het verhaal van Paulus op Malta komt uit het Nieuwe Testament (Handelingen 27 en 28: 1-6). Nadat Paulus zich in een rechtszaak heeft beroepen op de keizer wordt hij per schip, vergezeld door Romeinse soldaten en hun centurio, naar Italië gebracht. Door een zware storm van meerdere dagen raakt het schip volledig uit de koers. Uiteindelijk loopt het schip vast op een zandbank en breekt de achtersteven door de golven. Tegen alle verwachtingen in komen de opvarenden ongedeerd op Malta aan. Op het eiland worden de drenkelingen gastvrij onthaald door de lokale bewoners die een vuur aanleggen. Wanneer Paulus hout op het vuur gooit wordt hij gebeten door een slang die tussen het brandhout verscholen zat. Volgens de Maltezers is de slang een straf van de goden en zal Paulus weldra sterven door het gif. Er gebeurt echter niets waarop de bevolking Paulus aanziet voor een goddelijk figuur.

De belangrijkste elementen uit het verhaal keren terug in het reliëf. In het midden is het vuur afgebeeld met Paulus ernaast met de slang nog in zijn hand. Om Paulus heen is een gezelschap van drenkelingen en eilandbewoners afgebeeld. Het tafereel speelt zich dichtbij het strand af; de mast van het vastgelopen schip is in de achtergrond nog te zien. De wijze waarop Xavery het verhaal van Paulus op Malta heeft vormgegeven komt opvallend veel overeen met een gravure van Hendrick Goltzius (1558-1617) uit 1582. Met name de zittende soldaat links van het vuur lijkt op de soldaat van Goltzius. Waarschijnlijk hebben Xavery en Goltzius de vormgeving van de soldaat gebaseerd op (afbeeldingen van) de *Torso Belvedere*, een beroemd beeld uit de klassieke oudheid. Xavery was ongetwijfeld bekend met de klassieke beeldhouwkunst.

Afb. 9. Paulus wordt in Malta gebeten door een adder, gravure van Hendrick Goltzius, 1582 (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

De plaatsing van het reliëf is merkwaardig. Niet alleen is de schoorsteenmantel veel breder dan het reliëf, ook de mahoniehouten betimmering lijkt niet aan te sluiten op het marmer. De houten schouwboezem en de lambrieringen zijn waarschijnlijk pas tijdens de restauratie door Holzman in 1873 aangebracht of vermaakt. Mogelijk was er oorspronkelijk een schouwensemble in de voorkamer dat uit meerdere elementen bestond. Uit de 18de eeuw zijn immers vele voorbeelden bekend van ensembles van schoorsteenmantel met daarboven een spiegel en/of schildering, omgeven door een geornamenteerde lijst. Een dergelijk ensemble, met het reliëf als bovenste sluitstuk, zou het verschil in breedte tussen de schouw en het reliëf kunnen verklaren.

Afb. 10. De voorkamer, ingericht door mevrouw Van Dorp-Holzman, foto vóór 1910 (collectie Vereniging Hendrick de Keyser)

Afb. 11. Henrietta Geertruida Van Dorp-Holzman voor de schouw in de voorkamer, foto vóór 1910 (collectie Vereniging Hendrick de Keyser)

Afb. 12. Schouwensemble in Rapenburg 48 door Jan Baptist Xavery, 1739. Het reliëf toont het liefdespaar Paris en Oenone. Tegenwoordig bevindt de schouw zich in het Rijksmuseum (foto RKD-Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis)

Afb. 13. Schouwensemble Rapenburg 48 in het Rijksmuseum (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Dat Xavery vaardig was in het creëren van grote en rijk geornamenteerde schouwdecoraties blijkt duidelijk uit zijn werk voor de zaal van Rapenburg 48 in Leiden (tegenwoordig deel uitmakend van de collectie van het Rijksmuseum). Xavery vervaardigde dit schoorsteenensemble in opdracht van Diederik II van Leyden die zijn woonhuis aan het Rapenburg liet verbouwen tussen 1739 en 1743. Xavery was niet de enige die bijdroeg aan de decoraties van deze zaal. Jacob de Wit schilderde vier plafondstukken en Urbanus en Daniël Leyniers leverde Brusselse wandtapijten. Op deze manier was er niet alleen sprake van een schouwensemble, maar van een groter interieureensemble gevormd door verschillende disciplines.

Gezien de grootte en zwaarte van het reliëf in de voorkamer van Huis Bartolotti en het feit dat het reliëf en de omlijsting uit één stuk marmer bestaan is het ook goed mogelijk dat het reliëf nooit onderdeel heeft uitgemaakt van een groter schouwensemble, maar al sinds 1735 een losstaand element is. Het is niet zeker of de twee gepleisterde vrouwenbeelden destijds al op het reliëf stonden of dat het latere, 19de-eeuwse, toevoegingen zijn. Gezien de omvang van de voorkamer zou een groter schouw-ensemble waarschijnlijk ook niet passen. In het reeds geciteerde [Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen](#) is te lezen dat een Engelsman 2700 gulden had geboden voor het reliëf. Het feit dat iemand dit werk wilde kopen suggereert dat reeds voor Holzmans restauratie het reliëf losstaand was. Beide mogelijkheden, een schouwensemble of losstaand element, blijven echter gissingen.

Afb. 14. *Landschap met heuvels en een toren op de achtergrond*, ets door Isaac de Moucheron uit een serie van tien naar het werk van Gaspard Dughet (ook bekend als Gaspard Poussin), niet gedateerd. Het werk van de 17de-eeuwse schilder Dughet vormde een belangrijke bron van inspiratie voor De Moucheron (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Isaac de Moucheron, Italië aan de Herengracht

Drie muren in de voorkamer zijn voorzien van in totaal zes beschilderde doeken van de hand van Isaac de Moucheron (1667-1744). Door het grote formaat, de gelijke horizon en de op elkaar aansluitende tafereelen waant de bezoeker zich in Italië. De Moucheron was zeer bedreven in het schilderen van dergelijke Italianiserende fantasielandschappen. Arcadische landschappen als wanddecoratie waren populair tijdens de gehele 18de eeuw en werden vervaardigd voor de huizen en buitenplaatsen van de Hollandse elite.

Isaac de Moucheron werd opgeleid door zijn vader, Frederick de Moucheron (1633-1686), eveneens een landschapsschilder. Frederick overleed toen Isaac pas negentien jaar oud was. In 1694 maakte Isaac een reis van drie jaar naar Italië. Uiteraard was de reis naar Italië vormend voor zijn werk. Na zijn terugkeer ontving hij vele opdrachten en in 1742 stond zijn jaarinkomen geregistreerd op 1500 gulden met een adres aan de Prinsengracht. Een belangrijke bron van inspiratie voor Isaac was het werk van de Franse schilder Gaspard Dughet (1615-1675). De Moucheron vervaardigde een serie etsen naar zijn schilderijen. De invloed van Dughet is terug te zien in Huis Bartolotti: het tafereel rechts van de gangdeur is gebaseerd op een van zijn werken.⁴

De zes behangschilderingen in de voorkamer van Huis Bartolotti zijn kenmerkend voor het werk van De Moucheron. Op elk doek is een idyllisch landschap te zien omsloten door bomen met in de achtergrond bossen of gebouwen op heuvels en bergen. In alle landschappen is een waterelement

Afb. 15. Arnoud van Halen, *Portret van Isaac de Moucheron*, 1744 (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

⁴ Collectie Christ Church College, Oxford.

Afb. 16. Paneel gangzijde bij het raam
(foto Pauline Dorhout)

aanwezig en bevinden zich mensen die schapen voortdrijven of liggend of zittend converseren. De doeken sluiten, opvallend genoeg, qua formaat goed aan op de onregelmatige plattegrond van de voorkamer en er lijken geen abrupte onderbrekingen van de voorstellingen te zijn. Wel is er bij de restauratie van 1967 vastgesteld dat sommige doeken aan de randen zijn afgesneden.

De Moucheron maakte tijdens zijn carrière vele gedetailleerde tekeningen,

Afb. 17. Paneel buurzijde nr. 168 bij het raam
(foto Pauline Dorhout)

vaak met waterverf ingekleurd of met inkt gewassen en voorzien van zijn signatuur. Het feit dat deze tekeningen zo ver uitgewerkt zijn, wijst erop dat ze waarschijnlijk dienden ter presentatie voor potentiële opdrachtgevers. Het formaat van de getekende voorstelling kon vervolgens worden aangepast aan de eisen van een specifieke ruimte of opdrachtgever. Hierdoor zijn (kleine) verschillen tussen het gepresenteerde ontwerp en de daadwerkelijke behangschilderingen te verklaren.

enkele
deur

dubbele
deur

schouw

Afb. 18. De zes behangschilderingen op een rij (foto's Pauline Dorhout)

5 Drie tekeningen bevinden zich in de collectie van het Teylers Museum (S 053, S 054 en S 057). Van de overige tekeningen is de verblijfplaats onbekend. Afbeeldingen van deze tekeningen zijn gevonden in veilingcatalogi (Paul Graupe, *Versteigerung 147 am 12. Oktober 1935*, nr. 102 Tafel 5; Sotheby's & Co., *Catalogue of Fine Dutch, Flemish and German Drawings. Including the Property of Eva, Countess of Rosebery and other owners*, 22nd November 1974, nr. 142) of op de website van het RKD (nr. 0000197521).

Afb. 19. Deze presentatietekening komt opvallend goed overeen met de wandschildering rechts van de gangdeur. De voorstelling is ontleend aan een schilderij van Dughet (foto RKD)

Afb. 20. Landschap met rivier, tekening door Isaac de Moucheron, niet gedateerd. Op deze met waterverf ingekleurde presentatietekening is vrijwel hetzelfde tafereel te zien als op het doek links van de deur naar de achterkamer. De steen rechts is vervangen door een balustrade en de vrouw met hond in de voorgrond is weggelaten (collectie Teylers Museum Haarlem)

Alhoewel het nu bekend is dat de behangselschilderingen niet door Holzman in 1873 zijn ingebracht, is het niet zeker of de schilderijen specifiek gemaakt werden voor Huis Bartolotti in opdracht van het echtpaar Hasselaer-Kick Pancras. Het sterkste argument dat dit het geval is, vormen de behangsels en de kamer zelf. Zoals vermeld sluiten de doeken opvallend goed aan op de onregelmatige plattegrond van de voorkamer; de taferelen zijn niet abrupt onderbroken. Slechts kleine stroken doek, waar zich nu houtwerk bevindt, aan de zijkanten van de voorstelling lijken te ontbreken. Vermoedelijk is dat het gevolg van de restauratie uit 1873. Op alle behangsels is de compositie echter nog intact en bevindt de horizon zich op dezelfde hoogte. Alleen de voorstelling rechts van de schouw lijkt onderbroken te zijn. Onder andere de boomstam geheel links ontbreekt en ook het bladerdek is slechts voor de helft weergegeven. De ontbrekende boom is waarschijnlijk het gevolg van een afsnijding (aan beide zijden) tijdens de restauratie in 1873. Een vergelijking met de bijbehorende presentatietekening verklaart het ‘halve’ bladerdak. Doordat de verhoudingen van de tekening al overeenkwamen met de beschikbare ruimte in de voorkamer was een vergroting van het tafereel niet noodzakelijk. Een toevoeging zou de verhoudingen juist verstoren.

Jacob de Wit, allegorieën in het grijs

Jacob de Wit (1695-1754) verhuisde op jonge leeftijd van Amsterdam naar Antwerpen. In deze stad woonden twee ooms van Jacob die in wijn en kunst handelden. De Wit was van 1711 tot 1713 in de leer bij Jacob van Hal (1672-1750) en werd twee jaar later meester bij het Antwerpse Sint Lucas-gilde, het kunstenaarsgilde van de stad. Niet lang daarna verhuisde hij weer naar Amsterdam waar hij veel opdrachten kreeg, in het begin vooral van mede-katholieken. De zaken gingen goed waardoor De Wit zich een huis met atelier aan de Keizersgracht kon veroorloven. De Wit is vooral bekend van zijn plafondstukken en zijn schilderwerk in grijstinten (grisailles) waarmee een beeldhouwd reliëf wordt gesuggereerd. Dit soort grisailleschilderingen waren een handelsmerk van De Wit en worden daarom vaak ‘Witjes’

Afb. 21. Plattegrond van de voorkamer met aan de onderzijde het raam. De witte vlakken geven aan waar de deur naar de gang (links), de achterkamer (boven) en de schouw (rechts) zich bevinden.

Afb. 22. Jacob Houbraken, *Portret van Jacob de Wit, naar Jacob de Wit en Jan Maurits Quinkhard, 1751* (collectie Rijksmuseum)

Afb. 23. Bovendeurstuk met putti en geit met het opschrift ‘JWit 1735’ (foto Pauline Dorhout)

Afb. 24. Bovendeurstuk. De attributen van de putti verwijzen naar water. Mogelijk is de bebaarde figuur met kroon in het medaillon Poseidon (Neptunus). Het doek draagt de signatuur ‘JWit F. 1735’ (foto Pauline Dorhout)

genoemd. Deze term wordt nog steeds veel gebruikt om grisaille schilderijen aan te duiden ook als deze niet door hem zijn vervaardigd. De Wit kende Xavery en De Moucheron goed en werkte regelmatig met hen samen. Zo werkten ze in 1734 samen aan de schilderijen voor Herengracht 168, het pand naast Huis Bartolotti. De Moucheron vervaardigde de landschappen en De Wit voegde de figuren aan de landschappen toe. Met Xavery onderhield De Wit nog nauwere banden. Niet alleen speelden zij opdrachten aan elkaar door, onder andere voor Huis ten Bosch, maar ook was De Wit peetvader van de kinderen van Xavery en nam hij, na zijn overlijden in 1742, twee van zijn kinderen in huis op.

In de voorkamer van Huis Bartolotti bevinden zich vijf werken van De Wit: twee bovendeurstukken, een groot plafondstuk en twee tondo’s. Afgezien van de grote plafondschildering zijn alle werken in de voor Jacob de Wit karakteristieke grijstinten geschilderd. Op het doek boven de deur naar de gang zijn meerdere putti rond een geit afgebeeld. Een van de putti probeert op de geit te zitten terwijl hij wordt ondersteund door twee anderen. Een putto houdt de geit bij de sik vast. Mogelijk verbeelden zij de getemde wellust. Een andere interpretatie is die van een bacchanaal, een thema dat De Wit vaker heeft uitgewerkt zowel op papier als op doek. Enigszins verborgen in de achtergrond staat een bebaarde man met een kind in de armen. De figuur lijkt op een beeld uit de Oudheid van Silenos die de jonge Dionysos (Bacchus) vasthoudt. Dit bevestigt de identificatie van de scène als bacchanaal: een ode aan de god Dionysos. Wie de gesluierde persoon is in het medaillon is echter niet duidelijk.

Het andere bovendeurstuk geeft verwijzingen naar water: een putto houdt een visnet vast, twee anderen schelpen en één een grote urn waar water uit stroomt. Drie van de vijf putti knielen voor een medaillon in het midden van de voorstelling. Op het medaillon is, net als bij het andere schilderij, een hoofd en profiel weergegeven. Het betreft een dubbelzijdig hoofd met een kroon. Het linker hoofd heeft een baard en is ouder; het rechter hoofd is dat van een jonge man of vrouw. Mogelijk is hier de Romeinse god Janus afgebeeld, de god van het begin, transitie en doorgangen/deuren. Gezien de verwijzingen naar water is het echter waarschijnlijker dat de zee-god Poseidon (Neptunus) samen met zijn vrouw, de zeenimf, Amphitrite is afgebeeld. De knielende putti doen vermoeden dat het hier om een aanbidding van Poseidon/Neptunus gaat of een verbeelding van het element water.

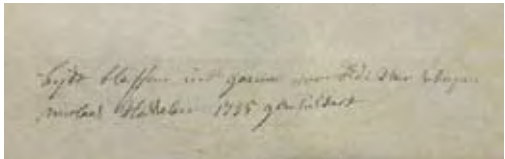

Afb. 25. **MIDDEN** Het grote plafondstuk in de voorkamer. Te zien zijn Flora en Zephyr. Gesigneerd ‘JWit 1735’. **BOVEN EN ONDER** De twee medaillons in het plafond verbeelden Gerechtigheid (zwaard en weegschaal) en Voorzichtigheid (spiegel en slang). De doeken worden omgeven door 19de-eeuwse schilderijen, mogelijk aangebracht tijdens de restauratie van 1873 (foto’s Pauline Dorhout)

Het grote plafondstuk verbeeldend Flora en Zephyr (de westenwind) tussen de wolken, wordt geflankeerd door twee ronde grisailles. Op ieder tondo zijn putti afgebeeld eveneens zwevend tussen wolken. De putti met zwaard en weegschaal verbeelden Gerechtigheid en de putto met in de ene hand een spiegel en in de andere een slang stelt Voorzichtigheid voor. Het precieze verband tussen de plafond- en bovendeurstukken in het vertrek is niet geheel duidelijk. De verbeelding van water op een van de bovendeurstukken suggereert de vier elementen als thema. Echter, zelfs wanneer op het mid-

Afb. 26. Getekende voorstudie voor de schildering van Gerechtigheid. Gesigneerd ‘JWit invt’ (collectie Universiteit Leiden)

Afb. 27. Aantekening van Jacob de Wit op de achterzijde van de tekening: ‘bijdt blaffon int grauw voor dEd Heer Schepen Nicolaas Hasselaer 1735 geschildert’ (collectie Universiteit Leiden)

Afb. 28. Signatuur van Jacob de Wit op het bovendeurstuk naar de gang (foto Pauline Dorhout)

6 De tekening van Gerechtigheid bevindt zich in de Speciale Collecties van de Universiteit Leiden (PK-T-2125) en de voorstudie van Voorzichtigheid is in de collectie van het Museum voor Schone Kunsten Boedapest (1917-192).

7 De aantekening werd in 1958 al opgemerkt door Staring in zijn werk over Jacob de Wit (verso tekening gecontroleerd door auteur).

delste plafondstuk lucht (Zephyr) en aarde (Flora) afgebeeld zijn, ontbreekt nog het element vuur. Het is de vraag of het waarschijnlijk is dat het reliëf voor vuur staat. Niet alleen zou dit element, in tegenstelling tot de anderen, verbeeld zijn met een bijbels verhaal, maar het is bovendien in een ander medium vormgegeven. Afgezien van twee godenvereringen en twee deugden is er daarmee geen overtuigend thematisch verband vast te stellen. In tegenstelling tot de bovendeurstukken en het grote plafondstuk zijn de twee medaillons niet voorzien van het signatuur en de datum **JWit 1735**. Dankzij twee getekende voorstudies, beiden gesigneerd, is de toeschrijving aan De Wit echter zeker.⁶ De voorstudie van Gerechtigheid levert echter nog meer informatie op dan alleen een toeschrijving. Op de achterkant van de tekening staat namelijk het volgende vermeld: “bijdt blaffon int graeuw voor dEdl Heer Scheepen Nicolaas Hasselaer 1735 geschildert”.⁷ Deze opmerking, neergeschreven door De Wit zelf, toont aan dat ten minste één tondo in opdracht van Hasselaer is geschilderd door De Wit. Het jaartal 1735 en de nauwe band tussen de drie kunstenaars maakt het zeer aan- nemelijk dat de andere werken in de voorkamer, gedateerd met ditzelfde jaartal (het reliëf van Xavery en de andere gesigioneerde doeken van De Wit), eveneens in opdracht van Hasselaer zijn vervaardigd.

Conclusie

De vondst van een opmerking in [Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen](#) (1861) en het bericht in het [Algemeen Handelsblad](#) (1874) maken duidelijk dat de voorkamer van Huis Bartolotti geen laat 19de- eeuwse samenstelling is van bij elkaar gebrachte interieuronderdelen, maar dat in 1873 een (ingrijpende) restauratie plaats heeft gevonden van een al aanwezig ensemble. Hiermee kwam de mogelijkheid in beeld dat er toch sprake is van een 18de-eeuws interieurenssemble vervaardigd door Jan Baptist Xavery, Isaac de Moucheron en Jacob de Wit voor Huis Bartolotti in opdracht van het echtpaar Hasselaer-Kick Pancras.

Het jaartal **1735** op enkele werken van De Wit in het vertrek en het reliëf van Xavery lijken dit vermoeden te bevestigen. Het reliëf maakte mogelijk onderdeel uit van een grotere schouwdecoratie. Xavery’s werk voor de zaal van Rapenburg 48 toont aan dat hij vaardig was in het creëren van grotere schouwdecoraties als onderdeel van een interieurenssemble. Of het reliëf onderdeel was van een schouwensemble of een losstaand element blijft echter onduidelijk. Hoewel de behangselschilderingen van De Moucheron niet van het jaar 1735 zijn voorzien, doet de wijze waarop de doeken passen in de onregelmatig gevormde plattegrond van de kamer vermoeden dat zij onder- deel waren van een interieurenssemble in de voorkamer. De aantekening van De Wit bevestigt het vermoeden dat de voorkamer in Huis Bartolotti een (restant van een) 18de-eeuws interieurenssemble is. Een mogelijk scenario voor de opdracht is als volgt: In hetzelfde jaar dat Nicolaas Hasselaer en Anna Divera Kick Pancras hun huis aan de Herengracht in bezit kregen, werkten Isaac de Moucheron en Jacob de Wit aan een interieur voor het naastgelegen pand nummer 168. Mogelijk zijn zij tijdens deze werkzaamheden in contact gekomen met het

echtpaar Hasselaer-Kick Pancras. De Wit en De Moucheron waren immers twee veel gevraagde kunstenaars die regelmatig met elkaar samenwerkten in de grachtengordel. Anna Divera woonde destijds al in het rechter deel van Huis Bartolotti en zal op de hoogte zijn geweest van de werkzaamheden in opdracht van haar bureu. De aantekening van De Wit op de voorstudie bewijst dat een verbouwing van de voorkamer heeft plaatsgevonden in 1735 en dat er een opdrachtrelatie bestond tussen Hasselaer en De Wit. Aange- zien Xavery, De Wit en De Moucheron al eerder samenwerkten, is het zeer waarschijnlijk dat er bij de werkzaamheden voor Huis Bartolotti eveneens sprake was van een samenwerking met als resultaat een interieurenssemble. ■

Over de auteur

Stan Braam studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht waar hij in 2018 zijn Research Master voltooide. Tijdens zijn studie specialiseerde hij zich onder andere in 19de-eeuwse beeldhouwkunst. Als vrijwilliger in Museumhuis Bartolotti kwam hij in aanraking met het reliëf van Jan Baptist Xavery in de voorkamer. Zijn nieuwsgierigheid bracht hem ertoe een onder- zoek te doen waarvan het resultaat hier is gepubliceerd.

Literatuur

- Auteur onbekend, [Afbeeldingen van Oude Bestaande Gebouwen, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst](#), Zesde Aflevering, Amsterdam 1861.
- R. Baarsen e.a., [Rococo in Nederland](#), Amsterdam 2001.
- S.A.C. Dudok van Heel, ‘Een verbouwingscontract van het Bartolottihuis aan de Herengracht voor het echtpaar Hasselaer-Kick in 1734’, in: [Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Amsterdam](#), 80 september/oktober (1993), p. 97-106.
- L.J. van der Klooster, ‘Jan Baptist Xavery (1697-1742). Documentatie over enkele van zijn werken’, in: [Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek](#), 21 (1970), p. 99-138.
- D. de Kool, ‘Jan Baptist Xavery en zijn beeldhouwwerken in Leiden’, [Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken](#) 108 (2016), p. 117-122.
- G. Leonhardt, [Het huis Bartolotti en zijn bewoners](#), Amsterdam 1979.
- R. Meischke e.a., [Huizen in Nederland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser, dl. II Amsterdam](#), Amsterdam/Zwolle 1995.
- M.D. Ozinga, ‘Jan Baptist Xavery als decoratief-architectonisch ontwerper’, in: [H. Miedema \(red.\), Miscellanea I.Q. van Regteren Altena](#), Amsterdam 1969, p. 166-173.
- R. Schillemans en G. van den Hout, [Putti en cherubijntjes. Het religieuze werk van Jacob de Wit \(1695-1754\)](#), Amsterdam 1995.
- A. Staring, [Jacob de Wit 1695-1754](#), Amsterdam 1958.
- N. Wedde, [Isaac de Moucheron \(1667-1744\). His Life and Works with a Catalogue Raisonné of his Drawings, Watercolours, Paintings and Etchings](#), 2 dl., Frankfurt am Main 1996.

Een keizer waardig

Het herstel van de bel-etage van Huis Barnaart, Nieuwe Gracht 7 te Haarlem, 2012-2018

88

EEN KEIZER WAARDIG • HET HERSTEL VAN DE BEL-ETAGE VAN HUIS BARNAART, NIEUWE GRACHT 7 TE HAARLEM, 2012-2018

Afb. 1. Huis Barnaart, Nieuwe Gracht 7 in Haarlem
(foto Arjan Bronkhorst)

Al honderd jaar restaureert Vereniging Hendrick de Keyser monumenten in ons land. Van kleine interieurverbouwingen en gefaseerde opknapbeurten tot casco-restauraties en grootscheepse herstelprojecten, aan alles wordt zorg en aandacht besteed. Al bij de eerste grote restauratie die begin jaren twintig door de Vereniging werd uitgevoerd, van het helaas in de oorlog verloren gegane huis ‘In de Steenrotse’ in Middelburg, schreef De Telegraaf: “Dankzij de goeden zorgen van velen is nu alles weer deugdelijk in orde en kan de Steenrotse weder vele jaren of eeuwen leven”.

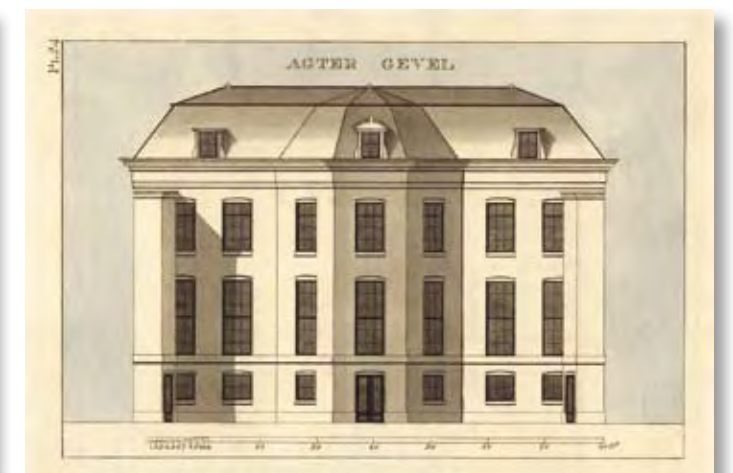
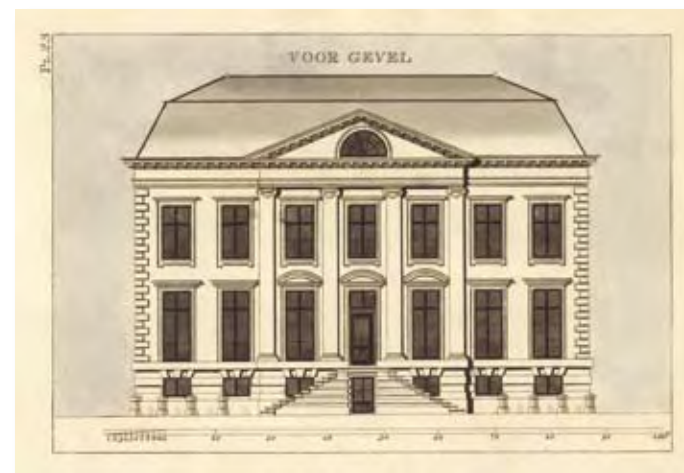
De Vereniging probeert altijd gebruik te maken van vernieuwde inzichten en vooruitstrevende technieken, en heeft in een eeuw tijd een bijzondere restauratie-expertise in opgebouwd. Zo ging men ook te werk bij het statige Huis Barnaart aan de Nieuwe Gracht in Haarlem. Tussen 2012 en 2018 vond hier onder eigen directie, waarbij de leiding in handen was van restauratie-architect Ann-Katrin Adolph, een uitvoerige restauratie plaats van zowel het casco, het exterieur, het interieur als een deel van het meubilair. Bij deze restauratie werd gebruik gemaakt van verscheidene externe adviseurs, waardoor dit huis een mooi voorbeeld is van hoe met behulp van verschillende expertises een verantwoord eindresultaat kan worden behaald. Dit artikel is een bewerking op het boekje *Keizerlijk restaureren* (2018), dat als afsluiting op de restauratie verscheen. Het behandelt enkele vertrekken op de bel-etage van het huis, aan de hand waarvan verschillende aspecten van een hoogwaardige interieurrestauratie kunnen worden geïllustreerd.

Afb. 3. Portret van Willem Philip Barnaart
door J.F.A. Tischbein uit 1801
(foto Theo Out)

Geschiedenis

Huis Barnaart werd tussen 1804 en 1807 gebouwd in opdracht van de jonge, zeer vermogende Willem Philip Barnaart (1781-1851) ter gelegenheid van zijn huwelijk. Barnaart was afkomstig uit een van oorsprong doopsgezind Vlaams geslacht, dat bij zijn geboorte al enkele generaties tot de stedelijke elite van Haarlem behoorde. Het pand werd gebouwd naar een ontwerp van de Amsterdamse stadsarchitect Abraham van der Hart (1747-1820), op de plek van een ouder familiehuis. De bouw kostte bijna 400.000 gulden, een voor die tijd ongekend hoog bedrag. Naast een statig neoclassicistisch exterieur kreeg het huis een

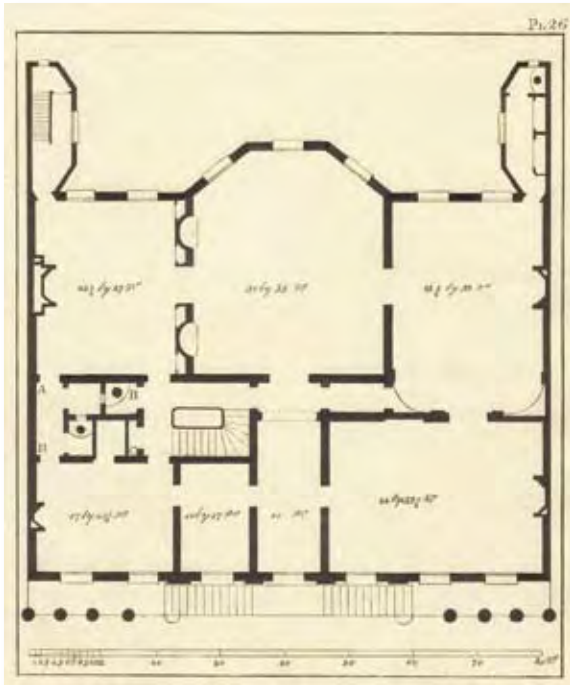
Afb. 4 en 5. De voor- en achtergevel van Huis Barnaart door J. van Straaten, 1812

Afb. 2. Omslag boekje *Keizerlijk restaureren*

89

VERENIGING HENDRICK DE KEYSER JAARVERSLAG 2018

Afb. 6. De plattegrond van de bel-etage door J. van Straaten, 1812

Afb. 7. De Nieuwe Gracht door Cornelis Springer, 1879 (collectie NHA Haarlem)

bijzonder rijk aangekleed interieur, waarvan de kosten ruim de helft van de bouwsom besloegen. Het werd afgewerkt naar de laatste Franse mode, het zogeheten ‘empire’, en rijkelijk versierd met dure stoffen, schilderijen, bladgoud, exotische houtsoorten en decoratief stucwerk.

In 1851 overleed Barnaart op zijn buitenplaats Huis te Vogelenzang, waar de familie na zijn dood bleef wonen. Het huis aan de Nieuwe Gracht werd in 1852 voor het volgens tijdgenoten veel te lage bedrag van 16.000 gulden verkocht aan de familie Koppiers, die het verhuurde. Later zou het nog slechts tweemaal worden verkocht, in 1868 aan de familie Mulier (sportman Pim Mulier groeide in het huis op) en in 1879 aan de Provincie Noord-Holland. Deze bestemde het huis tot woning voor de commissaris van de koning(in), een functie die het tot 1940 heeft gehad. In de oorlog waren er plannen tot vestiging van een empiremuseum, maar deze zijn nooit van de grond gekomen. Na de oorlog werd het huis in gebruik genomen als kantoor. In 2002 werd het aangekocht door Vereniging Hendrick de Keyser, na het aflopen van het laatste huurcontract in 2012 is men gestart met de restauratie.

Restauratieafwegingen en onderzoek

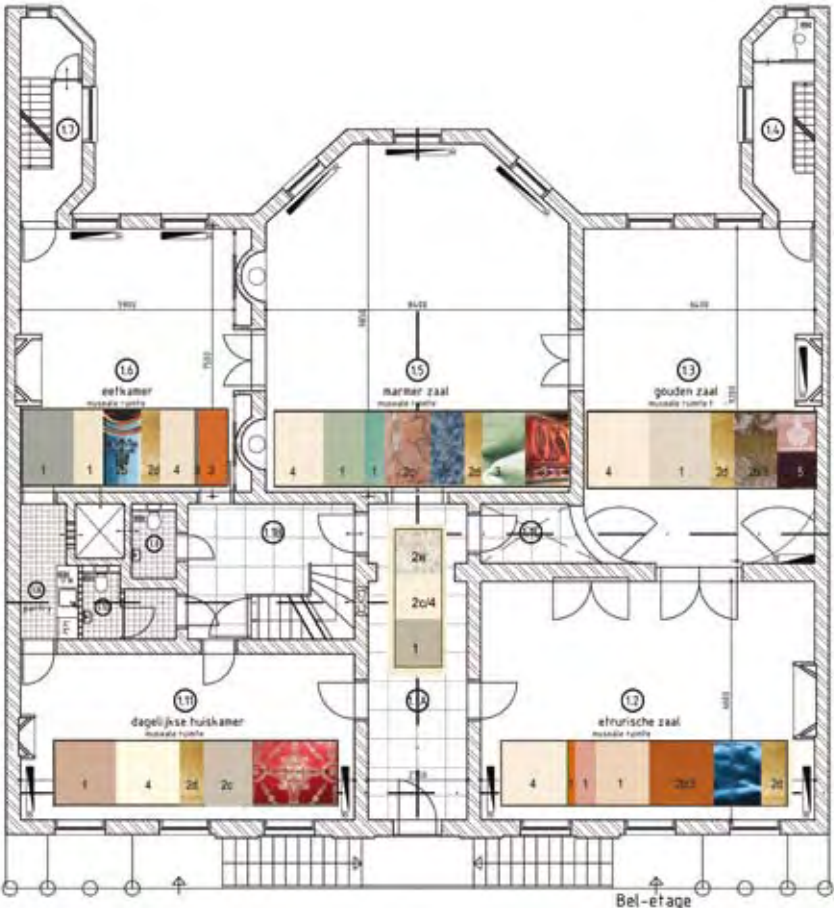
Voordat aan een restauratie wordt begonnen, wordt door de Vereniging onderzoek gedaan. Wat is bekend over de geschiedenis van het huis? Wat is er geschreven? Welke historische bronnen zijn er? Over de bouw van Huis Barnaart is betrekkelijk veel bekend doordat een uniek pakket aan bouwrekeningen bewaard is gebleven. Deze bijzonder gedetailleerde rekeningen uit de bouwtijd zijn opgesplitst per vakman en leverancier en geven soms zelfs informatie over wat er waar op een dag tijdens de bouw gebeurde. Bij de documenten zitten ook een bouwbestek van Van der Hart en verschillende rekeningen voor meubilair. Aangevuld met informatie uit een boedel-

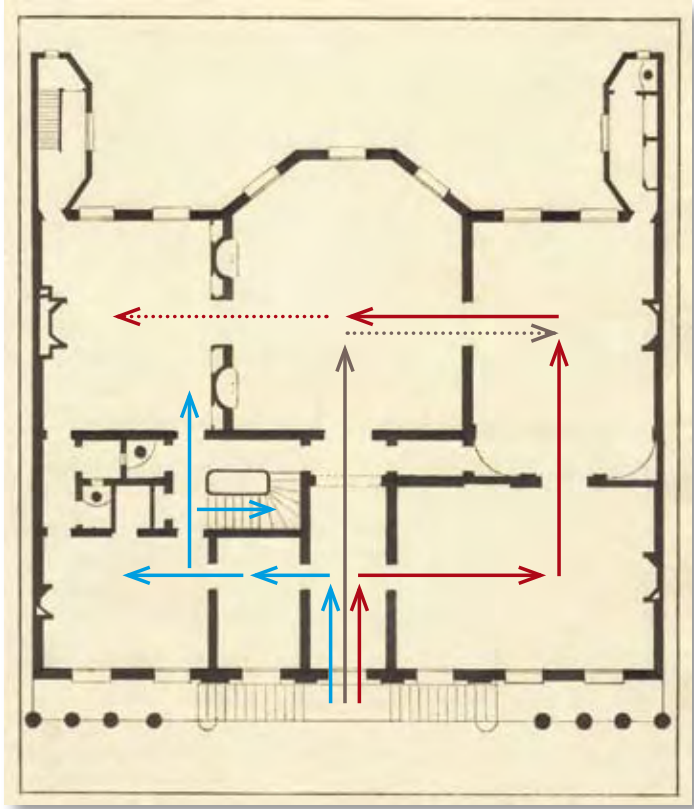
Afb. 8. Kleurtrapje met de resultaten van het eerste kleuronderzoek

beschrijving die werd opgesteld na het overlijden van Barnaart kan hiermee een vrij goed beeld van de afwerking en inrichting van het huis worden verkregen in de periode dat het door de familie Barnaart werd bewoond.

Naast onderzoek in schriftelijke bronnen wordt ook in het pand zelf gekeken naar wat er nog in situ aanwezig is. Ondanks dat er op het eerste gezicht nog veel historische afwerkingen in het huis aanwezig leken te zijn, viel in Huis Barnaart één aspect op. Het interieur was betrekkelijk ‘wit’ en sober. Bij verschillende verbouwingen door voormalige bewoners en gebruikers moet een deel van de rijkdom van het oorspronkelijke interieur verloren zijn gegaan. Daarnaast strookt het sobere karakter niet met de mode van de empirestijl, die juist om het gebruik van zware stoffen, donkere houtsoorten en sterke kleurcontrasten draait. Uit de bouwrekeningen bleek hetzelfde, er werden grote bedragen gerekend voor materialen die specifiek waren bestemd voor de afwerking van het interieur. Uit een eerste stratigrafisch kleuronderzoek dat in het huis werd gedaan was het beeld ontstaan dat alle vertrekken oorspronkelijk een zachte roomgelige afwerking hadden, een kleur die eigenlijk niet bij de empire-stijl past. Bij een tweede microscopisch kleuronderzoek werden sporadisch resten gevonden van een dunne, gladde verflaag die per kamer verschillend van kleur was. Het vermoeden ontstond dat de gele afwerking als vernislaag had gediend, waarop de verschillende afwerkingen werden aangebracht. Deze laag was heel glad en daardoor kon de laatste afwerklaag dun en glanzend worden aangebracht. Waarschijnlijk heeft men bij latere verbouwingen deze afwerking weggeschuurd tot op de hardere roomgelige vernislaag, die als goede ondergrond kon dienen voor nieuw schilderwerk. Op basis van kleurbeschrijvingen in een stoffeerderekening, beschrijvingen in een schildersrekening en kleuronderzoek in

Afb. 9. Kleurenschema met de afwerkingslagen op de bel-etage (afbeelding Bert Jonker).
1 Houtwerk wanden
2 Wandvlakken
2a= stof
2b=behang
2c=marmerstuc/stucwerk
2d=verguldwerk
2e=marmar
3 stoffering, gordijnen/draperieën
4 stucwerk plafonds
5 herplaatsing bestaande meubels

Afb. 10. De verschillende soorten van gebruik van de bel-etage
 ■ Formele ontvangst
 ■ Gewone ontvangst
 ■ Privégebruik

situ per kamer is vervolgens een schema gemaakt waarin de verschillende afwerkingen in kaart zijn gebracht. Hieruit komt goed naar voren dat per kamer telkens een ander kleurcontrast werd gekozen: blauw tegenover roze en oranje, goud tegenover paars en rood tegenover groen. Dit soort zware kleurcontrasten zijn kenmerkend voor de empirestijl, waar in Nederland niet veel voorbeelden van bekend zijn. Het herstel van deze contrasten was daarom één van de speerpunten van de restauratie.

Naast het onderzoek naar de kleurafwerking is het van belang dat wordt gekeken naar hoe de bel-etage in de tijd van Barnaart zou kunnen zijn gebruikt. De bel-etage bevatte volgens de bouwrekeningen een vestibule, antichambre of grote zijkamer, salon, eetzaal, dagelijkse eetkamer, trappenhuis met privaten, kleine zijkamer en een spreekkamer. Het huis wordt door een vestibule en dwarsgang ('corridor') in twee helften verdeeld. Met de beschrijving van de vertrek-

ken kan de plattegrond van de bel-etage grotendeels in twee verschillende functies worden opgedeeld: ontvangstgerichte kamers aan de rechter- en achterzijde van het huis en kamers voor privégebruik aan de linkerzijde. Deze indeling lijkt te passen bij het publieke leven dat Barnaart leidde. Naast dat hij een tijd *maire* (burgemeester) van Haarlem was, was hij bestuurlijk actief in verschillende genootschappen en onderhield hij goede relaties met het Nederlandse hof. Dit publieke leven betekent dat hij waarschijnlijk vaak ontvangsten in zijn huis had. Het gebruik van de bel-etage zou daarbij op drie verschillende wijzen kunnen hebben plaatsgevonden.

De beschrijving van de kamers op de bel-etage lijkt te verwijzen naar een bepaalde sequentie van ontvangstvertrekken. Over het gebruik van dit soort ontvangstvertrekken is in Nederland weinig bekend. De sequentie zal in de verte verwijzen naar ontvangsten zoals die aan koninklijke hoven voorkwamen. Hierbij doorliep men een bepaalde route van vertrekken die als doel het imponeren van de gasten had. Dit kwam tot uiting door de kamers verschillend aan te kleden, vaak in opvolging steeds duurder en uitbundiger. Het meest uitgebreide gebruik van de kamers in Huis Barnaart zou kunnen worden omschreven als een 'formele ontvangstroute'. Deze loopt via de antichambre en salon (af en toe ook 'tweede antichambre' genoemd) naar de eetzaal, waarbij eventueel de dagelijkse eetkamer als dessertkamer (opdienkamer) werd gebruikt. Naast dit soort chique ontvangsten zullen er ook meer informele ontvangsten in het huis zijn geweest waarbij men enkel gebruik maakte van de representatieve eetzaal. In dit geval ging men waarschijnlijk rechtstreeks naar de eetzaal en trok het gezelschap zich eventueel na het diner terug in de salon. Hiernaast was er uiteraard ook het dagelijkse gebruik van het pand, waarbij de nadruk meer lag op de zitkamer, eetkamer en het kantoortje aan de linkerzijde van het huis.

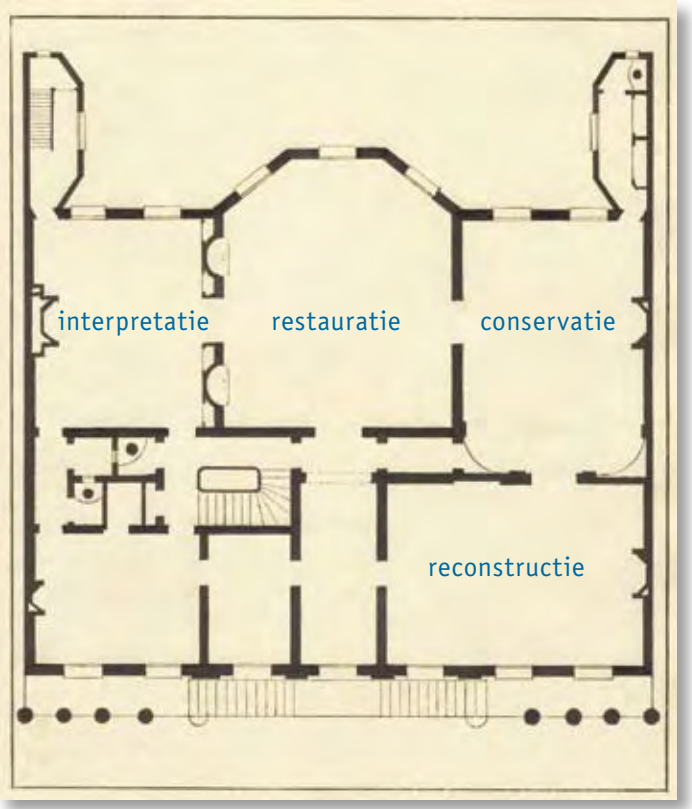
Het gebruik van de bel-etage kan niet los worden gezien van de andere verdiepingen in het huis. De huishoudelijke dienstvertrekken op de begane grond en de slaapvertrekken en bibliotheek op de verdieping zullen onder andere een rol hebben gespeeld in de positionering van het hoofdtrappenhuis en de dienstrappen in de uitbouwjes aan de achterzijde van het pand. Dat bij het ontwerpen van het huis het zwaartepunt lag op de ontvangsten blijkt vooral uit de grote hoeveelheid ruimte die hiervoor in de plattegrond is ingeruimd en de kosten voor de afwerking. Mogelijk kwamen gasten echter ook wel elders in het huis, bijvoorbeeld op de verdieping. Toen koning Lodewijk Napoleon in april 1807 in het huis werd ontvangen, vermeldde de kranten bijvoorbeeld dat hij met Barnaart diens bibliotheek bezocht.

Op basis van al deze gegevens kon een afweging worden gemaakt over welke tijdslaag bij de restauratie geloofwaardig naar voren zou kunnen worden gebracht. Er zijn veel schriftelijke bronnen, het interieur uit de bouwtijd is relatief intact en op basis van vooronderzoek in het pand zelf kon ook veel worden gezegd over de oorspronkelijke afwerking en het gebruik van de ruimtes. Gecombineerd met de betrekkelijke zeldzaamheid van empire-interieurs in Nederland valt daarom bij dit huis goed te verantwoorden dat men vooral heeft geconserveerd en naar de bouwtijd terug heeft gerestaureerd. Hierbij is gesteld dat de fase van omstreeks 1808, dus vlak na de oplevering van het huis, geambieerd werd te herstellen. De nadruk lag daarbij op de beleving van de ontvangstkamers en de specifieke afwerking van deze vertrekken.

Het herstel van de bel-etage is interessant om uit het oogpunt van de monumentenzorg te bespreken omdat in elk vertrek een andere 'soort' restaureren kan worden belicht. Dit zijn achtereenvolgens, in de loop van de formele ontvangstroute: reconstructie, conservatie, restauratie en interpretatie. Hiermee kan een mooi overzicht worden gegeven van wat voor afwegingen dienen te worden gemaakt bij het restaureren van een historisch interieur en hoe dit in de praktijk kan worden gebracht. Elke vorm van restaureren staat daarbij voor een andere afweging. Door stapsgewijs door de kamers van Huis Barnaart te 'lopen', ontstaat zo een beeld van verschillende opvattingen in de monumentenzorg.

Antichambre: reconstructie

Het eerste vertrek dat bij een ontvangst werd aangedaan is de antichambre. De term antichambre, afkomstig van de Latijnse woorden *ante* en *camera*, betekent letterlijk voorkamer. Het was het vertrek waar in de 19de eeuw bezoek zou worden ontvangen. Het maken van een bijzondere eerste indruk zal daarom belangrijk zijn geweest en dat komt in Huis Barnaart naar voren door de gekozen stijl voor de decoratie van het vertrek. De kamer staat

Afb. 11. De verschillende standpunten met betrekking tot restauratie in de vertrekken

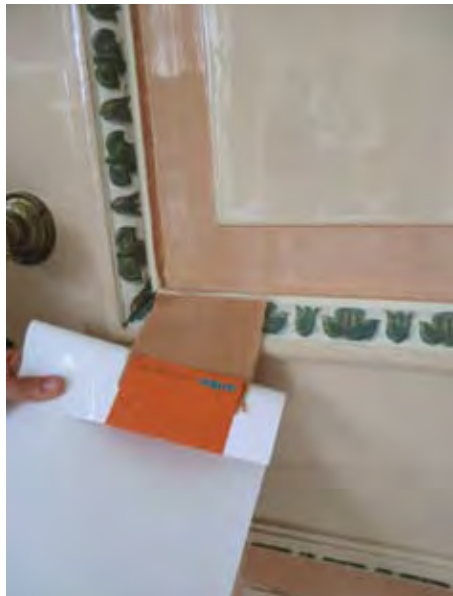
Afb. 12. Antichambre in 1924, een deel van de beschilderingen is achter opgespijkerd linoleum verdwenen (foto C.J. Steenbergh, collectie NHA Haarlem)

tegenwoordig ook wel bekend als de ‘Etruskische kamer’, verwijzend naar de schilderijen op de bovendeurstukken, het fries onder het plafond en de montants (platte pilasters zonder voetstuk of kapiteel). Deze schilderijen werden ontleend aan decoraties die werden gevonden op vazen bij opgravingen in Italië, die in de 18de eeuw werden toegeschreven aan de Etrusken. Kenmerkend voor deze stijl is een zacht kleurenpalet, maar dat kwam in de antichambre van Huis Barnaart niet voor. Beïnvloed door de mode van het empire werd volgens de bouwrekeningen in de rijke stoffering van het vertrek gekozen voor de kleuren *chamois* en *bleumorante*.

Bleumorante spreekt redelijk voor zich, dit betreft een helderblauwe kleur. *Chamois* roept niet gelijk herkenning op. Dit was ook een probleem waar de onderzoekers van de kamer voor kwamen te staan, want wat hield deze kleur precies in? De term *chamois* verwijst onder andere naar een berggeit, maar deze heeft in de winter een andere kleur vacht dan in de zomer, variërend van zachtgeel naar roze. Om een antwoord te kunnen geven is onderzoek gedaan in Frankrijk. In de archieven van een stoffeerdiersfirma uit Lyon werden stalen aangetroffen van historische kleuren, waaronder *chamois*. Het bleek om een zachte zalmroze kleur te gaan. Een proefmonster hiervan werd meegenomen naar het huis om te kijken hoe deze tint zou kleuren in het interieur. Bij het testen van de kleur in het huis was ook net de eerste proefopzet op het houtwerk gemaakt, waar bij kleuronderzoek twee verschillende roze tinten waren aangetroffen. Bij vergelijking bleek dat de kleuren van de stof en het houtwerk bijzonder goed op elkaar aansloten, een bewijs dat in de goede richting werd gezocht!

Afb. 13. Antichambre in kantooropstelling, 1988 (foto G.J. Dukker, collectie RCE)

Afb. 14. Proefopzet van de roze kleurstelling vergeleken met staal van de stoffering chamois

Afb. 15. Het identificeren van de spijkergaatjes in de wanden

Onduidelijk bleef echter hoe de stoffering in de kamer oorspronkelijk bevestigd was. Bij het verwijderen van moderne behanglagen werden allerlei spijkergaten in het houtwerk van de wanden aan de onder- en bovenzijde ontdekt, die erop duiden dat de wanden in het verleden verschillende malen opnieuw bespannen zijn. Het was niet direct duidelijk voor welke bespanning welke spijkergaten hadden gediend. Een stoffeerder wist echter te vertellen dat de spijkergaten met een vierkante inslag de oudste moesten zijn, omdat deze wijzen op het gebruik van smeednagels. Bij analyse van deze specifieke spijkergaten bleek dat er een ritmiek was die zich op elk wandvlak herhaalde. In de bouwrekeningen worden voor de kamer vergulde koperen knopen, klauwen en hoofden genoemd, waarvan het aantal precies overeenkwam met de door de spijkergaten bepaalde vastzetpunten. Aangevuld met in de bouwrekeningen genoemde hoeveelheden stof zijn op basis van de spijkergaten schetsen gemaakt van de oorspronkelijke wandbespanning.

Afb. 16. Met sterretjes zijn de plekken van de clusters spijkergaatjes aangegeven

Afb. 17. Proefopzet van de wandbespanning met daarop de sterretjes die bevestigingspunten van de draperie aangeven.

Afb. 18. Uitgewerkte schets op basis van de gevonden spijkergaatjes (tekening Ann-Katrin Adolph)

Het bleek dat dit in een vergelijkbaar ritme was gedaan als in de naast-gelegen salon (waar de stoffering nog aanwezig was), maar in een andere maatvoering. Naast deze gegevens bleek dat de ritmiek van de stoffering en draperieën ook voorkwam in de schildermotieven in het fries. Het geheel van wandbespanning, draperieën en schilderijen vormde daardoor een bijzondere eenheid, die met het terugbrengen van de stoffering op hoofdlijnen weer is hersteld.

Het opnieuw aanbrengen van stofferingen op de wanden zou kunnen worden omschreven als een reconstructie. Reconstructie houdt het herstellen van de oorspronkelijke situatie door het opnieuw maken van niet meer aanwezige elementen in. Reconstructie is in de Nederlandse monumentenzorg een niet veel meer toegepaste methode omdat deze verantwoordingsvragen oproept. Waarop is de reconstructie gebaseerd? Waren er genoeg gegevens aanwezig om te kunnen reconstrueren? Wat waren de afwegingen? Er mag, volgens huidige restauratieopvattingen, pas tot reconstructie worden overgegaan als er met grote zekerheid te zeggen valt hoe iets in elkaar heeft gezeten. In het geval van de wandbespanning van de antichambre kon hiervan worden gesproken. Door gegevens over de kleur, de hoeveelheid stof, de geleverde bevestigingsmaterialen én de spijkergaatjes kon een waarheidsgetrouw beeld van de oorspronkelijke situatie worden gereconstrueerd. Met de reconstructie wordt de context van de schilderijen versterkt en het belevingsbeeld van de kamer, wat bij de ontvangsten in de 19de eeuw een grote rol zal hebben gespeeld, hersteld.

Afb. 19. De antichambre na voltooiing van de restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Salon: conservatie

De salon was het tweede vertrek in de hiërarchie van vertrekken ('tweede antichambre'). De salon was een zitvertrek, waar mogelijk naar muziek werd geluisterd en spelletjes werden gespeeld voor en na het diner. Volgens de boedelbeschrijving stonden er enkele tafels om kaart te spelen. De afwerking van de salon van Huis Barnaart was de duurste van alle kamers op de bel-etage. De kamer is rijkelijk verguld met bladgoud en alleen al de kosten daarvan liepen op tot bijna 19.000 gulden. De kamer werd voorzien van een goudkleurige zijden wandbespanning met geborduurde korenhalmen en gemeubileerd met een groot ameublement dat eveneens geheel werd verguld, een unicum in Nederland. Het kleurcontrast werd in deze kamer bereikt door de goudkleur af te wisselen met een paarse bekleding van de stoelen en banken en de zware gordijnen voor de twee ramen met uitzicht op de tuin, een waar keizerlijk contrast.

Heel bijzonder aan dit vertrek is dat grote delen van de oorspronkelijke stoffering bewaard zijn gebleven, van zowel wandbespanning en gordijnen als van het eveneens grotendeels bewaard gebleven meubilair. Wel is er het een

Afb. 20. De salon in 1911, met mogelijk nog oorspronkelijk kamerbreed tapijt (foto B. Zweers, collectie RCE)

Afb. 21. Op een (zwart-wit)foto uit 1911 is door de donkere kleur van de stoffering te zien dat het ameublement toen nog veel feller van kleur zal zijn geweest (foto B. Zweers, collectie RCE)

Afb. 22. Een stoel uit het ameublement in de huidige, verkleurde toestand (foto Arjan Bronkhorst)

en ander mee gebeurd; zo zijn de paarse kleuren verschoten, de gordijnen ooit ingekort en is de wandbespanning in de jaren tachtig hersteld met modern garen naar de toen geldende restauratieopvattingen. Vooral dit laatste bleek problematisch, omdat het zware moderne garen ervoor heeft gezorgd dat de wandbespanning is gaan doorhangen. Dit is helaas een irreversibel proces, waardoor de oorspronkelijke bespanning niet te herstellen is en daarom ongemoeid is gelaten.

De gordijnen vormden een ander probleem. Oorspronkelijk waren deze paars met gouden en witte passementen, maar onder invloed van zonlicht zijn ze over tijd verkleurd naar roodbruin. De goedkoopste en meest effectieve optie zou zijn om ze te vervangen door moderne replica's, hierdoor zou het oorspronkelijke kleurcontrast dat sterk bepalend voor de beleving van het vertrek moet zijn geweest, weer naar voren kunnen worden gehaald. Dit levert echter een ethisch dilemma. Valt het vervangen van originele, ruim tweehonderd jaar oude gordijnen te verantwoorden? Hierbij geldt als restauratievoorkeur dat herstellen altijd boven vernieuwen gaat. De zeldzaamheid van een dergelijk bewaard ensemble overstijgt de vervangingswaarde. De gordijnen zijn daarom slechts afgehaald, bevroren om ongedierte te vernietigen, schoongemaakt, opnieuw gestikt en vervolgens weer opgehangen. Om verder verval door temperatuur te kunnen meten, zijn klimaatloggers in het vertrek aangebracht.

Ook de oorspronkelijke stoffering van het meubilair was paars met gouden en witte passementen. Een groot deel is in de jaren 1960 opnieuw gestoffeerd in een afwijkende kleur en patroon, maar enkele stoelen hebben hun oorspronkelijke bekleding behouden. Ook deze is verschoten naar bruin.

Afb. 23. Verkleuringen, beschadigingen en herstel in de wandbespanning (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 24 en 25. Restauratie van de gordijnen door de firma Helicon

Afb. 26. Het aanbrengen van nieuwe singels met behoud van de oude bespanning eronder (foto Dick Oostendorp)

Afb. 27. Het aanbrengen van de met paardenharen gevulde zitting (foto Dick Oostendorp)

De opnieuw gestoffeerde stoelen en banken boden hier de mogelijkheid om toch het oorspronkelijke kleurcontrast in de kamer terug te brengen. Het vervangen van deze afwijkende, niet historische bekleding is ethisch minder problematisch. Er is daarom voor gekozen om deze af te halen en te vervangen naar voorbeeld van de oorspronkelijke stoffering, maar dan in de originele – niet verschoten – paarse kleur. De stoelen met verschoten, maar originele stoffering bleven daarbij buiten beschouwing. Hierdoor is zowel het oorspronkelijke materiaal bewaard, als inzichtelijk gemaakt hoe het vertrek oorspronkelijk zou zijn beleefd.

Het herstellen van de gordijnen door ze slechts schoon te maken en te beschermen tegen verder verval kan worden omschreven als conservatie. Conserveren is het behouden van de oorspronkelijke situatie door het restaureren van aanwezige elementen. Van alle vormen van restauratie is het de minst ingrijpende variant en degene die veelal de voorkeur geniet. Bij conservatie wordt de nog aanwezige situatie zo min mogelijk

Afb. 28. Proefstukje van de paarse bekleding (foto Dick Oostendorp)

Afb. 30. De salon na restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

aangetast. Indien restauratieopvattingen in de toekomst zouden wijzigen maakt dit herstel van ingrepen goed mogelijk. Als er weinig historische gegevens beschikbaar zijn is dit de meest voorzichtige en daardoor meest verstandige keuze. De beschadigde en verkleurde stofferingen van de salon zouden misschien vragen om vervanging, maar dat een ruim tweehonderd jaar oude bespanning nog in situ aanwezig is maakt dat het bijzondere karakter hier de herstelwaarde overstijgt.

< Afb. 29. De gordijnen na restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 31. De grote eetzaal in 1911, met een geschilderd plafond dat omstreeks 1870 in het vertrek werd aangebracht. Het is in 1940 overgeschilderd en bedekt met stuc-elementen (foto B. Zweers, collectie RCE)

Eetzaal: restauratie

De eetzaal vormde het sluitstuk van de formele ontvangstroute. Het is het grootste vertrek op de bel-etage, ligt in het hart van het huis en is tevens het enige dat naast de antichambre direct vanuit de vestibule toegankelijk is. Het vertrek heeft als bijnaam in de bouwtekeningen de ‘marmerzaal’, refererend aan de ogenschijnlijk met marmer beklede wanden van de kamer. Deze zijn echter gemaakt van een vorm van kunstmarmer in stuc, bekend onder de naam *scagliola*. De wanden zijn bekleed met terracottarood kunstmarmer en worden geleed door grijsgroen gespikkelde pilasters onder een kroonlijst van vergulde en groen geschilderde acanthusbladeren van stuc. Blikvanger in de zaal zijn de twee rijk gedecoreerde kolomkachels, een voor die tijd moderne manier van verwarming.

Scagliola was rond 1800 in Europa een populaire vorm van kunstmarmer in paleizen en (land)huizen van de elite. Het grote voordeel van dit materiaal is dat het in elke mogelijke kleur kan worden gemaakt, over grote oppervlaktes kan worden uitgespreid en betrekkelijk duurzaam is. Het maken is echter kostbaar en in Nederland is de techniek niet veel toegepast. Het *scagliola* in Huis Barnaart heeft de tijd relatief goed doorstaan. Bij vergelijking met oude foto's blijkt wel dat de gespikkelde pilasters donkerder zijn geworden door

het aanbrengen van waslagen en dat het houtwerk een andere kleurstelling heeft gehad. Het kunstmarmer was hier en daar door het gebruik als kantoorruimte beschadigd, zo waren er enkele gebroken en gescheurde stukken. Er is voor gekozen om deze onderdelen waar nodig te restaureren, waaronder een beschadigde plint. Hiervoor is onderzoek gedaan naar de samenstelling van het materiaal door een materialenspecialist, die vervolgens stukken nieuw *scagliola* heeft gemaakt op basis van de bestaande materie. Op deze manier zijn enkele stukken plint vervangen en zijn nieuwe achterstukjes voor de kachelnissen en wandlampen gemaakt.

Bij kleuronderzoek bleek dat het houtwerk van de deuren en binnenluiken oorspronkelijk moet hebben aangesloten bij de groene kleur van de pilasters. Het betrof hier een brons-imitatie, die in hele dunne groenkleurige glaclagen op een blauwe ondergrond was opgezet. Bij de restauratie diende een afweging te worden gemaakt over deze kleur. Omdat de *scagliola* pilasters van kleur verschoten zijn, kan worden beargumenteerd dat voor een harmonieus effect ook het houtwerk in de verschoten kleur zou moeten worden aangebracht. Het vervangen van de goed bewaarde pilasters was geen optie, maar daardoor is het kleurcontrast van de kamer fletser dan oorspronkelijk. Op basis van vergelijkbare argumenten als in de salon is er ook in de eetzaal besloten dat het beoogde kleurcontrast wel naar voren diende te worden gehaald. Het niet meer in oorspronkelijke kleur verkerende houtwerk bood daarbij de optie en er is daarom voor gekozen deze in oorspronkelijke afwerking te herstellen. Het belevingseffect van de kamer is daarmee grotendeels hersteld, zonder oorspronkelijke elementen te moeten vervangen.

Het herstel van de *scagliola*-bekleding van de wanden met nieuw materiaal op basis van de nog aanwezige context is een vrij pure vorm van restau-

Afb. 33. Preparatie van de verschillende pigmenten voor het maken van scagliola (foto Zoltán Varró)

Afb. 32. De grote eetzaal vlak voor de restauratie, in gebruik als kantoorruimte (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 34. De pigmenten vermengd met stuc (foto Zoltán Varró)

Afb. 35. Het schuren en polijsten van een scagliola plaat (foto Zoltán Varró)

Afb. 36. Een nieuwe scagliola plint na bevestiging in de zaal (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 37. De dagelijkse eetkamer in gebruik als kantoorruimte, vlak voor de restauratie

ratie, die deels zou kunnen worden omschreven als een imitatie. Het nog aanwezige materiaal werd gerestaureerd door dit na te maken op basis van het oude procédé. Het imiteren houdt in deze context het herstel van de oorspronkelijke situatie door het aanvullen van nog aanwezige historische, maar incomplete materialen in. Imitatie geniet alleen voorkeur als er met zekerheid kan worden beargumenteerd dat wat wordt geïmiteerd er oorspronkelijk is geweest. Er kan bijvoorbeeld voor imitatie worden gekozen als beschadigingen in een ruimte als storend worden ervaren. Bij de eetzaal was dit het geval. Door het ontbreken van onderdelen ging het oorspronkelijke effect van het kunstmarmer deels verloren en door aanvulling is de kamer weer tot een sluitend geheel gemaakt.

Eetkamer: interpretatie

De dagelijkse eetkamer is een intiem vertrek aan de achterzijde van het huis dat in het verleden waarschijnlijk verschillende functies diende. Naast dat het de ruimte was waar de familie at als er geen ontvangsten waren en dat het een dagelijks woonvertrek zal zijn geweest, lijkt het aannemelijk dat het vertrek soms ook bij ontvangsten werd gebruikt. In ieder geval was dat door de architect voorzien. Zo is de kamer met een grote set dubbele deuren verbonden met de eetzaal en maakt de locatie van de eetkamer tussen de zaal en de diensttrap naar de ondergelegen keuken dat de ruimte ook geschikt was als dienkamer. De decoratie van het vertrek is ingetogener dan die van de ontvangstruimtes, maar niet van mindere kwaliteit. Zo was de Italiaanse marmeren schouw die voor het vertrek werd geleverd volgens de bouwrekening even duur als de schouwen voor de salon en de antichambre, en kreeg het vertrek rijkelijk bewerkt houtsnijwerk langs de schouw en het plafond, van een bekend Amsterdamse houtsnijdersbedrijf.

Opmerkelijk aan de ruimte was dat deze volgens de rekeningen werd behangen met papierbehang, rond 1800 een in Nederland nog betrekkelijk weinig toegepast materiaal. Een voordeel van het behangen van een eetkamer met papier was dat etensgeuren niet in de wandbespanning zouden trekken, daarnaast was het materiaal ook minder kostbaar dan bijvoorbeeld een stofbespanning. Nadeel is echter de kortere levensduur van papierbehang, ook hier is het behang waarschijnlijk al lange tijd geleden verwijderd. De kamer is in latere stadia meermaals opnieuw behangen in uiteenlopende kleuren en patronen, een behangonderzoekster vond onder voorzetwanden kleine fragmenten van tien verschillende behangsels terug.

Waar de meeste bouwrekeningen bijzonder uitvoerig zijn over geleverde materialen en kleuren, waren zij bij dit vertrek spaarzaam. Van het behang werd vermeld dat verschillende rollen *grande colonne* en enkele *bordures du haut et bas* werden geleverd, maar een kleur wordt niet vermeld. Het was daarom aan de behangonderzoekster om te achterhalen of er nog restanten van het oudste behang in het vertrek gevonden konden worden. Zij vond een zeer klein snippertje helderblauw behang met enkele donkerblauwe en witte strepen dat op handgeschept papier met een blokdruktechniek was gedrukt, een aanwijzing dat het een zeer oud behang betreft. De andere behangresten die werden gevonden waren gedrukt op machinaal vervaardigd papier en daarom jonger dan dit kleine snippertje. Er mag om deze reden worden aan-

genomen dat het kleine fragment tot het oorspronkelijke behang behoort. Met deze vondst waren er verschillende aanknopingspunten over de wandafwerking van het vertrek. Het oorspronkelijke behang betrof waarschijnlijk een behang met een zuil- of pilasterachtig of gestreept motief in een blauwe kleur met donkerblauwe en witte kleurnuances, maar uitsluitsel over het specifieke motief en de kleurstelling kon niet worden gegeven. Er is daarom gekeken of andere bouwgegevens over het vertrek aanwijzingen konden opleveren. In de empirestijl werden interieur-elementen vaak tot in de details op elkaar afgestemd en het is daardoor aannemelijk dat dit ook hier het geval was. In de stoffeerderekening worden bij de gordijnen passementen in *noir* en *aurore* genoemd, betekenend dat hier gebruik werd gemaakt van zwart en oranje-rood. Een blauw behang met vergelijkbare contrastkleuren moet daarom een mooi geheel hebben gevormd met de stoffering.

Met deze gegevens is men op zoek gegaan naar een behang uit de empireperiode waarin deze kleuren voorkwamen en de maatvoering voor het vertrek passend was. Een voorbeeld van een dergelijk Frans behang werd aangetroffen in een Zweeds landhuis, waar een laat 18de-eeuws behang werd gevonden met gestreepte banen in donker- en lichtblauw, witte lijnen en aan de boven- en onderzijde een border van palmetten in oranje en zwart. Dit behang sloot eigenlijk precies aan bij de beoogde kleuren voor de eetkamer. Dat het behang door het gestreepte effect ook enigszins een draperie leek te imiteren maakte dat het goed past bij de andere met stoffen beklede zalen op de bel-etage. Het oude behang bleek nog steeds in historische blokdruktechniek te worden gemaakt door een Amerikaanse firma en is op de traditionele wijze opnieuw aangebracht in de eetkamer.

De keuze voor dit behang kan worden omschreven als een interpretatie. Interpretieren gaat om het herstellen van de oorspronkelijke situatie door het aanvullen met nieuw materiaal op basis van beschikbare gegevens. Er kan voor interpretatie worden gekozen als niet meer met zekerheid te zeggen valt wat de oorspronkelijke situatie was, maar het ‘niets doen’ als storend zou worden ervaren. In het geval van de eetkamer zou het weglaten van het papierbehang afbreuk doen aan de algehele ervaring van de ruimte. Door het behang aan te vullen in de juiste kleur in een historisch motief kan een beeld worden geschetst dat de oorspronkelijke situatie benadert. Doordat er genoeg gegevens konden worden achterhaald aan de hand van de bouwrekeningen kan hier worden gesproken van een historisch passende oplossing.

Huis Barnaart, gerestaureerd

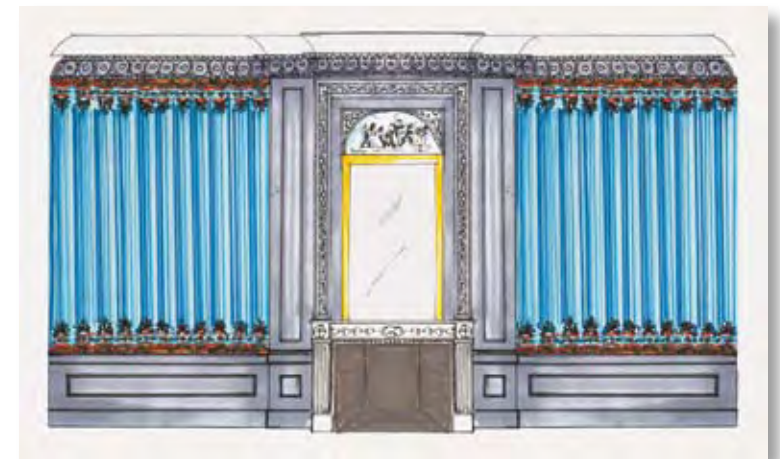
Naast de hier besproken gerestaureerde onderdelen hebben in alle kamers ook nog andere werkzaamheden plaatsgevonden die verder bijdragen aan de beleving van het huis. Niet alles kon hier worden besproken, maar de hoofdlijnen van de restauratie zijn benoemd. De enige vertrekken op de bel-etage die bij de restauratie minder aandacht hebben gekregen waren de zitkamer en het kantoor. Dit was een bewuste

Afb. 38. Schouw in de dagelijkse eetkamer in 1924 (foto C.J. Steenbergh, collectie NHA Haarlem)

Afb. 39. Historisch toepassing van het behang dat overeenkomt met de vereisten voor het vertrek (foto Judith Bohan)

Afb. 40. Het historische behang in situ (tekening Ann-Katrin Adolph)

Afb. 41. De dagelijkse eetkamer na restauratie van de kamer, maar voor restauratie van de bovendeurstukken. (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 42. Bovendeurstuk in de dagelijkse eetkamer na restaurati

keuze, omdat deze vertrekken in het verleden ooit zijn samengevoegd. Het is niet duidelijk wanneer dit is gebeurd en ook in de ruimte zelf waren amper aanwijzingen over waar ooit een scheidingsmuur moet hebben gestaan.

Dat het vertrek daarnaast geen rol in de ontvangstroute speelde maakt dat het van minder belang was bij het herstel. Omdat het ook na de restauratie slechts een ondergeschikte rol zou spelen, is het vertrek terughoudend gerestaureerd. Na de voltooiing van de restauratie van het huis in 2016 zijn nog enkele elementen op de bel-etage los aangepakt. Zo werden met behulp van crowdfunding de boven-deurstukken hersteld en is met behulp van fondsen een start gemaakt met de restauratie van het meubilair van de salon.

De hier besproken vier verschillende ‘soorten’ van restaureren laten zien hoe divers het landschap van de monumentenzorg kan zijn. Van een ingrijpende

vorm als reconstructie tot de terughoudende aanpak van het conserveren, bij elke restauratie dienen de mogelijkheden in kaart te worden gebracht. Dat in Huis Barnaart op de bel-etage in verschillende vertrekken voor verschillende standpunten is gekozen toont aan dat de keuze bij één restauratie niet overal hetzelfde hoeft te zijn. In een huis werd in het verleden niet in elke kamer op dezelfde wijze geleefd en bij verbouwingen zullen niet alle kamers even ingrijpend zijn veranderd. In gesprek met vakspecialisten, onderzoek in archieven én onderzoek op locatie kan daarbij worden gekeken welk restauratiestandpunt per kamer het beste past. De uitgangspunten die als hoofdlijn bij restauratie van Huis Barnaart dienden waren de ontvangstroute, de empirestijl en het belevingseffect van de afwerking van de verschillende kamers. Hoe dit bij de restauratie naar voren kon worden gebracht, was per kamer anders.

Huis Barnaart vormt een belangrijke schakel in de collectie historische interieurs van de Vereniging omdat er in Nederland maar weinig zuivere voorbeelden van de empirestijl bestaan. Met name over de afwerking van de salon wordt vaak gesteld dat dit het eerste ‘echte’ empire-interieur in Nederland zou zijn. Ook in de andere vertrekken komen echter stijlkenmerken voor die maken dat dit huis een relatief zeldzaam ensemble vormt van de empirestijl. Het bekendste andere voorbeeld is het in opdracht van koning Lodewijk Napoleon verbouwde interieur van het Paleis op de Dam in Amsterdam. De keizerlijke Franse stijl heeft in Nederland verder maar weinig voet aan de grond gekregen en dat maakt nog bestaande voorbeelden des te meer bijzonder. Behoud is van groot belang en de door ‘Hendrick de Keyser’ uitgevoerde restauratie werd om deze reden eind 2018 door de Haarlemse wethouder monumenten bekroond met de Lieven de Keypenning. Het keizerwaardige empire-interieur van Huis Barnaart schittert weer als tweehonderd jaar geleden. ■

Bronnen

- A.K. Adolph, [Huis Barnaart. Onderzoek en keuzes interieurafwervingen](#), Amsterdam 2015.
- A.K. Adolph, [Huis Barnaart, Nieuwe Gracht 7 te Haarlem. Restauratie en functieverwijzing 2013-2016. Een verantwoording van het onderzoek en de werkzaamheden in beeld en woord](#). Amsterdam 2016.
- P.F. Bahlman, [Onderzoek oorspronkelijke interieurafwervingen bel-etage vam Huis Barnaart \(1803-1808\) te Haarlem](#), Utrecht 2014.
- J. Bohan, [Rapportage behanginventarisatie huis Barnaart, Haarlem](#), Haarlem 2015.
- M. van den Bos en A.K. Adolph, [Waardstelling & Fotorapportage Nieuwe Gracht 7, Huis Barnaart, Haarlem](#), Amsterdam 2012.
- V. van Drie, [Achtergronden Gouden Stoelen](#), Utrecht 2013.
- W. van Elburg en I. Finaly, [Keizerlijk Restaureren](#), Amsterdam 2018.
- A. Gosliga en A. van Goor, [Huis Barnaart: onderzoek naar de oorspronkelijke afwerking van de bel-etage. Onderzoeksverslag](#), Amsterdam/Uitgeest 2015.
- B. Jonker, [Huis Barnaart Haarlem. Onderzoek naar de historische afwerklagen van de bel-etage](#), Zwolle 2015.
- B. Jonker, [Eindverslag restauratie schilderijen Etruskische Kamer](#), Zwolle 2016.
- B. Jonker, [Bovendeurstukken Bel-etage. Verslag van de restauratie](#), Zwolle 2017.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, [Kleurhistorisch Platform](#), gehouden te Haarlem op 9 februari 2017.
- N.C. Miedema, [Rapport kleuronderzoek van de interieurs op de bel-etage in Huis Barnaart, Nieuwe Gracht 7, Haarlem](#), Amsterdam 2013.
- K.P. Ackema, ‘Jhr. Willem Philip Barnaart van Bergen en Zandvoort (1781-1851)’, in: [Thoth, tijdschrift voor vrijmetselaren](#) 39 (1988), p. 88-96.
- S. Bakker, [Het Huis Barnaart te Haarlem 1803-1808](#), Haarlem 1991.
- K. Blauw, ‘Het Huis van Barnaart, Nieuwe Gracht no. 7’, in: [Haerlem Jaarboek](#) 1950, p. 28-43.
- M. Bunnik, [Huis te Vogelenzang en de familie Barnaart](#), Bloemendaal 2016.
- W. van den Hull, [Auto-biografie 1779-1854](#), Hilversum 1996.
- R. Meischke en H.J. Zantkuijl, ‘De stamboom van een bijzonder huis: Nieuwe Gracht 7 te Haarlem’, in: [Jaarverslag Vereniging Hendrick de Keyser](#) 87 (2005), p. 30-43.
- Noord-Hollands Archief Haarlem, toegangsnr. 18, Archief Provinciaal Bestuur, inv.nr. 1886, 1887, 2096, 6906, 7355 en 7623, toegangsnr. 595, Archief Provinciaal Bestuur, inv.nr. 114, 117, 143, 151 en 248, toegangsnr. 1972, Nieuw Notarieel Archief, inv.nr. 79 en 96, toegangsnr. 5015, Archief Sector Gemeentewerken, inv.nr. 2300.
- R. van Oven, ‘Een Haarlemsche Patriciërs-woning’, in: [Buiten](#) 18 (1924), p. 172-174 en 184-186.
- J. van Straaten, [Gronden en afbeeldingen van eenige gebouwen en derzelver binnenwerken](#), Haarlem 1812.
- C.A. van Swigchem, [Abraham van der Hart 1747-1820. Architect, Stadsbouwmeester van Amsterdam](#), Amsterdam 1965.
- C.A. van Swigchem, ‘Kennismaking met het Barnaart Huis te Haarlem’, in: [Jaarverslag Vereniging Hendrick de Keyser](#) 84 (2002), p. 38-71.

Afb. 43. Pilasters, kolomkachel, kapitelen en kroonlijst in de grote eetzaal na restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Afb. 44. De grote eetzaal na restauratie (foto Arjan Bronkhorst)

Jaar van verwerving	
Alblasserdam	
1	Cortgene 7-9, vml. ambachtsherenhuis (overdracht gemeente Alblasserdam; met steun BankGiro Loterij)
Alkmaar	
1	Sint Laurensstraat 1-3, ‘t Hooge Huys’ (met steun BankGiro Loterij)
2	Mient 31
3	Mient 33
Amersfoort	
1	Havik 33-35
Amsterdam	
1	Beulingstraat 25
2	Blauwburgwal 22 (legaat mw C.M. Alderding-Krull)
3	Bloemgracht 9
4	Bloemgracht 87
5	Bloemgracht 89
6	Bloemgracht 91
7	Bloemgracht 108 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)
8	Brouwersgracht 48
9	Brouwersgracht 50
10	Brouwersgracht 54 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)
11	Brouwersgracht 56
12	Brouwersgracht 218
13	Diemerzeedijk 27-32, vml. gemeenlandshuis (met steun BankGiro Loterij)
14	Egelantiersgracht 73
15	Enge Kerksteeg 2
16	Enge Kerksteeg 4
17	Frederiksplein 10 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)
18	Henri Polaklaan 9, ‘de Burcht’ (met steun BankGiro Loterij en het SNS REAAL Fonds)

19	Herengracht 39	1963
20	Herengracht 59	1918
21	Herengracht 77	1958
22	Herengracht 170/172, ‘Huis Bartolotti’ (1971: schenking koopsom Merrem & La Porte N.V.)	1924/1971
23	Herengracht 241 (schenking dhr J.J.M. Bordens en mw E.H. Heesen)	2006
24	Herengracht 284, ‘Huis Van Brienén’ (schenking Comte d'Alsace, Prince d'Henin)	1933
25	Herengracht 394	1918
26	Herengracht 476 (schenking mw G.L.C.A. Mirandolle)	1953
27	Herengracht 524 (met steun van NOG Verzekeringen)	1995
28	Huidenstraat 19	1977
29	Kattengat 4	1926
30	Kattengat 6	1926
31	Keizersgracht 387 (nalatenschap mw J.M. Worst-Kalff)	1955
32	Keizersgracht 743 (nalatenschap mw J.A.W. Westerman Holstijn-van Hettinga Tromp)	1978
33	Kerkstraat 19 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1969
34	Kerkstraat 288 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
35	Kerkstraat 290 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
36	Kerkstraat 292 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
37	Kerkstraat 294 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
38	Kerkstraat 324	1957
39	Koestraat 10/12, vml. wijnkopersgildehuis	1947
40	Korsjespoortsteeg	1958
41	Lange Leidsedwardsstraat 144	1964
42	Lange Leidsedwardsstraat 146	1964
43	Lange Leidsedwardsstraat 148	1964
44	Lange Leidsedwardsstraat 150	1964

45	Lange Leidsedwardsstraat 152 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1972
46	Lijnbaansgracht 334 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1966
47	Nieuwebrugsteeg 13	1918
48	Nieuwebrugsteeg 15 / St. Olofspoort 9 (schenking Fries-Groningse Hypotheekbank N.V.)	1967
49	Nieuwendammerdijk 283-285	1959
50	Nieuwezijds Voorburgwal 75, vml. makelaers comptoir (overdracht Commissarissen van het Makelaars-gilde / gemeente Amsterdam)	2002
51	Nieuwezijds Voorburgwal 264	1929
52	Nieuwmarkt 20-22	1918
53	Noordermarkt 17 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1963
54	Noordermarkt 20	1962
55	St. Olofspoort 1 / Zeedijk 2 (schenking Fries-Groningse Hypotheekbank N.V.)	1967
56	St. Olofspoort 2	1918
57	St. Olofspoort 3 (schenking Fries-Groningse Hypotheekbank N.V.)	1967
58	St. Olofspoort 4	1918
59	St. Olofspoort 5 (schenking Fries-Groningse Hypotheekbank N.V.)	1967
60	St. Olofspoort 7 (schenking Fries-Groningse Hypotheekbank N.V.)	1967
61	St. Olofssteeg 8, ‘het Jopenvat’	1924
62	Oudekerksplein 50	1955
63	Oudezijds Achterburgwal 151 (schenking koopsom N.N.)	1956
64	Oudezijds Achterburgwal 153 (schenking koopsom N.N.)	1956
65	Oudezijds Achterburgwal 155	1984
66	Oudezijds Achterburgwal 187 / Spinhuissteeg 2	1980
67	Oudezijds Voorburgwal 14	1929
68/69	Oudezijds Voorburgwal 57 / Oudezijds Achterburgwal 46A	1946
70	Oudezijds Voorburgwal 73 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1963
71	Oudezijds Voorburgwal 100	1918

72	Palmgracht 20-26, ‘Bossche Hofje’ (schenking Stichting Arent Dirksz Bosch Hofje)	1997
73	Prinsengracht 2	1918
74	Prinsengracht 4	1918
75	Prinsengracht 36	1918
76	Prinsengracht 997 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
77	Prinsengracht 999 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
78	Prinsengracht 1001 (schenking ‘Johanna van Riemsdijk’ Stichting)	1986
79	Rapenburg 13	1918
80	Sloterkade 21, ‘Aalsmeerder Veerhuis’	1925
81	Spuistraat 233 (nalatenschap mw H.H. Fruyt-Martens)	1961

82	Warmoesstraat 83	1918
83	Wijdesteeg 1	1929
84	Zandhoek 4	1949
85	Zeedijk 1	1920
86	‘Shelter’ (schenking rederij Kooij)	2018

Appingedam

1	Dijkstraat 30	1998
2	Solwerderstraat 14	1987

Arnhem

1	Bovenbeekstraat 21 (overdracht gemeente Arnhem)	1991
---	---	------

Balk (gem. Gaasterland – Sloten)

1	Raadhuisstraat 11 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1970
2	van Swinderenstraat 7 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1971

Bergen op Zoom

1	St. Catharinaplein 1	1993
2	St. Catharinaplein 2	1993

Best

1	Bakpers 9, ‘Huis Naalden’ (schenking koopsom BankGiro Loterij)	2012
---	--	------

Blaricum

1	Bloemlandseweg 3, ‘Huis Hildebrand’ (met steun BankGiro Loterij en dankzij nalatenschap mw E.C. Coolhaas-Korpershoek)	2000
---	---	------

Blokker (gem. Hoorn)

1	Westerblokker 39, ‘Barmhartige Samaritaan’	1990
---	--	------

Blokzijl (gem. Steenwijkerland)

1	Bierkade 6 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1961
2	Bierkade 7 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1961
3	Bierkade 8 (overdracht Coöperatieve Zuivelindustrie NOVAC)	1960
4	Kerkstraat 2	1926
5	Kerkstraat 16	1961
6	Kerkstraat 20-22	1926
7	Kerkstraat 24	1926
8	Kerkstraat 26	1926
9	Kerkstraat 28	1926

Bolsward (gem. Zuidwest Friesland)

1	Kleine Dijkstraat 17 (nalatenschap J.P. Albada Jelgersma)	2008
---	---	------

Breda

1	Moerenpad 10, kapel van Gageldonk	1918
---	-----------------------------------	------

Brielle

1	Maarland NZ 10	1948
2	Maarland NZ 24	1925
3	Maarland NZ 29/30	1949
4	Voorstraat 27	1928

Broek in Waterland (gem. Waterland)

1	Havenrak 1 (schenking mw W.A.A. Bruigom-Six)	2007
2	Leeteinde 4/6 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1962
3	Leeteinde 12 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1964

Bussum

1	Parklaan 29A, ‘Huis Unger’ (schenking mw M. Unger-de Boer)	2017
---	--	------

Cruquius (gem. Haarlemmermeer)

1	Cruquiusedijk 27, vml. stoomgemaal ‘de Cruquius’ (met steun BankGiro Loterij)	2009
---	---	------

Culemborg

1	Slotstraat 8	1989
2	Slotstraat 10/Lange Meent 1-7 (schenking koopsom N.N.)	1977

Delft

1	Boterbrug 17	1925
2	Markt 2 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1962

3	Markt 4	1962
4	Van der Mastenstraat 24 (overdracht ‘Stichting Hofje van Gratie’)	1979
5	Van der Mastenstraat 26 t/m 40, complex ‘Hofje van Gratie’ (overdracht ‘Stichting Hofje van Gratie’)	1979
6	Oude Delft 49	1936
7	Oude Delft 199, ‘Huis Lambert van Meerten’ (dankzij BankGiro Loterij en anonieme schenker)	2016
8	Wijnhaven 16	1925

Den Helder

1	Molenstraat 63 (schenking mw J. Hillerström en erfgenamen A.A. Zon)	2006
---	---	------

Deventer

1	Boterstraat 3 (schenking Stichting N.N.)	1977
2	Brink 47 (schenking Stichting N.N.)	1977
3	Noordenbergstraat 6 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1965

Doesburg

1	Koepoortstraat 26 / Hogestraat 1	1980
2	Meipoortstraat 57	1958
3	Meipoortstraat 59	1958

Dokkum (gem. Dongeradeel)

1	Keppelstraat 40 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1963
---	---	------

Dordrecht

1	Bolwerk 2 / Merwekade 102 (schenking dhr M.C.M. Schless en dhr L.H.M. Stroekxs van den Broek)	2006
2	Bolwerk 4 (schenking dhr M.C.M. Schless en dhr L.H.M. Stroekxs van den Broek)	2007
3	Engelenburgerbrug 1-3, vml. rondeel (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1975
4	Grotekerksbuurt 50 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1970
5	Grotekerksbuurt 54	1959
6	Grotekerksbuurt 56	1959
7	Kuipershaven 41/42	1955
8	Voorstraat 170	1919
9/10	Voorstraat 173 / Nieuwbrug 1/3 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1971
11	Wijnstraat 71/73 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1965
12	Wijnstraat 113, ‘het Zeepaert’ (met steun nalatenschap mw C.M. van der Meulen-Jensma)	1996

13	Wijnstraat 123/125, ‘de Onbeschaamde’ (overdracht gemeente Dordrecht)	1994
14	Wijnstraat 124, 126 en 128 (dankzij nalatenschap mw C.M. van der Meulen-Jensma)	1997
15	Wijnstraat 127, ‘In Beverenburch’ (schenking koopsom BankGiro Loterij)	2006
16	Wijnstraat 153, ‘Rodenburch’ (overdracht gemeente Dordrecht)	2007

Driebergen-Rijsenburg
(gem. Utrechtse Heuvelrug)

1	Hoofdstraat 87-91, ‘Sparrendaal’ (overdracht gemeente Driebergen-Rijsenburg en dankzij nalatenschap mw E.C. Coolhaas-Korpershoek)	2000
----------	--	------

Driehuis (gem. Velsen)

1	P.C. Hooftlaan 93, kapelwoning ‘Beeckestijn’ (met steun BankGiro Loterij)	2010
----------	--	------

Dronrijp
(gem. Menaldumadeel)

1	Tsjerkebuorren 12 (schenking mw A.Dijkstra-Ossewaarde)	2005
----------	--	------

Edam (gem. Edam-Volendam)

1	Achterhaven 105	1920
2	Doelland 3	1946
3	Doelland 5	1940
4	Spui 6	1927

Elburg

1	Krommesteeg 11	1925
2/3	Smedestraat 22 / Rozemarijnsteeg 14, smederij	1987
4	Smeesteeg 4	1980

Enkhuizen

1	Bagijnestraat 3	1957
2	Breedstraat 32	1919
3	Breedstraat 102	1956
4	Breedstraat 121	1928
5	Torenstraat 11 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1962
6	Visserdijk 44	1928
7	Westerstraat 76	1919
8	Zuiderspui 3	1925
9	Zuiderspui 4	1918

Franeker
(gem. Franekeradeel)

1	Eise Eisingastraat 2 (met steun ‘P.W. Janssens Friesche Stichting’)	1985
2	Raadhuisplein 13 (schenking erven L. van der Woude en G. Donia)	1966

Frederiksoord
(gem. Westerveld)

1	M.E. van der Meulenweg 5 (legaat mw M. Helbers-Molt)	1992
----------	--	------

Goes

1	J.A. van der Goeskade 69, ‘Huis Hoope’ (overdracht Stichting Maatschappelijke Belangen Goes)	2017
2	Turfkade 11, ‘Karel V-huis’	1928

Gorinchem

1	Burgstraat 30/Vismarkt 20-21	1919
2	Molenstraat 109, vml. tolhuis (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1977

Gouda

1	Naaierstraat 6	1929
2	Turfmarkt 140 (schenking dhr J.M. Kooijman en mw H.C. Kooijman-Tibbles)	2015
3	Turfmarkt 142, ‘Admiraalshuis’ (schenking dhr J.M. Kooijman en mw H.C. Kooijman-Tibbles)	2015

’s-Gravenhage

1	Beeklaan 303	1995
2	Elandstraat 1A–1B (legaat mw G. van Dalen)	2016
3	Elandstraat 8 (legaat mw G. van Dalen)	2016
4	Elandstraat 10, ‘Huis Van Dalen’ (legaat mw G. van Dalen)	2016
5	Elandstraat 12, ‘Huis De Quack’ (legaat mw G. van Dalen)	2016
6	Mauritskade 71 (legaat mw G. van Dalen)	2016
7	Piet Heinstraat 2B-4 (legaat mw G. van Dalen)	2016
8	Statenlaan 4 (nalatenschap dhr D. Bolten)	1987
9	Toussaintkade 15-19 (legaat mw G. van Dalen)	2016
10	Toussaintkade 22, ‘Huis Tuyt’ (schenking/legaat mw G. van Dalen)	2015

Groet (gem. Bergen)

1	Nieuweweg 2, ‘Huis Dijkstra’ (met steun dhr T. Dijkstra, mw H. Dijkstra-van Embden en BankGiro Loterij)	2012
----------	---	------

Groningen

1	Ossenmarkt 5	1930
----------	--------------	------

Haarlem

1	Donkere Spaarne 56 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
----------	--	------

2	Goudsmidspleintje 1 / Donkere Begijnhof 8 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
3	Goudsmidspleintje 2/3 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
4	Groot Heiligland 19 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
5	Groot Heiligland 22 / Omvalspoort 11 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
6	Groot Heiligland 46 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem))	1992
7	Groot Heiligland 48 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
8	Groot Heiligland 63 t/m 85, complex ‘Gasthuishuisjes’ (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
9	Houtmarkt 17	1934
10	Korte Spaarne 15 / Spaarnwouderstraat 19 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
11	Korte Spaarne 23/25/27	1929/1961
12	Korte Spaarne 29/31 / Wijdesteeg 3	1929
13	Korte Wijngaardstraat 14 (overdracht Stichting Diogenes Haarlem)	1992
14	Nassaulaan 14 (met steun Prins Bernhard Cultuurfonds)	1979
15	Nassaulaan 16 (met steun Prins Bernhard Cultuurfonds)	1979
16	Nieuwe Gracht 7, ‘Huis Barnaart’ (met steun BankGiro Loterij en dankzij nalatenschap dhr C.W. Zeeman)	2002
17	Spaarne 15-17, ‘Huis Hodshon’ (met steun BankGiro Loterij)	2008
18	Spaarne 69	1963
19	Spaarne 108	1924
20	Spaarnwouderstraat 15	1961

Hardegarijp
(gem. Tietjerksteradeel)

1	Rijkstraatweg 24 (met steun BankGiro Loterij)	2010
----------	---	------

Harlingen

1	Havenplein 14 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1963
2	Havenplein 28 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1964
3	Noorderhaven Z-zijde 106	1930
4	Voorstraat 61	1955
5	Zuiderhaven 2	1955

Hasselt
(gem. Zwartewaterland)

1	Hoogstraat 33 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1963
----------	---	------

2	Markt 1, vml. raadhuis (overdracht gemeente Hasselt)	1995
3	Rosmolenstraat 1 (schenking koopsom N.N.)	1977
4	Rosmolenstraat 3 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1972

Heiloo

1	Kennemerstraatweg 278, ‘Nijenburg’ (overdracht Vereniging Natuurmonumenten)	2004
----------	--	------

Hekendorp (gem. Oudewater)

1	Goejanverwelle 74 (overdracht Hoogheemraadschap De Stichtse Rijnlanden)	2017
----------	---	------

’s-Hertogenbosch

1	Hinthamerstraat 138 (met steun BankGiro Loterij)	2009
2	2c Korenstraatje 18 / Dode Nieuwstraat 43	1927

Heusden

1	Putterstraat 2 (nalatenschap mw J.T.A.M. Kimmel-van der Made)	2018
----------	---	------

Hogebeintum
(gem. Noordoost Friesland)

1	Harstawei 25, ‘Harsta State’ (schenking dhr W.H. van Riemsdijk en mw G.M. van Riemsdijk-Zandee)	2018
----------	---	------

Honselersdijk
(gem. Westland)

1	Hofstraat 27-29, vml. Nederhof (overdracht gemeente Westland)	2006
----------	---	------

Hoorn

1	Achter de Vest 1, ‘Maria- of Kruittoren’ (overdracht gemeente Hoorn)	1993
2	Achterstraat 2 / Onder de Boompjes 1 t/m 1c, vml. doelen	1987
3	Binnenluiendijk 3, ‘Huis Bonck’ (schenking dhr J.E. de Visser)	1998
4	Binnenluiendijk 4, ‘Huis De Visser’ (schenking dhr J.E. de Visser)	1998
5	’t Glop, ‘historische watergang’	2003
6	Grote Oost 82	1987
7	Grote Oost 84	1987
8	Grote Oost 132	1987
9	Hoofd 2, ‘Hoofdtoren’ (overdracht gemeente Hoorn)	2003
10	Italiaanse Zeedijk 106	1987

11	Kerkplein 39, ‘St. Jans Gasthuis’ (overdracht gemeente Hoorn)	2003
12	Korenmarkt 8 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1970
13	Kuil 32 (overdracht gemeente Hoorn)	1965
14	Munnickenveld 2	1921
15	Munnickenveld 21a t/m 21g, complex ‘Claes Stapelshofje’	1987
16	Muntstraat 6 (schenking koopsom BankGiro Loterij)	2001
17	Oosterplantsoen 1 en 1a, ‘Oosterpoort’ (overdracht gemeente Hoorn)	2003
18	Roode Steen 8, vml. waag (overdracht gemeente Hoorn)	2003
19	Slapershaven 1	1987
20	Slapershaven 2	1987
21	West 50	1987
22	Wisselstraat 8 / Kloosterpoort 1 (overdracht gemeente Hoorn)	2003

Kampen

1	Buiten Nieuwstraat 62, ‘Bethlehemsvergadering’	1975
2	Burgwalstraat 6	1925
3	Burgwalstraat 8 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1972

Kuinre
(gem. Steenwijkerland)

1	Henric de Cranestraat 38, vml. raadhuis en waag (schenking gemeente IJsselham)	1977
----------	---	------

Leeuwarden

1	Auckamastraatje 4 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1976
2	Auckamastraatje 6 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1976
3	Grote Hoogstraat 14	1957
4	Koningsstraat 13 t/m 25, ‘Huis Van Eysinga’ (overdracht Stichting de Kanselarij en Stichting het Fries Museum)	2014
5	St. Jacobsstraat 13	1928

Leiden

1	Herengracht 82	1929
2	Lorentzkade 5 (nalatenschap dhr H.M.J.W.J. Kortmann)	2004
3	Rapenburg 25, ‘Bibliotheca Thysiana’ (overdracht Stichting Bibliotheca Thysiana)	1997
4	Vliet 9	1983

Lexmond (gem. Zederik)

1	Kom Lekdijk 1 (overdracht gemeente Lexmond)	1965
----------	---	------

Linschoten (gem. Montfoort)

1	Dorpsstraat 28 (legaat dhr G. Ribbius Peletier Jr.)	1969
2	Dorpsstraat 30 (legaat dhr G. Ribbius Peletier Jr.)	1969
3	Dorpsstraat 32/34 (legaat dhr G. Ribbius Peletier Jr.)	1969

Maassluis

1	Ankerstraat 16, vml. kuiperij (overdracht gemeente Maassluis)	2002
2	Hoogstraat 11, vml. gemeenlandshuis (met steun BankGiro Loterij)	2010
3	Markt 18 (met steun Prins Bernhard Cultuurfonds)	1978

Maastricht

1	Achter de Molens 26 (overdracht gemeente Maastricht)	1972
2	Achter de Molens 28 (overdracht gemeente Maastricht)	1972
3	Achter de Molens 30 (overdracht gemeente Maastricht)	1972
4	Cellebroedersstraat 4, vml. cellebroederskapel (overdracht Stichting Cellebroederskapel)	2006
5	Ridderstraat 2A / Bisschopsmolengang 2B (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1971
6	Stenenbrug 2	1954

Makkum
(gem. Zuidwest Friesland)

1	Turfmarkt 5 (schenking dhr ir P.J. Tichelaar)	1999
2	Turfmarkt 7	1999
3	Vallaat 22 (overdracht Stichting Monumenten Makkum Kingma-stichting)	2009

Medemblik

1	Vooreiland 11 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1968
2	Vooreiland 12 (overdracht door N.V. Aannemersbedrijf Woudenberg)	1968
3	Vooreiland 22 (gekocht met Monumentenprijs 1988 van Prins Berhard Cultuurfonds)	1988

Middelburg

1	Gortstraat 30	1930
----------	---------------	------

2	Laan van Nieuwenhove 2, 'de Geuzenhock'	2004
	(schenking dhr E.P.D. van Ooijen)	
3	Londensekaai 9	1965
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
4	Londensekaai 11	1960
5	Rotterdamsekaai 1 / Schuivlotstraat 4	1964
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
6	Schuiffelstraat 18, 'de Rosmolen'	2004
	(schenking dhr Th. Laurentius)	
7	Vlasmarkt 49	1999
8	Vlasmarkt 51, 'Huis 's-Hertogenbosch'	1999
	(met steun nalatenschap dhr J. Acquoy en mw E.A.A. Nairac)	
9	Wagenaarstraat 1	1973
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
Moddergat (gem. Dongeradeel)		
1	Séwei 49	1995
Monnickendam (gem. Waterland)		
1	Noordeinde 5, vml. raadhuys	1996
	(overdracht gemeente Waterland)	
2	Noordeinde 10	1929
3	Weezenland 7	1961
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
Naaldwijk (gem. Westland)		
1	Heilige Geest Hofje 1-12, 'Heilige Geest Hofje'	2006
	(overdracht gemeente Westland)	
Naarden (gem. Gooise Meren)		
1	Kloosterstraat 9	1957
2	Kloosterstraat 11	1926
3	Kloosterstraat 13	1926
Nagele (gem. Noordoostpolder)		
1	Karwijhof 1 t/m 32	2016
	(schenking koopsom BankGiro Loterij)	
Nederhorst den Berg (gem. Wijdemeren)		
1	Hinderdam 15	2018
	(schenking mw E.N.G. Jooisse-van Damme)	
Nieuwkoop		
1	Regthuysplein 1, vml. raadhuys	1949
Noordwijk		
1	Voorstraat 19	1971
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	

1	Nijmegen St. Anthoniusplaats 9 / Ottengas 15, vml. cellenbroederenhuis 2002 (Stichting Restauratiefonds Cellenbroederenhuis)
1	Oldeboorn (gem. Boornsterhem) Weaze 30 1989
1	Oosterleek (gem. Drechterland) Oosterleek 39 2016 (schenking dhr W.A. Prins en mw P.J. Balk)
1	Oostvoorne (gem. Westvoorne) Burg. Letteweg 5, 'Schoenmakershuisje' 1969 (schenking n.v. Mij tot Expl. van O.G. 'Voorne's Duin')
2	Hoflaan 17, 'Overburgh' 1934 (schenking 'bloot eigendom' n.v. Mij tot Expl. van O.G. 'Voorne's Duin')
1	Oudewater Kapellestraat 5 1918
1	Petten (gem. Schagen) Korfwaterweg 9, 'Huis Brandt Corstius' 2013 (ged. schenking fam. Brandt Corstius)
1	Purmerend Bierkade 9/ Whereplantsoen 7 1929
1	Rotterdam Glazoenowlaan 3 2001 (schenking dhr D.E. van Raalte)
1	Rouveen (gem. Staphorst) Oude Rijksweg 264 2006 (schenking koopsom SNS REAAL Fonds)
1	Schaijk (gem. Landerd) Rijksweg 56, 'Huis Jan de Jong' 2016 (dankzij anonieme schenker, mw R. de Jong-de Groot en legaat dhr G.H. van der Zwaluw)
1	Scheveningen (gem. 's-Gravenhage) Zwaardstraat 16, 'Derde Ambachtsschool' 2004 (met steun BankGiro Loterij)
1	Schiedam Aleidastraat / Hofje van Belois 1-37, 'Hofje van Belois' 2005 (overdracht Stichting Woonplus Schiedam)

2	Lange Achterweg 36-84, vml. 'Weeshuis der Hervormden' (overdracht Stichting Woonplus Schiedam)	2009
3	Overschieestraat 1, 7-15 / Proveniershuis 1-30, vml. proveniershuis (overdracht Stichting Woonplus Schiedam)	2005
4	Oude Kerkhof 5-7-9 / Bagijnhof 7 (overdracht Stichting Woonplus Schiedam)	2005
Schoonhoven (gem. Krimpenerwaard)		
1	Lange Weistraat 87 (schenking Firma L. Woudenberg & Zonen)	1961
2	Bij de Watertoren 25, vml. watertoren (overdracht Stichting Behoud Watertoren Schoonhoven)	2006
3	Lopikerstraat 37 (schenking Firma L. Woudenberg & Zonen)	1961
4	Voorhaven 6 (schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	1965
Schoorl (gem. Bergen)		
1	Duinweg 3, vml. rechthuis (overdracht gemeente Schoorl)	1931
Sint-Annaland (gem. Tholen)		
1	Voorstraat 38, 'Nonnetjeshuis' (schenking dhr ir G.M.L. van Loon)	2011
Steenwijk		
1	Gasthuislaan 2, 'Villa Rams Woerthe' (schenking koopsom BankGiro Loterij)	2015
2	Gasthuislaan 4, 'Villa Rams Woerthe' (schenking koopsom BankGiro Loterij)	2015
Tegelen (gem. Venlo)		
1	Grotestraat 44 (schenking koopsom dhr W.H. Coenen)	2017
2	Hoekstraat 2-4, vml. Smederij Giesen (schenking koopsom dhr W.H. Coenen)	2017
3	Hoekstraat 6-10, 'Kranenbreukershuis' (overdracht gemeente Venlo)	2011
4	Sint Martinusstraat 2, 'Den Gouden Berg' (schenking familie Oehlen, met steun van dhr W.H. Coenen)	2014
Usquert (gem. Eemsmond)		
1	Raadhuisstraat 3, vml. raadhuis (overdracht Stichting tot behoud van het Berlagehuis)	1990

Uithoorn

- 1 Thamerlaan 14 2018
(schenking koopsom BankGiro Loterij)

Utrecht

- 1 Boothstraat 2A 1973
(legaat Jhr J.C. Martens van Sevenhoven)
- 2 Erasmuslaan 9 1999
(nalatenschap mw E.C. Coolhaas-Korpershoek / met steun van het Van Enter-Westerman Holstijn Fonds)
- 3 Janskerkhof 16 1973
(legaat Jhr J.C. Martens van Sevenhoven)
- 4 Prins Hendrikslaan 112 1996
(met steun Prins Bernhard Cultuurfonds)

Valkenburg (gem. Valkenburg aan de Geul)

- 1 St. Pieterstraat 2-4, 'de Oude Molen' 2003

Veere

- 1 Kaai 2-6, 'Campveerse Toren' 2005
(overdracht gemeente Veere)
- 2 Kaai 21 1989
- 3 Kaai 89 1987
(nalatenschap dhr D. Bolten)
- 4 Markt 2 1921
- 5 Markt 3 1981
(legaat mw W. Abbelevan-Labberton)
- 6 Markt 4 1946
- 7 Markt 6 1946
- 8 Markt 10 2000
(schenking familie Oosterhoff)

Velp (gem. Rheden)

- 1 Den Bruijl 35, 'Huis Slegers' 2012
(met steun BankGiro Loterij)

Velsen-Zuid (gem. Velsen)

- 1 Rijksweg 130-136, 'Beeckestijn' 2007
(met steun Louisa van der Velden Stichting)

Venlo

- 1 Grote Kerkstraat 19-21 1987
- 2 Henry Dunantstraat 4 2010
(met schenking van mw E.M.A.C. de Bruyn - Haenen)
- 3 Kwartelenmarkt 1 1925

Vianen (gem. Vijfheerenlanden)

- 1 Achterstraat 88 1968
(overdracht gemeente Vianen)

Vierpolders (gem. Brielle)

1 Middelweg 5, ‘Esterenburg’ 2002
(met steun Louisa van der Velden Stichting)

Vlaarding

1 Westhavenkade 45, 1998
vml. redershuis
(overdracht gemeente Vlaarding)

2 Westhavenplaats 37, 1998
vml. visbank

Vlieland

1 Dorpsstraat 99, 2001
‘Tromp’s Huys’
(overdracht gemeente Vlieland)

2 Dorpsstraat 148, vml. raadhuis 2001
(overdracht gemeente Vlieland)

3 Duinkersoord 33, 2001
vml. reddingboothuis
(overdracht gemeente Vlieland)

Vlissingen

1 Beursplein 11, vml. beurs 1928
(overdracht gemeente Vlissingen)

Vollenhove (gem. Steenwijkerland)

1 Kerkplein 1/3, vml. raadhuis 1991

2 Kerkplein 2, 1991
toren Hervormde Kerk

3 Kerkplein 15, 1992
vml. Franse school

Voorschoten

1 Woelwijklaan 11, 1975
‘Jachthuis Woelwijk’
(schenking dhr en mw J.G. van Manen-Fabius)

Wanneperveen (gem. Steenwijkerland)

1 Veneweg 56 1991

2 Veneweg 83, vml. schultehuis 1990

Warmond (gem. Teylingen)

1 Herenweg 141, 2018
‘Huis te Warmond’
(overdracht Stichting ‘Huis te Warmond’)

2 Hofpolder 12 2016
(nalatenschap mw G. van Dalen)

Warnsveld (gem. Zutphen)

1	Molenstraat 8-10	2001
	(schenking Jhr ir J.Ph. Laman Trip)	
2	Rijksstraatweg 2, 'Huis Alpha'	2016
	(nalatenschap mw E.W.H. Laman Trip-Kleinstarink)	

Workum (gem. Zuidwest Friesland)

1	Noard 5	1932
---	---------	------

Woudrichem (gem. Altena)

1	Hoogstraat 5	1970
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
2	Hoogstraat 9	1970
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	

IJlst (gem. Zuidwest Friesland)

1	Egracht 31/32, 'de Messingklopper'	1919
---	---------------------------------------	------

Zaandam (gem. Zaanstad)

1	Dam 1 en 1b, vml. sluiswachters- woning en accijnshuisje	1997
---	---	------

Zaltbommel

1	Kerkstraat 26	1961
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
2	Oenselsestraat 15	1970
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	
3	Oenselsestraat 17	1964
	(met steun van dhr C. Philips)	
4	Oenselsestraat 50	1978
	(met steun Prins Bernhard Cultuurfonds)	
5	Ruiterstraat 18	1948

Zierikzee (gem. Schouwen-Duiveland)

1	Nieuwe Bogerdstraat 16	1964
	(schenking koopsom Prins Bernhard Cultuurfonds)	

Zutphen

1	Groenmarkt 7	1988
---	--------------	------

Zwolle

1	Sassenstraat 31A	1978
2	Sassenstraat 33, 'Karel V-huis'	1943

(‘overdracht’ staat voor een verwerving voor een symbolische waarde, over het algemeen met de verplichting tot restauratie)

Verspreidingskaart

Vereniging Hendrick de Keyser heeft haar bezittingen in onderstaande plaatsen in Nederland.

VERENIGING
Hendrick de Keyser

